Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

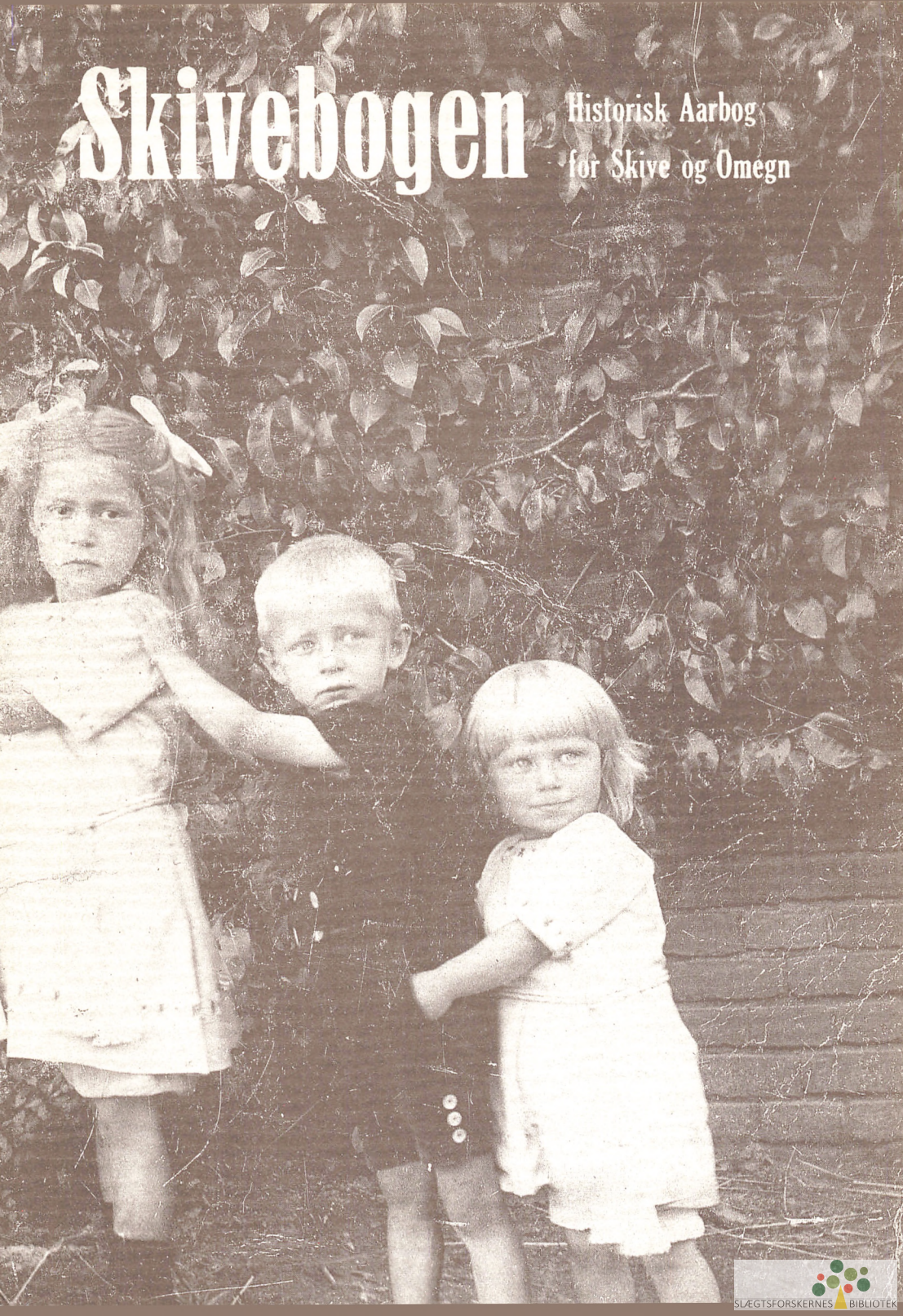
Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Skivebogen

Historisk Aarbog
for Skive og Omegn

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Forsidefoto:
Laura og Kristen Kudahls 6 ældste børn fotograferet af faster Sigrid ca. 1915. Fra venstre står Signe, Maja, Kirstine, Jenny, Hans og Mariane. Sigrid var lærerinde, så der skulle være en vis ro og orden, når børnene skulle fotograferes. Da lille Mariane ikke kunne nå op til storebror Hans' skulder, kom hun i stedet i lommen på ham!

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SKIVEBOGEN 1989

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SKIVEBOGEN

HISTORISK ÅRBOG FOR SKIVE
OG OMEGN

80. bind 1989

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SKIVEBOGEN
Udgivet at Historisk Samfund for Skive og Omegn.
Redaktionskomitè: Carl Langholz, Rud Kjems og
Erik Steen Sørensen.
Tryk: Skive Offset · Oddense
Skrift: Times
ISSN 0107-721X
ISBN 87-88259-35-8

Distribution:
Forlaget Thise,
Lokalhistorisk Forlag – Skiveegnen,
Lyngbakken 13, Sdr. Thise,
7870 Roslev

HISTORISK SAMFUNDS BESTYRELSE:
Arkivar Svend Mortensen, (formand), Norgårdsvej 6, Skive.
Lærer Aksel Jørgensen, Højslev.
Viceinspektør Poul Tolstrup, Resen.
Fhv. bibliotekar Carl Langholz, Skive.
Lærer Rud Kjems, Balling.
Journalist Karen Strøm Hansen, Skive.
Kasserer: Fuldmægtig E. Steen Sørensen, Thise.

HISTORISK SAMFUNDS TILLIDSMÆND:
Resen: Viceinspektør Poul Tolstrup, Resen skole.
Fur: Fhv. museumsleder Magne Brejner Jensen, Fur.
Balling: Lærer Rud Kjems, Balling.
Ørslevkloster: Førstelærer Steen Bilstrup, Ørslevkloster skole.
Sundsøre: Arkivar K.E. Jakobsen, Risum.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kampen om skolen 1814-62

I 1985 fik Lærerhøjskolen i Skive tilknyttet en ny uddannelse, der specielt arbejder med teoretisk pædagogik. Uddannelsen henvender sig til seminarieuddannede lærere.

De lærere, der søger optagelse på studiet, er hovedsageligt fuldtidsansatte. Studietiden er normalt 6-8 år. En af disciplinerne er »opdragelsens og undervisningens historie«.

Vi vil gerne synliggøre denne studiemulighed. I de følgende tre artikler vises lidt af, hvad studiet indeholder. Artiklerne er forkortede og omredigerede eksamensopgaver.

Frits H. Eriksens opgave »Studekongen til Spøttrup - Nis Nissen og skoleforholdene i Rødding-Krejbjerg«, er skrevet i juni 1987.

Jens Kolstrup og Henning Linderoths artikler er oprindelig samlet i én opgave: »Kystbønderne på Salling og deres højere bondeskole i samspillet mellem amtslige og centrale myndigheder«. Opgaven er skrevet i januar 1989.

Fællesnævneren for de to opgaver om Oddense Højskole og Rødding-Krejbjerg skole findes i personsammenfaldet i bonden Bertel Nørgaard. De tre artikler kunne sikkert godt arbejdes sammen til én. Vi har fundet det mere rigtigt at præsentere de to eksamensopgaver som tre artikler, da de har forskellige udgangspunkter.

Den første artikel beretter bredt om de specielle forhold kystbønderne levede i fra begyndelsen af 1700-tallet til midten af 1800-tallet.

Artikel nummer to behandler skoleproblemerne i Rødding-Krejbjerg sogn efter 1814, hvor skoleloven blev vedtaget.

Den tredje artikel behandler specifikt fagstridighederne, der var på Oddense Højskole. Det var en kamp mellem de centrale og amtslige myndigheder mod kystbønderne.

Henning Linderoth
Frits H. Eriksen
Jens Kolstrup

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kystbønderne på Salling 1800-60

Af Henning Linderoth, Jebjerg

Bertel Laustsen Nørgaard

Bertel Laustsen Nørgaard blev født 18. august 1805 i Oddense-Otting sogn. Forældrene var gårdejer Laust Nielsen og hustru Else Berthelsdatter.

Faderen blev i forbindelse med skoleloven af 29. juli 1914, »... beskikket til skoleforstander - Laust Nielsen.« i Oddense-Otting skolekommission. Han sad i kommissionen til sin død i 1822.

Den 29. september 1805 blev drengen døbt Bertel Laustsen. Efternavnet Nørgaard tilføjede han efter 1827, hvor han overtog en gård i Krejbjerg sogn, som han senere døbte Nørgaard.

Konfirmationen fandt sted 1. søndag efter påske 1821. Der var 5 drenge og 6 piger. I kirkebogen fra Oddense-Otting sogn står der følgende om ham:

Dom angaaende Kundskaber og Opførsel. »Har meget gode kundskaber. Et godt nemme. Flittig og sædelig.«

(Kirkebog: Oddense-Otting sogn 1813-32. opb. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.)

»Dommen« er meget positiv i relation til de øvrige konfirmander. Det har ikke været muligt at finde »Embedsbogen for læreren i Oddense-Otting sogn« fra Bertel Nørgaards skoletid. Hans egen vurdering af skoleudbyttet var ikke særlig positiv.

I nekrologerne, fra h.h.v. Nordisk Skoletidende og Viborg Stiftstidende, fremhæves netop den negative holdning til egen skolegang, som en væsentlig faktor for den interesse han havde for bondens oplysning.

»Som Barn havde Nørgaard kun modtaget en høist tarvelig Undervisning, men, godt begavet af Naturen og dreven af Lærelyst, søgte han som Ældre ved Læsning og Selvundervisning at indhente det Forsømte. Da i Aaret 1848 Folket kaldtes til Deltagelse i Lovgivningsmyndigheden, stillede Nørgaard sig til Valg til Den grundlovgivende Rigsdag og blev valgt trods deres Modstræben, som meente, at en Bonde ikke på værdig Maade kunde repræsentere Kredsen. Han følte ogsaa selv, at hans Stilling som Folkerepræsentant gjorde forøgede Krav til Kundskaber og Dygtighed, og han arbeidede derfor ufortrødent paa at tilegne sig, hvad der i saa Henseende maatte mangle ham. Men ikke alene for sit eget Vedkommende følte han Savnet af de Kundskaber, som nu almindelig erhverves i gode Skoler, men tillige den Ligegyldighed, hvormed hans Standsfæller omfattede politiske og almene Interesser, som en Følge af mangelfulde Skolekundskaber for ikke at sige Uvidenhed, og efterhaanden modnedes den Tanke hos ham at oprette en Skole, der kunde tilbyde unge Mennesker de Kundskaber og Færdigheder, der maatte ansees for nødvendige som Grundlag for aktiv Deltagelse i det communale og politiske Liv. Og det blev ikke ved Tanken alene.« (Nordisk Skole-tidende, Bd. V-VI 1862, s. 86-91.)

I Viborg Stiftstidende skrives bl.a.:

».. vi erindre saaledes at han engang yttrede for os: »Mine yngre Aar gik desværre bort for mig, uden at jeg havde Lejlighed til at erhverve mig et Grundlag af Kundskaber, hvorpaa jeg senere kunde bygge og som jeg nu ofte lider under; jeg skal imidlertid ikke

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

undlade at virke for at de Unge i den Egn, hvor jeg boer, gives Lejlighed til at berige sig med Kundskaber, thi kun ved at være i Besiddelse deraf bliver de i Tiden uafhængige Statsborgere og skikkede til at deltage i det offentlige Liv.«« (Viborg Stiftstidende, 3. november 1862.)

I 1822 døde faderen og den 17-årige Bertel L. Nørgaard måtte stå som forpagter af gården.

Fem år efter, den 9. juli 1827, købte moderen Nørgaard (Kjergaard) i Krejbjerg. Moderen betalte 1000 Rdl. Gårdens størrelse nævnes til 9 Tønder Hartkorn, 2 Skæppe, ingen Fjk. og 1 Album.

I flere skriftlige kilder oplyses det, at Bertel L. Nørgaard selv købte gården, hvilket altså ikke er korrekt.

Gårdens størrelse blev i forbindelse med Rigsraadsvalget i februar 1856 opgjort til:

Folketingsmand Bertel Nørgaard, Krejbjerg.

»Den Ejendom, som jeg besidder (9 Tdr. Hartkorn) for et Areal af ca. 80 Tdr. Bygsædland foruden Hede.«

I forhold til gårdens størrelse var prisen ret rimelig. Det er i den forbindelse også værd at huske på, at den blev købt i slutningen af den store landbrugskrise i perioden 1818-1828, hvor priserne på landbrugsejendomme var trykket helt i bund.

I flere kilder står der, at han året efter overtagelsen udflyttede gården. Det kan næppe være rigtigt. I følge Krejbjerg Kirkebog døde moderen den 30. oktober 1831 som enke i »Kjergaard«. Først efter udflytningen, der fandt sted i perioden 1831-33, fik gården navnet »Nye Nørgaard«. Tidligere hed den både »Nørgaard« og »Kjergaard«.

I 1836 tilbyggede han en smedje og et teglværk. Teglproduktionen var ret almindelig i Salling, specielt i Rødding herred. Rødding herred vender geografisk over mod Strueregnen, hvor der meget tidligt var kraftig gang i teglproduktionen. I 1838 lå 2/3 af samtlige teglværker i Danmark i Ribe, Ringkøbing, Thisted og Viborg amter.

Bertel Nørgaards teglproduktion var beskeden i begyndelsen, men senere har det dannet grundlag for en mindre entreprenørvirksomhed.

Gennem »Kommunalloven af 13. aug. 1841 aabnedes der Landbefolkningen Lejlighed til gennem Sogneforstanderskab og Amtsraad at deltage mere i det offentlige Liv...«

En af de første opgaver som Viborg Amtsraad gik i gang med, var broarbejde. I den forbindelse fik Bertel Nørgaard overdraget levering af teglsten og lidt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»Nørgaard« i Krejbjerg.

entreprenørarbejde. Krejbjerg Teglværk kan spores frem til 1901.

Bertel Nørgaards egentlige politiske liv startede med kommunalloven, men på det skolepolitiske område blev han, »som tiltagende sognemænd«, en af de indkaldte til et møde den 30. marts 1830 i Krejbjerg skolekommission. På mødet skulle man opgøre skolebidraget. Årene fremover »tiltages« han næsten hver gang denne opgørelse skulle foretages.

På det kommunale område foreskrev »Kommunalloven af 13. august 1841«, at sogneforstanderskabet skulle bestå af sognepræsten og den eller de lodsejere, der drev 32 Tdr. Hartkorn eller mere samt 4-9 valgte »uberygtede« mænd. Bertel Nørgaard indvalgtes i Rødding-Krejbjerg sogns forstanderskab som valgt medlem.

I forbindelse med sit udadvendte arbejde blev han indblandet i flere stridigheder, hvilket nok har været med til at modne ham. Ud over konflikten med herremanden Nis Nissen til Spøttrup Gods, der var en af Jyllands mægtigste mænd, blev uenigheden med storbonden Søren Refsgaard, Vium Mølle nok den, der gav ham flest fjender. (Konflikten med Søren Refsgaard står omtalt i Skive Aarbogen 1911, side 49-60.)

Ved valget til »Den grundlovgivende Rigsforsamling« i 1848 blev Bertel Nørgaard indvalgt som den eneste bonde i Viborg amt. Der manglede da heller ikke advarsler inden valget om bondens uduelighed. Der var masser af indlæg i Viborg Stiftstidende, hvor Bertel Nørgaard blev fremhævet som uduelig og uhæderlig. Indlæggene kom fra byfolk, lærere, præster og storbønder i de kystfjerne sogne i Salling. De fleste og mest ondsindede var formuleret af tdl. stænderdeputeret P. Lydersen, Holmgaard i Hvidbjerg, gårdejer Chr. Balling, Næstild og kirkesanger og skolelærer Bech, Roslev.

»... Til at tage virksom Del deri mangler Bonden Oplysning, men der gives nok af oplyste Mænd uden for Bondestanden, og hvor sørgeligt vilde det ikke være, om Pladserne blev besatte med Mænd, der kun kunde tale deres Stands Tarv. Derfor maa Bønderne helst vælge oplyste, folkelige Mænd uden for deres Midte.

Roslev den 10. August 1848.
Bech
Kirkesanger og Skolelærer.«
(N. Olesen Husted: Blade af den politiske Historie i Salling, s. 198-200, Skive 1908).

De to følgende artikler vil vende tilbage til Bertel Nørgaards politiske liv.

Bøndernes forhold til uddannelse før 1836

I de kilder jeg har haft til rådighed, ses det tydeligt, at året 1836 er et akseår, hvor bøndernes indstilling til skole og undervisning ændres. Det er også tydeligt, at den begyndende debat, der er en følge af de nye »Rådgivende Stænderforsamlinger«, som er en forsinket frugt af juni-revolutionen 1830 i Frankrig, har været en af årsagerne til den ændrede holdning. Hold-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ningen før 1836 ser umiddelbart noget negativ ud.

Som et led i forberedelserne til en påtænkt ny lov, der efter den »slappe« Struense-periode skulle stramme »sabbatsforordningen« af 12. marts 1735 op, ønskede det Danske Kancelli præsteindberetninger fra Viborg Stift. Indberetningerne blev indsendt i årene 1773-74.

Fra Rødding-Krejbjerg sogn indberetter præst Henrik Mehl, den 6. december 1773 bl.a. følgende:

»Den onde vane at forsømme kirken og det håb, de gør sig, som og for den meste tid lykkes dem, at blive formedelst en eller anden slet undskyldning ustraffede, sætter gemytterne i så vigtig en sag i ligegyldighed.«

Indberetningen om skoleforholdene er bestemt ikke mere positive.

»Endnu behøver højlig at erindres dels nogle forældres forsømmelse, som lader deres små i så kort tid af året søge skolen, nemlig i 4, 5 a 6 uger, undertiden mere eller mindre, dels andres, som holder børn, der er i alder fra 12 til 15 a 16 år den meste tid hjemme fra skolen, hvorved de glemmer det, de har lært, og bliver såre uskikkede at præpareres af præsten til konfirmation.«

(Jens Holmgaard: Bonden, kirken og skolen, Præsteindberetninger 1773-74 fra Viborg Stift om helligdagenes forsømmelse og skoleforholdene på landet. Udgivet af Landbohistorisk Selskab s. 90-93. Odense 1986.)

»Anordningen for almueskolevæsenet på landet i Danmark« af 29. juli 1814 bestemte, at der i hvert sogn skulle nedsættes en skolekommission, hvor én eller to af sognets »hæderligste bønder« skulle tage sæde. Bønderne havde fået én eller to pladser i et centralt dikteret forehavende, som de ikke kunne se nytten af. Motivationen og interessen manglede.

Modstanden, mod de centrale myndigheders nyskabelser, der ofte havde karakter af bureaukratisme uden reel indflydelse, havde rødder helt tilbage i begyndelsen af 1700-tallet. De store legitimationsproblemer, som pietismen skabte for staten i perioden 1750-1850, gav de frisatte bønder i midten af 1800-tallet vedholdende næring til at yde modstand mod øvrighedspersoner.

Jeg vil kort prøve at skitsere, hvorfor disse problemer opstod.

Reformationen

I 1536 nåede reformationen til Danmark. Denne ændring af det kristne livssyn med sekulariseringen og demokratisering skabte en række omvurderinger af samfundsforhold, menneskesyn etc. for de priviligerede stænder. For almuebønderne betød reformationen blot, at paven var udskiftet med kongen, hvilket var ét fedt. De synlige ændringer var, at præsten nu havde kone og avlede unger som de selv. Bønderne levede i et meget kropsligt samfund, hvor styrke og udholdenhed var langt vigtigere end anderledes tro. For almuebøndernes nære samfund ændrede reformationen næsten intet, men det fik afgørende betydning for deres omverden - herremanden, præsten, degnen etc.

Statspietismen og almuebonden

Pietismen dukkede op i Tyskland i slutningen af 1600-tallet. Dens lære var for almuesamfundet meget fremmedartet. Troen blev nu ikke længere forankret i institutioner, eller i et vi-fællesskab, men

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

derimod i den enkeltes *subjektive og individuelle* medleven.

Pietismens indtog i Danmark blev *ikke* et krav, der voksede som et inderligt krav ud af almuens liv. Tværtimod blev de pietistiske præsters forsøg på individualisering af almuebonden mødt med massiv modstand. Bondens liv var tæt forbundet med vi-fællesskabet, der havde dets egne riter og fester i en »cyklustænkning«, der havde en tæt samhørighed med de årligt tilbagevendende naturskabte begivenheder - forårets undfangelse og skabelse og efterårets nedbrydning og undergang.

Denne tænkning var stærkt lyst-præget og var væsensforskellig fra pietismens eskatologiske og platoniske fornuft, der var meget strengt fordømmende og idealiserende og havde »et anstrøg af farisæisme over sig«.

»Fra Tyskland bredte både pietismen og siden herrnhutismen sig til de nordiske lande, hvor udviklingen forløb på omtrent samme måde. Vækkelsen var her først og fremmest en reaktion imod ortodoksiens døde stivhed. Stærkest og rigest gjorde det nye sig gældende i Sverige, medens det i Danmark-Norge i alt for høj grad blev taget under vingerne af kongen og således blev til en ikke meget livskraftig »statskirkepietisme«, der medvirkede til at kvæle de frie vækkelser med lægmænd som ledere.«
(Hal Koch: Kirkens Historie, side 140-141.)

Pietismen havde fået kongelig fodfæste i Danmark. I 1708 havde pietisterne fået gennemført en fattiglov. I denne lov blev det anbefalet, at der blev oprettet skoler på landet. Resultatet blev »rytterskolerne«, der blev bygget på krongodserne.

For almuebonden blev den nye lære blot et forsøg på at trænge dybt ind i hans mentalitet for at ændre hans umiddelbare lysttænkning til en tænkning, der havde indbygget planlægning og mål som vigtige faktorer.

I bondens daværende sociale placering følte han ikke, at det havde hans interesse.

Reaktionen var at beholde børnene hjemme fra skole og regressivt at dykke ned i det kendte og bevare dets liv og skikke.

Øvrigheden slog aggresivt til. I 1735 kom Christian d. VI's lov om helligholdelse af helligdagene. Foruden en række påbud om kirketugt indeholdt loven også en række forbud, der havde til hensigt at ændre og nedbryde den folkereligiøsitet og de rituelle handlinger, der var en integreret del af bondens daglige liv og fester.

Konfirmation - et systeminstrument

En opfølgning af det begyndende skolevæsen blev den tvungne »konfirmation«. Konfirmationsloven blev udstedt i 1736. Konfirmationen var en gammel katolsk skik, som Luther kaldte »abekattestreger« og »narreværk«. I Danmark blev konfirmationen afskaffet i 1536.

Den nye konfirmation blev genindsat som en påbudslov. Den blev et skarpt systeminstrument i præsternes hænder. Med denne lov kunne de disciplinere bønderne. Uden at have gennemgået konfirmation var ens rettigheder meget små. Man måtte ikke gifte sig eller fæste gård. Med denne lov kunne præsterne holde bønderne i stram tyre.

Statens stillede kvalifikationskrav, som var indlagt i konfirmationsloven, skabte en *adskillelse* i *fællesskabet.* De bogligt dygtige bønder oplevede, at læsningen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kunne føre til et mere sublimt og magtfuldt liv. De fik efterhånden interessefællesskab med præsten, der repræsenterede de centrale myndigheder.

Med kravet om konfirmation inden ægteskab brød man på en meget afgørende måde ind i det gamle almuesamfunds normer. Her var »trolovelsen« langt vigtigere end ægteskabet. Det var i almuebondens samfund legalt efter trolovelsen at have samleje. Konfirmationsloven forandrede denne mulighed. Samleje eller trolovelse måtte udskydes. Efterhånden forsvandt trolovelsens egentlige karakter og den kirkelige vielse (præsten) overtog legitimeringen af samlejet.

Udskydelsen og det at sætte sig mål blev nogle af de faktorer, som almuebonden nu alvorligt måtte tage med i sine overvejelser. Det var meget svært i et samfund, hvor de traditionelle institutioner - fester og lege - legitimerede så meget kropslighed kønnene imellem. En af disse institutioner hed »gadelamsinstitutionen« og hang sammen med Valborgfesten. Øvrigheden ønskede institutionen og festen nedbrudt. I den føromtalte lov fra 1735 blev dele af »Valborgfesten« forbudt. Man måtte ikke længere bringe »grønt til landsbyen ved nattetide«. Dette lyssky foretagende, mente præsterne, var en af årsagerne til den megen usædelighed.

Ved nedbrydningen af »gadelamsinstitutionen« opstod der en kraftig kulturkonflikt, mellem på den ene side de gejstlige, hoffet og adelen og på den anden side bondestanden. De første opfattede sig selv som bærer af den egentlige sexualmoral, den statslegale sexualmoral, der var i overensstemmelse med den pietistiske sexualmoral, men som gjorde, at de anså almuesamfundet for lovløst og løsagtigt. Det var også korrekt, at almuen havde en lavere skamgrænse, men moralen var bestemt høj.

»Nattefrieriet« var selvfølgelig også en torn i øjet på myndighederne. I årene 1702 og 1706 var der udstedt forbud mod denne, men lige lidt hjalp det. I 1737 gentages forbudet og denne gang i skærpet form.

»Der fastsattes her en bøde på 20 rdlr. eller otte dages vand og brød for at aflægge, modtage eller overhovedet tilstede i sit hus slige nattebesøg.«

(Troels-Lund: Dagligt liv i Norden, bind 5, side 27.)

Kampen mellem den nye konfirmation og de gamle »folkeskikke« var i realiteten en kamp mellem statsmagten og folket. Kampen var en ulige og uværdig kamp, der blev afgjort af magtmidler, som kun den ene part havde til rådighed. Midlerne var mangfoldige så som trussel om militsvæsen, vand og brød, træhesten o.lign. Hertil kom systemets håndlangere i form af præster og tildels også degnene, der havde til opgave at fastholde og føre centralmagtens beslutninger ud i livet.

Almuens magtmidler var at gøre, som deres »natur« (sexualiteten) bød dem, og så vende den anden kind til, når forbandelsen kom.

Statspietismen med alle for- og påbudslove og her især konfirmationen skabte ikke et levende personlig religiøst liv i almuebefolkningen. Den skabte en *»trods«*. En trods, der hos almuen plantede et vagtsomt og mistænksomt øje, der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

så skævt til det »nye«, som statsmagten diskede op med.

Det var denne »trods« og de dårlige økonomiske forhold i begyndelsen af 1800-tallet, der gjorde, at bønderne i Rødding-Krejbjerg og resten af landets sogne ikke var engagerede, interesserede og motiverede for at gå personligt ind i arbejdet for skolevæsenet. Det var den samme trods, der gjorde, at Bertel Nørgaard aldrig helt kom på talefod med præstestanden.

Som jeg allerede har nævnt, var det ikke kun den mentale disciplinering i retning af individualisme, der ændrede almuesamfundet. Også bøndernes produktionsforhold var en væsentlig del af denne ændring. Jeg vil postulere, at én bestemt naturkatastrofe og stigende landbrugseksport og -priser accentuerede den igangværende proces og bevirkede, at der var et anderledes produktionsforhold i Limfjordsegnene end i det øvrige Danmark. Det kan være en forklaring på, at kystbønderne indvalgte Bertel Nørgaard, som den eneste bonde fra Viborg amt i »Den grundlovgivende Rigsforsamling«. I perioden 1836 til 1848 skete der en markant ændring i Rødding-Krejbjerg bøndernes forhold til skolevæsenet, hvor det, der tidligere blev opfattet som et uvæsen, efter 1836 blev anset for at være et væsentligt bidrag til bondens frigørelse.

For at forstå Rødding-Krejbjerg bøndernes ændrede holdning til skolevæsnet efter 1836, er det derfor nødvendigt at se på disse specielle produktionsforhold.

Bøndernes produktionsforhold ændrer karakter

Bondefællesskabet blev og bliver ofte betragtet som en inaktiv periode med stabilitet og harmoni. Dette fællessamfund havde nogle behov, som hidtil var og er blevet betragtet som meget stabile. Disse statiske behov gav grundlag for pligter og krav til samfundets individer - hoveripligter, herremandens beskytterpligt o.lign.

Produktionen skulle planlægges og organiseres i overensstemmelse med de kendte behov. Fjernhandlen var stort set uden betydning og havde derfor ikke nævneværdig indflydelse på organiseringen af produktionen. Produktions- og afsætningssystemet var særdeles lokalt præget. »Naturalieøkonomien« var det herskende økonomiske system. »Pengeøkonomien« med transaktioner og kalkulationer havde meget ringe betydning.

Bondens »reproduktion« og »merarbejde« foregik hovedsagelig på to forskellige produktionssteder. Reproduktionen var næsten udelukkende et anliggende, der havde sit udgangspunkt i landsbyfællesskabet. »Merarbejdet«, der bestod af kontraktsligt hoveriarbejde - de såkaldte »fæstebreve« - på herremandens marker, havde en gennemskuelig karakter, da de oftest var udformet i mandetimer, -dage og med krav om at medbringe produktionsredskaber.

Ovenstående er den »gængse« opfattelse af bondefællesskabet.

For at ændre dette »stabile samfund« skulle og skal der en revolution til. Denne konklusion nåede marxisterne frem til i midten af 1800-tallet og har siden holdt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fast i denne teori. Jeg er bestemt ikke enig.

Den danske samfundsændring i 1800-tallet havde efter min mening ikke denne diskontinuelige udvikling. De bondedagbøger og præsteindberetninger, der i de senere år er hentet ud fra danske arkiver, vidner om en livlig handel omkring midten af 1700-tallet. Pietismens individualisering havde skabt en højere bondeklasse, der udover at være bønder også var handelsfolk. Senere blev nogle af disse driftige bønder eksportører.

Limfjordslandet var et af de områder i Danmark, der tidligst fik rigtig gang i udenrigshandelen. Et kort rids af fjordens historie fra ca. 1800-1900 vil vise dette.

Landbrug, fiskeri og handel i Limfjorden før 1825

Med tabet af Norge i 1814 og den engelske toldlov i 1815, der faktisk betød importforbud, var den danske korneksport næsten nul. Priserne på korn faldt til langt under produktionsprisen, hvilket betød stor fattigdom for Danmarks befolkning. Generelt klarede dansk landbrug sig igennem med en strukturændring ved sammenlægning af mindre gårde, udnyttelse af bedre produktionsredskaber og omlægning af produktionen.

For Limfjordsegnens kystbønder fik faldet i kornpriserne ikke de samme katastrofale følger. De store strukturændringer blev undgået ved, at kystbønderne intensiverede fiskeriet, industrien og handlen.

Vandtransportvejen til fjerne egne var besværliggjort af, at Limfjorden næsten var lukket i begge ender. Der blev dog eksporteret lidt korn fra Limfjordsegnene til Norge. Denne handel foregik som skudehandel fra Thy. I vest lukkede Aggertangen for forbindelsen mellem Limfjorden og Vesterhavet. I øst lå de store sandbanker ved Løgstør Bredning og gjorde det umuligt for store skibe at passere. Nærhandlen mellem Limfjordskysterne var meget almindelig. Fra de forskellige købstæder drog sejlende krejlere rundt til ladepladser og drev ulovlig handel.

»Da Skive i 1688 forgæves søgte at ramme Smughavnen i Lysen paa Vestsiden af Salling, hvor stundom til Glæde for de Omboende kunde findes et Dusin Fartøjer opankrede med deres Ladning af grove Varer, kom det for Dagen, at Skibene hørte hjemme ikke alene i Aalborg, men København, Helsingør, Malmø, Norge, Læsø, Nykøbing Mors, ja Skive selv.«

»Skive besværede sig i 1715 over alle de Smaafartøjer, som sværmede om Sallingland. Humlegaard ved Lysen Fjord var en Slags Stabelplads for Snighandelen paa disse Kanter, og ved Astrup, Fursund, Selde Vig, Hvalpsund, Nymølle, Lysen og andre Landingsteder hentede Kaagene Korn, Fedevarer og Fisk og forsynede Beboerne med Hør, Kamp, Salt, Jærn, Humle, Tjære og deslige.«

(Hugo Matthiessen: Limfjorden, Gyldendal 1960, side 139-141.)

Landtransportvejene var meget ringe udbygget i området. Limfjordens kystbønder var ikke et isoleret folk, men de havde meget lidt forbindelse indadtil i landet.

»Limfjordsområdet bød på ideelle muligheder for den sejlende handelsvirksomhed. Af et kort fra slutningen af 1700-tallet ses det, at mange af beboerne langs fjordkysten var isolerede fra naboerne få kilometer inde i land af store hedestrækninger. De havde derfor ofte mere forbindelse med genboerne på den anden side fjorden.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

(N.H. Lindhard: Krejlere på Limfjorden, Limfjordsmuseets småskrifter nr. 1, side 5, Løgstør.)

Landbrug, fiskeri og handel efter 1825

Den snævre tange, der forbandt Thy med Jylland og adskilte Vesterhavet fra Limfjorden, blev ved et kraftigt uvejr gennembrudt i februar 1825. Gennembruddet skabte Aggerkanalen, hvilket i første omgang blev en katastrofe for kystbønderne. Det salte vand, der trængte ind i den ferske Limfjord, dræbte fiskebestanden og ødelagde bundvegetationen og store engarealer. På øen Fuur ses det af Fattigvæsenets protokol, at kystbønderne havde det meget svært lige efter gennembruddet:

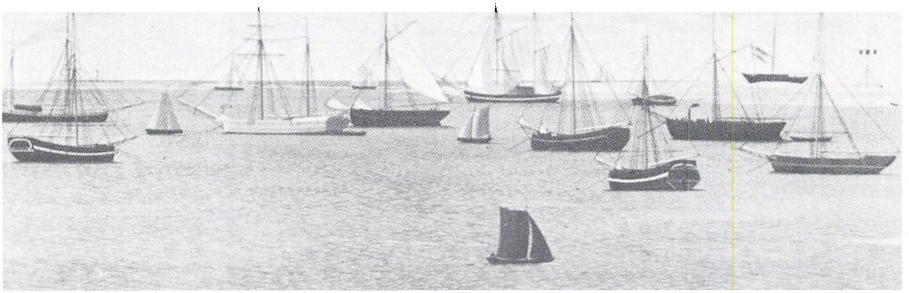
	Faste nydere	Lejlighedsvise nydere
1813-1819	6.5	0.0
1820-1826	5.1	0.8
1827	5.0	12.0
1828	5.0	5.5
1829-1830	5.0	2.9

Gennembruddet var held i uheld for kystbønderne. Hvor det øvrige land før havde kæmpet med lave kornpriser, medens kystbønderne levede af at intensivere fiskeriet, så steg priserne på korn netop, hvor fiskeriet var stærkt reduceret.

I England gennemførte man i 1828 den såkaldte *Sliding Scale,* der var en glidende importtold alt efter udbud og efterspørgsel. Lille udbud betød nedsat importtold. Den begyndende industrialisme i England i samme periode betød en produktionsændring i det engelske landbrug fra korn- til uldproduktion, hvilket betød, at de måtte købe korn.

Med Aggertanges gennembrud ophævedes den isolation, som Limfjordens kystbønder havde levet i. Limfjorden kom på en gang til at ligge meget centralt placeret i forhold til det nye engelske marked. De små Limfjordskøbstæder Lemvig, Struer, Thisted, Nykøbing Mors og Skive blev havnebyer. Specielt fik Nykøbing og Thisted meget ud af åbningen

I 1825 brød Vesterhavet igennem til Limfjorden ved Agger. Herved fik beboerne langs Limfjorden en ny transportvej mod vest. På Rasmus Henrik Kruses maleri fra 1849 venter skibene på højvande i kanalen. De tre plader i vandstandsmærket viser en dybde på tre fod. Til højre ses toldkutteren med splitflag og bag den ligger lodskutteren på grund på en sandbanke.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mod vest. De »gamle« ladepladser fortsatte med krejlerhandelen, men udvidede også aktiviteterne til import og eksport fra især Norge og England.

Thyboernes skudefart på Norge, der tidligere havde været en torn i øjet på købmændene i Thisted, havde skabt gode handelsforbindelser. Disse forbindelser kunne udnyttes, hvis byen fik en havn. I 1840 fik man igennem stænderforsamlingen bevilget et lån på 8500 rigsdaler til havnebyggeriet. I 1855 passerer cirka 1800 fartøjer gennem Aggerkanalen. Nykøbing M. kunne udnytte sin meget centrale placering i Limfjorden.

Når man ser på lodsprotokollerne fra Aggerkanalen, Løgstør Grund og den interne sejlads på Limfjorden i perioden 1840-1862, så var der meget tæt trafik. Ser man på Limfjordsbyerne i 1852, så vil man se, at ca. 2/3 af sejladserne var intern Limfjordssejlads. Hertil kom rutesejladsen fra Limfjordsbyerne til Aalborg, Århus og København. Det var disse ruter Bertel

Annonce fra Skive Avis den 22. november 1862. Annoncen giver indtryk af det tætte net af skibsruter, der forbandt Limfjordskøbstæderne med hinanden og med fjernere destinationer – i dette tilfælde København.

Forandret Dampskibsfart.

Fra 1ste indtil 23de December incl. ville Dampskibene **„Aalborg“** og **„Zephyr“** (forsaavidt Vinteren tillader det) fare som følger:

Fra **Aalborg** til Løgstør, Nykjøbing (for Passagerer alene) og **Struer** hver **Mandag** Morgen Kl. 7 („Aalborg“).	Fra **Struer** til Nykjøbing (for Passagerer alene), Løgstør og **Aalborg** hver **Tirsdag** Morgen Kl. 6 („Aalborg“).
Fra **Aalborg** til Løgstør og **Skive** hver **Tirsdag** Morgen Kl. 7 („Zephyr“).	Fra **Skive** til Løgstør og **Aalborg** hver **Onsdag** Morgen Kl. 7 („Zephyr“).
Fra **Aalborg** til Løgstør og **Nykjøbing** hver **Onsdag** Morgen Kl. 8 („Aalborg“).	Fra **Nykjøbing** til Løgstør og **Aalborg** hver **Torsdag** Morgen Kl. 8 („Aalborg“).
Fra **Aalborg** til Løgstør, Nykjøbing (for Passagerer alene) og **Struer** hver **Torsdag** Morgen Kl. 7 („Zephyr“), videre fra Struer til **Lemvig** hver Fredag Morgen Kl. 7 og fra **Lemvig** til Struer hver Fredag Middag Kl. 12.	Fra **Struer** til Nykjøbing (for Passagerer alene), Løgstør og **Aalborg** hver **Løverdag** Morgen Kl. 6 („Zephyr“).
Fra **Aalborg** til Løgstør og **Thisted** hver **Fredag** Morgen Kl. 8 („Aalborg“).	Fra **Thisted** til Løgstør og **Aalborg** hver **Løverdag** Morgen Kl. 8 („Aalborg“).

Dampskibet „Dania“

vil (ligeledes hvis Vinteren tillader det) fare i December imellem Kjøbenhavn og Aalborg, nemlig:

Fra Kjøbenhavn		Fra Aalborg	
Mandagen den 1. December Fredagen den 5. — Onsdagen den 10. — Mandagen den 15. — Fredagen den 19. —	Kl. 2 Eftерm.	Onsdagen den 3. December Mandagen den 8. — Fredagen den 12. — Onsdagen den 17. — Mandagen den 22. —	Kl. 1 Eftерm.

hvormed Farterne for iaar sluttes.

H. P. Prior.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nørgaard benyttede ved indkøb af materialer til skolen. Han benyttede sikkert også selv disse ruter, da han blev folketingsmand.

Man eksporterede hovedsageligt korn til Norge og England og importerede masser af træ fra Norge. Langs Limfjordens kyster opstod der i disse år en række små teglværker. Disse teglværker fik lavet anløbsbroer, så man kunne udnytte fjordens fragtsejlads til bl.a. eksport af teglsten. Teglværkernes anløbsbroer dannede grundlaget for fjordens rutesejlads, færgerifart og for småkrejlerne. Som jeg allerede har nævnt, så startede Bertel Nørgaard i 1836 et bondegårdsteglværk, der i 1838 havde nået en årsproduktion på 12.000 sten.

I 1842-46 fik han leverance af teglsten til amtets broarbejde i Salling. I samme periode klages der over træfældningen i Rødding herred. Bertel Nørgaard har sikkert derfor måttet importere kul i 1844 fra England.

Det var ikke kun kul, der blev importeret fra England. Man importerede også kaffe, the og krydderier. Nogle af disse importvarer eksporteredes videre til bl.a. Norge. På eksportsiden var det hovedsageligt korn til Norge og England, men også kød, æg, kartofler, lerpotter, tegl- og tagsten m.m.

Der er ingen tvivl om, at kystbønderne havde store afsætningsmuligheder med den øgede inden- og udenrigske samhandel og -færdsel. På øen Fuur sendte man nedsaltede fisk med »Københavnerdamperen«, der »var øens permanente og direkte forbindelse til København.«

I købstæderne begyndte købmændene ret hurtigt at blive skibsreddere. Søfolkene på disse skibe var i starten fiskere fra kystsognene. Disse søfolk har givet øget interessen for verden udenfor sognet.

Antallet af indbyggere i Danmark steg noget i perioden 1801 til 1850, og ser man specielt på kystsognene omkring Salling, så vil man se en meget kraftig stigning. Specielt Fuur, der ligger centralt placeret i Limfjorden, har en ekstrem høj befolkningstilvækst fra ca. 600 i 1801 til 994 i 1850. Her var der mulighed for at sprede indtjeningen på mange forskellige erhverv alt efter sæson og natur. Denne type af kystbønder kalder jeg for »fighterliberalister«.

Bertel Nørgaard var en typisk fighterliberalist. En anden af slagsen var fæstebonden Jeppe Madsen fra Mollerup (Ny Mølle) ved Spøttrup. Han var fæster under herremanden Nis Nissen til Spøttrup og sad sammen med Bertel Nørgaard i sogneforstanderskabet. Jeppe Madsen drev følgende produktions- og handelsforetagender i perioden 1836-48: fæstegård under Spøttrup, selvejergård i Krejbjerg, fjordfiskeri, kornhandel, færge- og godssejlads fra Salling til Mors, bondegårdsteglværk samt detailhandel i Nykøbing Mors.

Limfjordens kystbønder blev med gennembruddet i 1825 rykket ud af deres tornerosesøvn og placeret ind i en fighterliberalistisk handelsverden. De bønder, der forstod at udnytte de økonomiske spilleregler dette gav, fik også mulighed for at gøre sig økonomisk gældende over for de priviligerede stænder, uanset om

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

det var herremændene eller byens borgere.
I 1840'erne begyndte handlen af sprede sig ind i Sallingland.

»Jens Holst var Gaardejer i Balling og den største Landhandler i Salling. Han var fattig opfødt og begyndte med en lille, ubetydelig Handel med Trævarer og Tobak, men ved sit store Handelsgeni med Korn, Huder og Uld, drev han det så vidt, at hans Omsætning, navnlig med Korn, var større end Nogen Købmands i Skive, saa at han det sidste Aar, han levede, sendte 5 Skibsladninger Korn til England.«

(Skivebogen, Historisk Aarbog for Skive og Omegn, bd. 17, Skive 1925, s. 10-36.)

Det har ikke været muligt at spore Jens Holst i Lodsjournalerne fra Aggerkanalen, så han har sikkert haft en autoriseret købmand bag sig. Det eneste jeg har fundet, ud over ovennævnte citat om Jens Holst, er i forbindelse med indsamlingen til Oddense Højskole. Her står følgende: »Jens Holsts Enke 1,00 Rbd.«

Det er vel ikke svært at forestille sig, at Limfjordens kystbønder, der pludselig blev kastet ud i en helt række fremmedartede muligheder med handel og fremmede sprog, godt kunne føle, at de havde brug for bedre kundskaber, der passede ind i deres verden.

Det er vel heller ikke svært at forstå, at når disse foretagsomme bønders projekter lykkedes ved egen kraft, at de så også har ment, at de selv kunne være med til at bestemme over landets ve og vel.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den nye bonde og skolen i Rødding-Krejbjerg 1814-51

Modstand mod etablering af et anordningsmæssigt skolevæsen 1814-1836.

Af Frits Hedegaard Eriksen, Skive

Ifølge »Anordning for almueskolevæsenet på landet i Danmark« af 29. juli 1814 skulle der oprettes skolekommissioner til at varetage det nærmeste tilsyn med det lokale skolevæsen. »Disse kommissioner skulle bestå af sognepræsten, der har forsædet, og samtlige skolepatroner i sognet samt en eller to skoleforstandere«.

Skoleforstanderne, der skulle vælges af amtsskoledirektionen for to år, udgjorde skolekommissionens »dynamiske« element, medens proprietær Nis Nissen, Spøttrup, der var Rødding sogns eneste skolepatron, og pastor Thomas Henriksen Rosendahl, der var sognets eneste præst, kom til at udgøre det »stabile« element i henholdsvis 31 (Nissen var ekskluderet i tre år) og 33 år.

Disse »kæmper«, præst og proprietær, der stod som eksponenter for uforligelige interesser i tidens økonomiske, sociale, politiske og kulturelle magtkampe, personificerede lokalt disse konflikter.

Arbejdet i skolekommissionen startede i en fordragelig ånd, og Rødding sogn fik allerede den 23. november 1816 færdiggjort og indsendt en skoleplan til de centrale myndigheders godkendelse. Kancelliet var tilfreds og godkendte planen uden kommentarer. Den 18. juli 1818 modtog skolekommissionen »Approbation på skoleplan for Rødding sogn«.

Approbationen var imidlertid ikke nået frem til Rødding sogn, inden diskussionen om finansieringen af et anordningsmæssigt skolevæsen havde skabt de første konflikter.

I »Anordning for almueskolevæsenet på landet i Danmark« bestemtes det i § 56, at alle udgifter til skolebygninger, lærerlønninger etc. skulle lignes på samtlige beboere i sognet/pastoratet på samme måde, som det var bestemt i fattigreglementet af 5. september 1803 § 35, nemlig efter »Beboernes Hartkorn, deres Formues Tilstand eller deres Lejlighed«.

Denne udgiftsfordeling gjorde proprietær Nis Nissen, Spøttrup, til skolevæsenets ubetinget største bidragsyder i Rødding sogn, medens præsten som født formand for skolekommissionen var den absolut eneste i sognet, der uanset § 56 var aldeles fritaget for bidrag til skolevæsenet. Præstens fritagelse for bidrag var en art »løn« for at varetage de centrale myndigheders interesser i etableringen af et anordningsmæssigt skolevæsen. Han var skolevæsenets lokale administrator (tidens skoledirektør).

Denne ordning virkede yderligere befordrende på en personificering af interessekonflikten.

Proprietær Nissen og hans fæstebønder, der udgjorde bidragsyderne til skolevæsenet, havde en fælles interesse i at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

En typisk skolestue fra Folkeskolens første år. Borde og stole er banket fast i jorden. Tegningen viser en skolestue, der er langt bedre end Røddings. Her var gulvet lerstampet, ikke brolagt og der var ikke nær så højt til loftet. Tegning af skolekonsulent B. Villumsen 1938.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

holde omkostningerne og dermed deres eget bidrag så moderate som muligt. Præsten, embedsmanden, delte lærerens interesse i, at skolevæsenet fungerede anordningsmæssigt. Som sognets mægtigste embedsmand havde præsten imidlertid så megen »magt« over læreren - i arbejdet som fritiden - at kimen til en række konflikter mellem præst og lærer var lagt.

Samtidig med at flere og flere nu ofte seminarieuddannede lærere havde problemer med at acceptere rollen som præstens åndelige halehæng, havde de brug for ham. Dette var ikke mindst tilfældet i Rødding sogn, hvor proprietær Nissen, »Studekongen af Salling«, ustandseligt forsømte de pligter, anordningen pålagde ham. Og proprietærens forsømmelighed ramte oftest skoleholderen. (1)

I Rødding sogn var den først for alvor gal i 1817. Den gamle skoleholder var død, og den nye var ikke tilfreds med degneboligens vedligeholdelse. Herredssynsmændene synede boligen, og de lagde ikke fingre imellem i deres beskrivelse af degnebolig og skolehus. Hele bygningen »var en elendig rønne klistret op af ler og jordstøv«. (2)

Det så unægteligt ud til at kunne blive en bekostelig affære for skolevæsenets bidragydere. Proprietær Nissens snarrådighed forhindrede dog, at konflikten i første omgang blev en intern konflikt mellem skolekommissionens forskellige interessenter. Han samlede kommissionen om sig og gjorde konflikten ekstern. Nogen skyld i skolebygningernes forfald kunne de ikke anerkende. Skylden måtte alene placeres hos den afdøde skoleholder, der havde haft lejefolk i degneboligen, mens han selv havde boet på sin selvejergård i Krejbjerg. Skolehuset måtte de jo nok selv bekoste.

Den forrige skoleholder havde været en formuende mand, og strategien gik nu ud på at vride så mange penge som overhovedet muligt ud af enken. Der blev nok engang foretaget »syn og skøn«. Reparationsomkostningerne blev sat til 1355 rbd. i sedler og tegn. Enken kunne jo betale to tredjedele.

Enken klagede imidlertid til skoledirektionen. »En helt ny bolig kunne jo opføres for et betydeligt mindre beløb«. (3) Skoledirektionen gav enken medhold og forlangte, at synsforretningen skulle gå om. Det nægtede Nissen kategorisk; men da skoledirektionen valgte at markere, hvem der havde magten, og idømte Nissen en mulkt på 10 rbd. i sølv, krøb han til korset.

Efter en ny synsforretning takseredes reparationsomkostningerne til 454 rbd. 4 mark og 8 skilling i sedler og tegn. Selv dette beløb fandt enken for højt, hvis hun skulle udrede to tredjedele, og sagen endte da også med, at enken slap med at betale 270 rbd. og 5 mark i sedler og tegn 4 år senere.

Så længe havde skolekommissionen nu ikke fået lov at vente med at opføre et nyt skolehus. Allerede 1818 havde den måttet finde midler til skolehuset; men skolebygningens anden ende, degneboligen, fik lov at vente til 1822. Ingen udgifter inden enkesagen var afgjort!

»En ydre modstander« kunne dog ikke i det lange løb sikre fordrageligheden i skolekommissionen. Dertil var »Studekongen af Salling« og hans fæstebønder

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

alt for uvillige til at honorere anordningens forskellige krav. Da der ikke var udlagt en anordningsmæssig jordlod til læreren, havde denne krav på at lade 2 køer og 6 får græsse hos sognets jorddrivende. Nissen og fæstebønderne gerådede i idelige konflikter med læreren, præsten, skoledirektionen, ja selv kancelliet om lærerens »græsningsret«. (4)

Fæstebønderne og Nissen må hver gang bide i det sure æble!

Irritationen mod præsten blev heller ikke mindre af, at han lod amtet inddrive »genstridige« eller forsømmelige bønders restancer til skolevæsenet.

Præsten havde de centrale myndigheder i ryggen, når han mere og mere nidkært gennemtrumfede anordningsmæssige forhold.

Proprietæren gjorde en dyd af at »værne« fæstebønderne mod præstens (de centrale myndigheders) »overgreb«.

I de gensidige chikanerier mellem lokalsamfundets forskellige interessenter lod præsten imidlertid ikke Nissen monopolisere retten til at »værne« bønderne. Henriksen Rosendahl forbød søndagshoveriet, idet han satte en effektiv stopper for dets betydning ved at fastslå, at kirketiden lå mellem 9 og 16 på helligdage. Det var ved lov forbudt at arbejde i kirketiden.

Meget tyder imidlertid på, at det i denne sag ikke var bøndernes interesser, præsten varetog. De var øjensynligt særdeles tilfredse med at kunne »afsone« noget af deres hoveri om søndagen.

Alliancerne i skolekommissionen var frem til ca. 1835 primært dikteret af overskuelige, økonomiske interesser; men man diskuterede også den indbyrdes undervisning. Skolekommissionen indkøbte remedierne til den indbyrdes undervisning, men gjorde en dyd af ikke at anvende dem. Denne konflikt var ganske nuanceret.

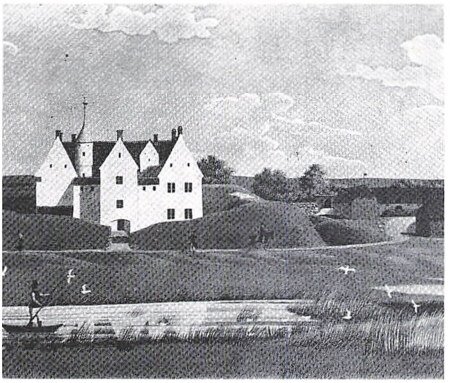
I skoleregnskaberne kunne man læse: Indkøbt »Læsetabeller angående: Den indbyrdes undervisning, skønt samme ej bruges«. På denne måde angav man, hvad man mente om den indbyrdes undervisning. Af skolekommissionsprotokollen fremgår det, at Røddingboerne til trods for de centrale myndigheders decideret truende pres, øjensynligt har holdt fast i deres modstand. Argumenterne i diskussionen var økonomiske, men i stigende grad også pædagogiske. Den første gryende interesse for skolens pædagogiske indhold kunne spores.

Alliancerne i Rødding sogns skolekommission skifter i 1836-38

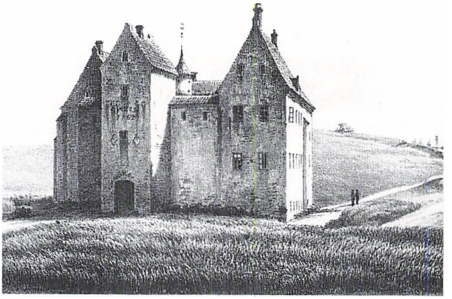
Arbejdet i skolekommissionen var efterhånden blevet temmelig konfliktfyldt. Proprietær Nissen kunne og ville ikke indordne sig under den nye tids ændrede magtforhold. Skoledirektionens tålmodighed med ham var ved at være opbrugt, og i kancelliet havde den trættekære »Studekonge af Salling« ikke mere nogen good-will at trække på.

Fra 1836 stod proprietæren mere og mere isoleret i sine hadske udfald mod snart den ene myndighed snart den anden. Den aristokratiske høvding måtte lide den tort, at ikke alene præsten, men også skoleholderen og i stigende grad fæstebønderne, alle effektivt støttet af de centrale myndigheder, turde kræve deres

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Spøttrup 1836, malet af Rasmus Henrik Kruse fra Fur. Sammenlign med billedet til højre, der viser et anderledes barsk landskab.

Spøttrup 1838, tegnet af F. Richardt. Sammenlign med billedet til venstre, der giver et helt andet, mere idyllisk indtryk af herregården.

ret i henhold til de forskellige anordninger.

En bestemt sag fra 1836 skal ifølge flere kilder have fået de sidste støtter til at falde fra. Nu var det simpelthen blevet for pinligt at støtte Nissen.

Han havde set sig gal på »den dumme klosterskik« at ringe solen op og ned med kirkeklokken. Det sled unødigt på klokken, og »solen går sin gang, enten degnen hænger i den (klokken) eller ikke«. Hvis nogen iøvrigt ønskede klokkeringning, måtte de betale for denne service. (5)

Nu har denne episode næppe været årsag til de sidste støtters flugt; men den var utvivlsomt en kærkommen anledning.

Nissens beføjelser som kirkeejer strakte sig naturligvis ikke til at udstede den slags befalinger, og da pastor Henriksen Rosendahl klagede over proprietærens handlemåde, måtte »Studekongen af Salling« nok engang krybe til korset.

Kancelliet slog fast, at kirkeejeren under ingen omstændigheder havde bemyndigelse til at sætte begrænsninger for klokkens brug. Klokken var til for menighedens skyld, ikke for kirkeejerens. Kancelliet benyttede lejligheden til at indskærpe Nissen pligten til at holde såvel kirke som klokke i god stand.

Det var at drysse salt i såret på den gamle høvding, der straks hævnede sig på klageren, Henriksen Rosendahl. Nissen nedsatte højtidsofferet til præsten.

Præsten måtte nok engang i blækhuset for at besvære sig over proprietærens handlemåde. Kancelliet bakkede ham op og indskærpede over for Nissen, at præsten havde krav på 2 rbd. ved hver af de store højtider. Præsten skænkede i flere år beløbet til de fattige for at betone, at det ikke var Henriksen Rosendahls, men embedets ret, han havde villet hævde.

Rigtigt var det, at konflikterne mellem »Studekongen af Salling« og hans »retsindige« præst, ikke (som næsten alle de lokale historikere synes at mene) primært var nogen personlig konflikt mellem to

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

stejle naturer. Det var primært en konflikt mellem uforenelige interesser. At det var to så stovte naturer, der især kom til at personificere denne interessekonflikt i Rødding, har naturligvis givet den grundliggende konflikt et mere markant udtryk.

Indtil 1836 fyldte præst og proprietær scenen. Fæstebønderne havde kun perifert og ugerne blandet sig direkte i kampen mellem dem; men til 1836 delte de fundamentalt Nissens holdning til skolevæsenet og støttede ham næsten uden forbehold. Skolen skulle ikke koste for meget, hverken direkte som bidrag til skolevæsenets anlæg og drift eller indirekte som mulkter. Fæstebønderne og Nissen havde fælles interesser.

Fra 1836 blev bøndernes repræsentanter i skole- og fattigkommission synlige, og i 1838 særdeles aktive i et par voldsomme konflikter med proprietæren.

Nissen havde, syntes de, som skolepatron forsømt sine pligter i skolekommissionen. Han kom ikke til møderne, udeblev fra eksamenerne og fik ikke udarbejdet ligningslister. Tilsidst var det blevet kommissionens øvrige medlemmer for meget, og de klagede over Nissens måde at røgte sit hverv som skolepatron på. Klagen fik følger!

Den 23. februar 1838 kunne Henriksen Rosendahl i skolekommissionen oplæse en skrivelse fra skoledirektionen. Der stod: »at (da) patronen for Rødding sogn, proprietær Nissen, befindes i en række år at have forsømt de ham som sådan påhvilende pligter, og denne sag er andraget i det høje kancelli til endelig afgørelse, ønsker skoledirektionen tilkendegivet, at han så længe, denne sag forhandles, har at træde ud af skolekommissionen«. (6)

Selve »dommen« kom i en skrivelse fra kancelliet og blev oplæst i skolekommissionen den 27. april 1838. Nissen blev fradømt hvervet som skolepatron. En ny skulle straks udnævnes. Det blev Christen Stampe, en af Nissens fæstebønder.

Nogle måneder senere led Nissen samme tort i fattigkommissionen. Også her mente de øvrige medlemmer, han længe havde været forsømmelig, og da han så nægtede at underskrive regnskabet for 1837, var bægeret fuldt. Fattigkommissionen klagede over Nissens pligtforsømmelse, og i en skrivelse dateret den 19. november 1838 fra Viborg amt fradømmes Nissen sit hverv i fattigkommissionen.

Nissen klagede over afgørelsen; men den 28. januar modtog fattigkommissionen besked om, at proprietærens eksklusion stod ved magt.

Bønderne havde nu to gange inden for samme år aktivt brugt deres indflydelse i det lokale selvstyre og derved medvirket til at sætte »Studekongen af Salling« uden for den formelle beslutningsproces. Og det bemærkelsesværdige var, at de havde brugt deres indflydelse til at gøre fattig- og skolekommissionerne funktionsdygtige. Ønskede de ikke at sabotere dem mere? Var det evt. en noget tilfældig sammensætning af disse kommissioner i 1838? Havde bønderne deres bagland i orden? Eller var der virkelig etableret nogle nye alliancer? Havde bøndernes interesser ændret sig?

Svaret kom måske i 1842. Ved landkommunalloven af 13. august 1841 ændredes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

det kommunale selvstyre. Skole- og fattigkommissionerne indgik i de nyoprettede sogneforstanderskaber. Nissen fik sæde i sogneforstanderskabet!

Bøndernes indflydelse vokser

De priviligerede stænders magt havde været under pres siden 1800-tallets begyndelse.

Fattigreglementet af 5. september 1803 havde givet den jævne mand flertal i fattigkommissionen, der skulle sammensættes af 3-4 jævne mænd af sognet, præsten og sognets største lodsejer.

29. juli 1814 kom »Anordning for almueskolevæsenet på landet i Danmark«. Hvert sogn skulle have sin egen skolekommission med præsten som født formand. Skolekommissionen skulle endvidere bestå af en eller flere skolepatroner, nemlig de lodsejere, der ejede eller drev arealer på 32 tdr. hartkorn eller mere, og en eller to skoleforstandere, som amtsskoledirektionen skulle vælge blandt de hæderligste bønder i sognet.

Den jævne mands indflydelse i skolekommissionen var vel til at overskue; det var dog et skridt mod stigende indflydelse.

Landkommunalloven af 13. august 1841 var et noget større skridt. Nu fik landbefolkningen lejlighed til gennem sogneforstanderskab og amtsråd at deltage i det offentlige liv på en helt anden måde, end det hidtil havde været beskåret den.

Konflikterne begyndte at få en anden karakter. Hidtil havde præst og de centrale myndigheder været en progressiv kraft i bestræbelserne for at få etableret et anordningsmæssigt skolevæsen i sognene. Med en ny tids driftige bønder i sogneforstanderskaberne, synes bønderne at have overtaget den progressive rolle, medens præsten og de centrale myndigheders embedsmænd tilsyneladende indtog mere konservative positioner. Den nye type af konflikter afdækkede tydelige spændinger mellem den gamle tid, embedsmandsstyrets, og den nye, folkestyrets tid.

I Rødding-Krejbjerg sogne fik bønderne flertal i sogneforstanderskabet, der skulle bestå af sognepræsten, den eller de lodsejere, der ejede eller drev 32 tdr. hartkorn eller mere i sognet og af 4-9 uberygtede mænd, der skulle vælges.

For at have valgret og være valgbar skulle man være mindst 25 år gammel, eje eller ved arvefæste drive mindst 1 td. hartkorn eller eje bygninger med en assuranceværdi på mindst 1000 rbd. (og være mand).

Forstanderskabet skulle vælge formanden af egen midte; han skulle lede arbejdet og føre brevvekslingen.

Kommunalloven trådte i kraft 1. januar 1842, og den 21. februar 1842 holdtes det første sogneforstandermøde i Rødding-Krejbjerg pastorat.

Forstanderskabet bestod af de valgte medlemmer: Jeppe Madsen, Berthel Nørgaard, Søren Espersen, Laust Jensen, Christen Stampe, Niels Laustsen og Christen Jacobsen, der underskrev mødereferatet med »ført hånd«. De fødte medlemmer var pastor Henriksen Rosendahl og proprietær Nissen, der altså påny indtager en central plads i sognets formelle styrelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Der herskede tilsyneladende en almen fordragelighed på sogneforstanderskabets første møder. På mødet den 7. april 1843 gik det imidlertid helt galt, og det var nok engang bidragene til skolevæsenet, der satte sindene i kog. Et stort flertal i sogneforstanderne ønskede bidragene til skolevæsenet, som var i en elendig forfatning, hævet betragteligt. De mente således, at Nissens overordentlige bidrag på godt 2 rbd. halvårligt var alt for lavt. De hævede det til 5 rbd. halvårligt.

Det ville proprietæren aldeles ikke gå med til; han krævede tværtimod en nedsættelse af bidraget, idet han fandt de 2 rbd. meget for højt. Det blev en tilsyneladende stormende debat, som øjensynligt ikke førte til enighed. Nissen var imidlertid blevet tirret i en sådan grad, at han ifølge Henriksen Rosendahls indberetninger efter mødet »med høj røst og med en mine fuld af bitter spot« skal have udbrudt: »Havde jeg været en gammel kælling, kunne præsten let have forskrækket mig i dag«. »Han bruser højt op, det passer sig godt for en præst; det klæder rigtigt smukt en præst. Og så var det kun kællingesludder«. (7)

Da Nissen og Henriksen Rosendahl skiltes udenfor, var det med følgende salut fra Nissen: »Jeg vil fanden tage mig ikke lade mig sk... på af Dem!« (8)

Dette var den 7. april 1843.

Da Christen Stampe og Niels Laustsen, som foruden at være sogneforstandere også var fæstere under Spøttrup, nogle dage senere var på Spøttrup for at diskutere sognesager med proprietæren, blev de overfuset med bebrejdelser over, at de havde taget præstens parti mod proprietæren. Den ene af dem skal sågar have fået at vide, at han var en skurk og ville komme til at fortryde sin optræden.

Christen Stampe og Niels Laustsen skal have været så ilde berørte over det passerede, at de alvorligt overvejede at trække sig som sogneforstandere.

Pastor Henriksen Rosendahl var tilsyneladende ikke til sinds at lade sig kyse af den »gale høvding« på Spøttrup, og det lykkedes ham da også at få sat mod i de 2 Røddingfæstere. Den 20. april attesterede de sammen med Søren Espersen, Laust Jensen og Berthel Nørgaard præstens erklæring om, hvad der var hændt på mødet den 7. april 1843!

Den attesterede erklæring sendte Henriksen Rosendahl sammen med et brev til amtsrådet. I brevet bad han dette drage omsorg for, at han selv og de to Røddingfæstere ikke for fremtiden skulle blive udsat for noget lignende.

Præsten pønsede tilsyneladende på at få Nissen ekskluderet af forstanderskabet.

Amtsrådet, som tilsyneladende havde en ganske konservativ sammensætning, havde ikke lyst til at komme i klemme mellem Nissen og det øvrige sogneforstanderskab. Det svar sogneforstanderskabet modtog i en skrivelse dateret 24. maj 1843 gik ud på, at sogneforstanderskabet selv måtte afgøre, om Nissen i henhold til loven kunne ekskluderes for sin optræden.

Nu rystede sogneforstanderne og præsten en smule på hånden. De havde i mange år trygt kunnet stole på de højere myndigheders uforbeholdne støtte i opgøret med Nissen. Var der noget i gære? Var »embedsmandsstyret« blevet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bange for, at »folkestyret« løb løbsk, hvis man støttede udfaldet mod de gamle aristokrater for kraftigt? Eller var det nye amtsråd mere forsigtigt end »embedsmandsstyret«? Hvem havde reelt truffet beslutningen om at overlade ansvaret for Nissens mulige eksklusion til sogneforstanderskabet selv? Turde man overhovedet selv tage ansvaret for at ekskludere Nissen? Det var en hård nød at knække!

Sogneforstanderskabet turde øjensynligt ikke ekskludere Nissen uden opbakning fra højere myndigheder; men de fandt en udvej. Henriksen Rosendahl kontaktede provst Møller, Breum. Møller var dels præstens nærmeste foresatte, dels var han medlem af amtsrådet i Viborg. Sogneforstanderskabet bad ham udlægge amtets skrivelse.

Provst Jens Møller, sognepræst i Grinderslev-Grønning 1821-63.

Allerede 27. maj forelå provst Møllers svar. Han var ikke i tvivl om, at Nissen efter amtsrådets mening kunne ekskluderes af sogneforstanderskabet.

Nu, da opbakningen syntes på plads, vendte modet tilbage. Nissen blev ekskluderet. Det skete ved et møde den 26. juni 1843. Nissen var ikke indkaldt til mødet.

»Studekongen af Salling« blev forbitret og klagede til kancelliet, der henviste sagen til afgørelse i amtsrådet, som nu blev tvunget til at tage stilling.

Det skulle vise sig, at sogneforstanderskabets utryghed havde været velbegrundet, idet provst Møllers udlægning af amtsrådets skrivelse af 24. maj 1843 ikke havde dækning i amtsrådet, der ved et møde den 19. februar 1844 annullerede Nissens eksklusion.

Proprietæren havde vundet en sejr over forstanderskabet. Nu var der lagt op til proces.

Provst Møllers karakteristik af proprietær Nissen og hans måde at røgte sit hverv på i brevet af 27. maj 1843 og Henriksen Rosendahls brug af brevet var efter Nissens mening stærkt injurierende. Ligeså var den af Henriksen Rosendahl forfattede og sogneforstanderne attesterede indberetning af 20. april 1843.

Sagen måtte gå sin gang ved Skive ret!

Jeppe Madsen, som aktivt havde taget del i eksklusionen af proprietæren, men ikke været tilstede ved mødet den 7. april og således ikke kunne være medunderskriver på brevet af 20. april 1843, slap for tiltale. Det var altså nogle ærekrænkende udtalelser om Nissen, ikke eksklusionen,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

der var processens substans! Konflikten var en personkonflikt!

I rettens behandling af sagen var der end ikke antydning af tilløb til at hæve »konflikten« til andet og mere end en gemen personkonflikt!

Det er akterne fra denne proces samt fattig- og skolekommissionsprotokollerne fra Rødding-Krejbjerg sogne, skoledirektionens kopibog og lærerens embedsbog, (mere end 1000 håndskrevne folioark) der udgør en stor del af de primære kilder til arbejdet i det lokale selvstyre i Rødding-Krejbjerg sogne 1814-1848. Fattig- og skolekommissionsprotokollerne giver især udtryk for præstens opfattelse af begivenhedernes gang (han har ført dem fra henholdsvis 1809 og 1815 til 1847), mens Nissens opfattelse især kommer til udtryk i justitsprotokollen, der rummer lange, historiske udredninger af den »forfølgelse« han siden 1836 havde været udsat for.

Den 18. april 1844 indtog proprietæren så atter sin gamle plads i sogneforstanderskabet, og han havde tilsyneladende ikke mistet hverken vitalitet eller trættelyst.

Det kom nemlig snart til et voldsomt opgør mellem præst og proprietær, der bramfrit læste pastoren teksten, og havde Nissen ikke tidligere gjort sig fortjent til eksklusion, så havde han det ubetinget nu, mente Henriksen Rosendahl i sin indberetning om mødets forløb.

Sogneforstanderskabet havde øjensynligt ikke mod til at ekskludere Nissen af egen drift, og ingen andre synes at have villet gøre arbejdet for dem. Proprietæren blev altså siddende.

Fra centralt hold blev der gjort et forsøg på at ordne de forskellige konflikter i mindelighed. De stridende parter blev indkaldt for en forligskommission i Skive præstegård. Mødet fandt sted den 23. april 1844; men Nissen følte sin ære krænket, han ønskede ikke forlig; han ønskede proces!

Og det fik han! Injuriesagen løb over flere måneder, inden dommen den 10. juli 1844 kunne udskrives i Skive ret. Efter adskillige retsmøder lød herredsfoged Horns dom på, at sagen måtte afvises, og Nissen betale hver af de indstævnede 5 rbd. i kost og fortæring.

Denne kendelse var proprietæren ikke tilfreds med. Han appellerede den til overretten, der nægtede at behandle selve sagen, men bestemte at den skulle pådømmes og derfor gå om ved underinstansen.

Nissen havde ikke tabt endnu!

Hele Møllen nok engang! Og nu fik proprietæren virkelig den længe ønskede sejr, idet provst Møller denne gang idømtes en mulkt på 20 rbd. samt 15 rbd. i sagsomkostninger, sogneforstanderne hver en mulkt på 5 rbd. og i fællesskab 15 rbd. i sagsomkostninger. Dommen faldt den 30. marts 1846 i Skive ret.

Men Henriksen Rosendahl, han gik fri! Proprietæren og præsten havde nemlig indgået et forlig i præstegården den 16. august 1844.

»Studekongen af Salling« havde vundet personsagen og fået æresoprejsning; pastoren var blevet holdt skadesløs. Men substancen, stridens udgangspunkt, det overordentlige bidrag til skolevæsenet i Rødding - ja med den sag forholdt det sig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

anderledes. I protokollen kan man læse, at skoledirektionen pålagde Nissen at få udfærdiget de lister, skolebidragene skulle lignes efter, ligesom den indskærpede ham pligten til at drage omsorg for, at læreren fik sin hele løn og til rette tid. Vil man se, hvordan det gik med de 5 rbd. i overordenligt bidrag til skolevæsenet i Rødding, må man ty til skolevæsenets regnskaber. Her kan man så konstatere, at Nissen har måttet acceptere at betale de 5 rbd. i overordentligt bidrag.

Bønderne følte sig måske nok svigtet i kampen mod proprietæren. Præsten havde hyttet sit eget skind, og de højere myndigheder havde tilsyneladende ikke støttet dem.

Som vi kan bedømme det i dag, svigtede de centrale myndigheder ikke i kampen for et anordningsmæssigt skolevæsen. I denne kamp fik bønderne alt den støtte, de med rimelighed kunne forvente. Men der var ingen støtte at hente i det personpolitiske opgør med Nissen.

Proprietæren måtte i 1846 endvidere acceptere, at der blev udlagt en skolelod til læreren i Rødding. »Aftalen« mellem forstanderskabet og Nissen blev godkendt i rentekammeret 31. marts 1846.

»Studekongen af Salling« var i sandhed en prøvet mand. Når han endeligt sejrede, var det den forkerte sejr. Han kæmpede en håbløs kamp for at bevare sine privilegier. Den samme håbløse kamp kæmpede hans standsfæller i nabosognene.

Noget tyder på, at Nissen ikke var en knækket mand trods alt. Han havde måske en forestilling om, at han når alt kom til alt i det mindste havde bedre muligheder for at styre fæstebønderne i Rødding end selvejerbønderne i Krejbjerg, og det lykkedes ham faktisk at få skilt annekssognene Rødding og Krejbjerg 29.9.1846 med ikrafttrædelse 1. januar 1847.

Inden vi vender os mod de Krejbjergbønder, som efter Nissens mening var begyndt at kæmpe alt for ivrigt for anordningsmæssige forhold i skole- og fattigvæsen, er det måske på sin plads kort at skitsere, hvad det er for en lærer, og hvad det er for nogle bønder, som lever i Rødding her sidst i 1840erne.

Rødding har en seminarieuddannet lærer

Enevold Vilhelm Jacobsen var seminarieuddannet lærer fra Lyngby seminarium på Djursland. Den 10. juni 1840 blev han kaldet til lærer og kirkesanger i Rødding sogn. Det var bestemt ikke noget fedt embede, og da det virkeligt gik op for Jacobsen, »at der ingen jordlod var til lærerembedet i Rødding, at der manglede 5 tdr. byg i den anordningsmæssige løn, og (at der var) mellem 50 og 60 rbd. at svare til min formand, student Bregenholm, og at embedets reguleringssum var kun beregnet til 300 rbd.«, da søgte han at få sin ansøgning tilbagekaldt. (9)

»Deres kaldsbrev er udstedt, og jeg vil råde Dem som et ledigløst, ungt menneske at modtage embedet, og når De efter nogle års forløb kan få en god anbefaling af Deres tilkommende præst, hr. Rosendahl, som er en af stiftets værdigste præster - så vil jeg love Dem et større og bedre embede«. Sådan lød biskoppens svar. (10)

Jacobsen valgte at drage af mod Rødding, og den meget fine modtagelse, han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fik af præstefamilien, stemte ham straks mildere. Han fik fra starten et fortrinligt forhold til sin præst og overordnede. Derved skilte han sig ud fra mange af lærerne i nabosognene.

Mens skoleboligen blev restaureret, flyttede Jacobsen ind i præstegården, og præsten tilbød ham endvidere, da han var ugift, dagligt middagsmad ved præstefamiliens bord, for »at tage kosten hos en bondefamilie ville han (...) ikke tilråde, da de alle var uformuende fæstere til det gamle herresæde Spøttrup, og deres daglige kost var så simpel, at jeg kunne ikke være tjent dermed«. (11)

Præstefamilien og lærer Jacobsen fik et næsten familiært forhold til hinanden. Læreren hjalp præsten med regnskaberne, læste for ham når øjnene svigtede og gav en hånd med i skrivearbejdet.

En sådan lærer var det værd at slå et slag for i en periode, hvor lærerne i nabosognene demonstrerede en helt utrolig standsbevidsthed og opsætsighed over for præsterne.

Den slags problemer kendte den gamle præst kun alt for godt. Den forrige lærer i Rødding, Hans Peter Bregenholm, havde nemlig været en særdeles begavet teolog, der havde måttet give afkald på præstegerningen, da han havde besvangret sin senere kone, før de kunne giftes.

Bregenholm havde været en særdeles skattet prædikant i nabosognene og Skive; men lærergerningen havde mildest talt ikke haft hans interesse. Forældrene havde klaget over den elendige undervisning, præsten havde måttet påtale den adskillige gange. Bregenholm havde tilsyneladende heller ikke i sin tid som lærer i Rødding magtet eller villet indrette sin levefod efter hvad embedet gav, så han var kommet i håbløs gæld. I 1840 havde han for at komme en provsteret i forkøbet taget sin afsked med ret til pension.

Jacobsen var en helt anden type. Han kendte sin plads som lærer, han passede sit arbejde nidkært, han lagde penge op til fremtiden og var en dygtig sanger. (Bregenholm havde ikke villet synge i kirken). Ønsket om at have Jacobsen knyttet til sig i de sidste svære år af et langt præsteliv, har yderligere motiveret den i sind stadigt unge præst til en forcering af kampen for »anordningsmæssige forhold« for lærer og skolevæsen.

I fællesskab kæmpede de centralstyrets kamp i Rødding, og det var en kamp, som ikke kunne tabes!

Hvem var de »uformuende« fæstebønder i Rødding?

Hvordan bønderne i Rødding-Krejbjerg sogne materielt set var stillet i 1840erne, er der givet flere bud på.

Vi ved fra lærer Jacobsens optegnelser, at i det mindste præsten skal have ytret den opfattelse, at fæstebønderne under Spøttrup var uformuende og levede yderst simpelt. Landvæsenselev Johan Jacob Rink, der i sommeren 1838 rejste rundt i Salling og ved den lejlighed besøgte Spøttrup, delte ubetinget præstens opfattelse. Han undrede sig over hoverikontrakten mellem Nissen og bønderne, der var »den strengeste jeg nogensinde har set«.

Rink forhørte sig hos Nissen om fæstebøndernes forhold, og proprietærens lakoniske svar skal have lydt: »De kan

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

svare mig, hvad de skal, og det er nok«. »Altså sidder de vel elendigt i det«, konkluderede Rink. (12)

Noget kunne imidlertid tyde på, at hverken præsten eller Rink har været nuancerede nok i deres bedømmelse.

Spøttrup blev drevet som studegård, og det gav fæstebønderne langt mindre arbejde, end en blandingsdrift ville have gjort. Hoverikontraktens strenge arbejdsforpligtelser har altså ikke været noget godt udtryk for den aktuelt reelle arbejdsbyrde. Kontrakten var ikke omredigeret siden 1793.

Fæstebønderne under Spøttrup synes ikke at have mærket landbrugskrisen 1818-1828 så voldsomt som de selvejerbønder, der havde købt deres gårde til alt for høje priser i århundredets første år. Deflationspolitikken efter 1813 bragte disse bønder i en håbløs gældssituation. Deres gårde blev ofte solgt langt under halvdelen af købsprisen ved tvangsauktioner.

Fæstebønderne under Spøttrup ramtes langt mindre af denne politik, da deres mellemværende med Nissen var aftalt i arbejde og naturalier og kun i mindre grad i ækvivalenter. En del af fæstebønderne forstod tilsyneladende at vende jordprisernes fald til egen fordel, idet de meldte sig som købere på tvangsauktionerne.

Flere fæstebønder under Spøttrup var i stand til at købe gårde udensogns. Dette gjaldt således Jeppe Madsen.

Jeppe Madsen, der var arvefæster til Nymølle med færgefart til Nykøbing på Mors, havde erhvervet sig en filialhandel i denne by, drev udstrakt land- og kolonialhandel, havde erhvervet en ejendomsgård på 10 tdr. hartkorn i Krejbjerg, og han skal endvidere have været i besiddelse af flere udestående kapitaler.

Hoverikontrakten med proprietær Nissen har åbenbart ikke forhindret en ny type af driftige bønder i at samle sig kapitaler ved handel, teglværksdrift, småhåndværk o.l.

Det var disse driftige bønder, »Studekongen af Salling« krydsede klinger med i skole- og fattigkommissionerne samt sogneforstanderskabet.

Da Nissen »gik til sin fader« den 29. juli 1848 og derved åbnede mulighed for, at fæstebønderne kunne erhverve deres fæste til eje, tilsmiledes Røddingfæsterne nok engang af de økonomiske konjunkturer, idet krigen mod tyskerne (af frygt for voldsom beskatning af hartkornet) endnu engang sendte priserne på landbrugsjord i Sallingland helt i bund.

Fæstegårdene under Spøttrup var halvgårde på mellem 3,8 og 5,6 tdr. hartkorn efter den gamle matrikel. Det har ikke været muligt at finde regnskaber for disse halvgårde. Berthel Nørgaards regnskab, som dækker en helgård på ca. 9 tdr. hartkorn i Krejbjerg, er imidlertid tilgængeligt for 1855.

Noget kunne altså tyde på, at fæstebønderne slet ikke har siddet så dårligt i det, og sikkert er det, at deres materielle kår fint har kunnet måle sig med skolelærerens. I Rødding sogn havde Jacobsen en årsindtægt på små 250 rbd.

At lærer Jacobsen og hans kolleger i nabosognene i disse år har følt sig hævet over den gemene bonde, lader sig altså ikke forklare ud fra en rent økonomisk målestok, og lærerne kendte udmærket

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bøndernes økonomiske formåen; det var nemlig oftest dem, der førte bøndernes regnskaber, når de blev ført.

De seminarieuddannede benyttede en anden målestok, når de målte sig med bønderne. De havde noget, bonden manglede: dannelse og kundskaber, hvilket eksempelvis fremgår af lærer Bechs læserbrev af 10. august 1848 i Viborg stiftstidende:

»Den iver, hvormed der enkelte steder i Salling drives på at indvælge en bonde her af valgdistriktet til rigsforsamlingen, har givet anledning til at forelægge den agtværdige bondestand nogle bemærkninger. Spørger vi, hvorfor bondestanden bestræber sig så meget for at indvælge repræsentanter af sin egen midte, da er det naturligt, at svaret bliver: Fordi enhver stand bedst er sin egen talsmand. Grunden til et sådant svar er vistnok, at rigsforsamlingen skal pålægge skatter, og at den så muligen vil lægge byrderne over på bondestanden. Denne frygt er ubegrundet, thi rigsforsamlingens hensigt er blot at rådslå om, hvorledes den andel, kongen har givet sit folk i statsstyrelsen, bedst kan iværksættes.

Til at tage virksom del deri mangler bonden oplysning; men der gives nok af oplyste mænd uden for bondestanden, og hvor sørgeligt ville det ikke være, om pladserne blev besatte med mænd, der kun kunne tale deres stands tarv. Derfor må bønderne helst vælge oplyste, folkelige mænd uden for deres midte«. (13)

Den omtalte bonde, Berthel Nørgaard, som havde taget aktivt del i de mange opgør med proprietær Nissen, blev dog valgt.

Læreren følte, han havde noget, bonden ikke havde: Oplysning. I de nye sogneforstanderskaber fik man mange steder brug for hans særlige evner, idet han ofte blev formandens skriver. I Rødding tog Jacobsen i mange år del i det lokale selvstyres »administration« som regnskabsfører og skriver.

Proprietær Nis Nissens forhold til den lokale lærer

Proprietæren var tilsyneladende ikke en af de godsejere, der kæmpede oplysningens sag blandt sine undersåtter. Han havde øjensynligt den opfattelse, at der ikke kom noget godt ud af at udbrede oplysningen blandt fæstebønderne. Det betyder imidlertid ikke, at han ikke interesserede sig for »oplysningssagen«. Han opbyggede et stort bibliotek på Spøttrup, og ved åbningen af hans testamente kunne man konstatere, at han havde indstiftet det største legat, der nogensinde var - og stadigt er - doneret uddannelsessektoren i Danmark.

Legatet skulle imidlertid tilfalde fem jyske latinskoler. Ikke en krone til almueskolevæsenet i Rødding eller noget andet sted.

Lokalt holdt han, som vi har set, utroligt på skillingen. Han havde en nærmest instinktiv afsky for udgifter pålignet hartkornet, og han mente tilsyneladende at varetage fæstebøndernes (og sine egne interesser) ved at kæmpe mod enhver offentlig udgift. Han ville holde hartkornet fri, og derved kom han i konflikt med de centrale myndigheder, præsten, læreren og tilsidst også bønderne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bøndernes kamp for oplysning og politisk indflydelse er ikke modsigelsesfri

Som vi har set stod slaget om et anordningsmæssigt skolevæsen i Rødding i mange år mellem præst og proprietær med læreren som katalysator og bønderne som mere eller mindre passive iagttagere, der i alt væsentligt delte proprietærens interesse i »mådeholdenhed«.

Sidst i trediverne ændredes dette billede. Bønderne begyndte i større og større omfang at kæmpe for et anordningsmæssigt skolevæsen. Ja, for flere af dem var end ikke det anordningsmæssige almueskolevæsen tilstrækkeligt, det skulle forbedres og udbredes.

Berthel Nørgaard, Jeppe Madsen, Christen Stampe m.fl. driftige bønder havde tilsyneladende høstet den erfaring, at deres kundskaber ikke slog til i deres erhvervsmæssige og politiske aktiviteter. De ville have del i oplysningen. De ville have kundskaber, så de kunne klare sig selv.

Berthel Nørgaard, Jeppe Madsen m.fl. tilhørte anden generation efter gårdenes udflytning. De havde ikke oplevet det gamle landsby- og driftsfællesskab, men derimod selv måttet klare bedriften »på eget ansvar«. Familien havde afløst landsbyfællesskabet.

Den nye bonde værdsatte dyder som selvstændighed, driftighed, stræbsomhed, sparsommelighed (puritanisme). Disse dyder lyser ud af de breve, Berthel Nørgaard skrev om »sin« højere bondeskole, ligesom de kom til at kendetegne hans virke som politiker. Han opfattede sig selv som »effektiv« og resultatorienteret, og han fordrede de samme dyder hos andre.

En »sund« skepsis over for de andre stænder befordrede ønsket om »selv at kunne«; men det gav sig nu og da nogle besynderlige udslag i Sallingland.

På landsbasis var der i 1840 meget stor interesse for en friere forfatning. Således indkom der til stænderforsamlingerne i Viborg 4600 underskrifter på adresser, der bad stænderne arbejde for en friere forfatning. 99 af disse underskrifter kom fra sognene Rødding, Lihme, Vejby, Lem, Ramsing og Håsum.

Den 17. november 1840 oplæste stænderdeputeret Refsgaard fra Sallingland imidlertid en helt anden adresse fra 105 gårdmænd i de samme sogne i stænderforsamlingen i Viborg. De ønskede »at stænderne (skulle) indgive petition om at den rådgivende provinsialstænderinstitution måtte forblive uforandret«. (14)

Dette andragende var temmelig enestående og ret ejendommeligt for tiden; men det udtrykker måske meget vel Sallingbøndernes ambivalente holdning over for de nye politiske strømninger i landet.

Sallingbøndernes store flertal ønskede sandsynligvis at få større del i samfundets styrelse, lokalt som centralt. Noget tyder imidlertid på, at bønderne var delt i spørgsmålet, om de var parate netop nu. Nogle nærede en frygt for, at en »uoplyst« bondestand ville blive taget ved næsen af de andre stænder.

Den mest almindelige tolkning af Sallingbøndernes handlemåde i 1840 går ud på, at de 105 skeptikere over for den fri forfatning dybest set var de mest autori-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tetstro. Der gik nemlig i 1840 rygter om, at ingen ringere end biskop Ølgaard, der var en svoren modstander af en fri forfatning, skulle være adressens forfatter.

Intet tyder dog på, at denne teori er korrekt. Den 9. februar 1848 kunne stænderdeputeret P. Lydersen nemlig oplæse følgende adresse med 300 sallingmænds underskrifter: »Det store flertal af folket ønsker ingen radikale (re)former, thi vi føler med os selv, at vi dertil ikke er modne eller uddannede nok. Kundskaber mangler os, og bondehøjskoler har vi ingen af, som dog vist burde gå forud, thi sand folkeoplysning er vist den bedste grundvold, hvorpå bygningen kan oprejses, om den skal have nogen held og varighed«. (15)

I 1844 udtalte »Stænderdeputeret, Selveier Lydersen i Constitutionsagen«: »Vor konge har sagt, at en Constitutions indførelse ikke endnu er betimelig, og jeg ansee dette for et sandt visdomsord«. Det satiriske ugeblad »Corsaren« kommenterer udtalelsen med denne tegning!

Samme P. Lydersen havde allerede den 30. oktober 1846 fremført et »andragende om oprettelsen af aftenskoler og søndagseftermiddagsskoler« i stænderforsamlingen i Viborg. »(...) Det er en bekendt sandhed, at hvo som ikke går frem i kundskab, han går tilbage«. (16)

Bønderne var tilsyneladende oprigtigt bekymrede for de politiske konsekvenser, den fri forfatning ville kunne få for en uoplyst bondestand. Som tingene var, havde de jo altid kongen, som de tilsyneladende nærede meget stor tillid til. Denne bekymring deltes af den meget konservative P. Lydersen og den »liberale« Berthel Nørgaard; men de drog dog forskellige konsekvenser af deres fælles bekymring. Lydersen søgte at klynge sig til det, som var, medens Berthel Nørgaard, der havde afløst Lydersen som Sallinglands repræsentant - ikke i stænderforsamlingen, men i den grundlovgivende rigsdag - satte alle sejl til for at sikre en hurtig uddannelsesmæssig oprustning af bondestanden. Nørgaard brændte for oplysningssagen; han havde tilsyneladende allerede gjort erfaringer med, hvor svært det var at arbejde i politiske organer, når »modstanderen« kunne trække på et større arsenal af kundskaber. »Mine yngre år gik desværre bort for mig, uden jeg havde lejlighed til at erhverve mig et grundlag af kundskaber, hvorpå jeg senere kunne bygge, og som jeg nu lider under. Jeg skal imidlertid ikke undlade at virke for, at de unge i den egn, hvori jeg bor, gives lejlighed til at berige sig med kundskaber, thi kun ved at være i besiddelse deraf bliver de i tiden uafhængige statsborgere og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skikkede til at deltage i det offentlige liv«. (17)

Berthel Nørgaard havde en næsten grænseløs tillid til formelle kundskabers frigørende aspekter, som det kommer til udtryk i den skoleplan, han udarbejdede for den højere bondeskole i Krejbjerg.

Berthel Nørgaard og den højere bondeskole i Krejbjerg

Berthel Nørgaard fik sin politiske »børnelærdom« i de utallige opgør med »Studekongen af Salling«, mens han sad i sogneforstanderskabet i Rødding-Krejbjerg sogne.

Han var en af underskriverne på det famøse brev af 20. april 1843, han tog aktivt del i eksklusionen af Nissen fra forstanderskabet den 26. juni 1843, han var igennem to opslidende retssager mod Nissen, og han har utvivlsomt været en af de Krejbjergbønder, der fik Nissen til at kæmpe for en opdeling af Rødding-Krejbjerg i to selvstændige sogne.

Nørgaards politiske karriere fortsatte i den grundlovgivende rigsdag, i folketinget og landstinget, samtidig med at han var formand for det nyoprettede sogneforstanderskab i Krejbjerg i 10 år.

Han blev ofte mødt med sarkastisk munterhed blandt de lærde i Viborg samt som på tinge. »Vel var den mand ikke uden evner, og han havde da også en for sin stand god dannelse, men .... (18) »Til at tage virksom del deri (statsstyrelsen) mangler bonden oplysning«. (19)

Nørgaard personificerede bondestandens problemer. Han »har tit følt mangelen på oplysning og lidt under denne mangel (...) har grublet over, hvorledes mangelen kunne afhjælpes for den slægt, der voksede op blandt bondestanden, uden at bondens søn blev revet ud af sin stilling, bort fra sin stand«. (20)

Nørgaard grublede virkelig, og det gjorde hans standsfæller i Sallingland og andre steder også. Hvordan kunne man på samme tid give bondestandens unge solide kundskaber og samtidig bevare dem for bondestanden?

Løsningen man valgte i Krejbjerg, i begyndelsen næsten udelukkende båret af Berthel Nørgaard og nogle få gårdmænd i sognet, var den højere bondeskole, som skulle etableres i et samvirke mellem landkommunerne og staten, hvis det stod til sallingbønderne.

Den 6. januar 1851 fremsatte Berthel Nørgaard under anden behandling af finanslovforslaget følgende forslag om særlig bevilling til en højere bondeskole i Krejbjerg for folketinget:

»Af Sorø Akademies overskud udredes 1000 rbd. til opførelse af en højere bondeskole for Salling og Fur i Viborg Amt, forsåvidt det inden udløbet af finansåret 1851-52 godtgøres for kultusministeriet, at sogneforstanderskaberne i Salling og på Fur er villige til at udrede det øvrige til skolens opførelse fornødne«. (21)

Forslaget kom efter en kort debat til afstemning i folketinget den 13. januar 1851 og blev nedstemt med 44 stemmer mod 18.

Debatten den 13. januar 1851 havde i vid udstrækning været en debat om formalia; man kunne ikke midt under finanslovsforslagets anden behandling forvente nye poster optaget til forhandling, slet ikke poster med en så luftig formulering. Hvad

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

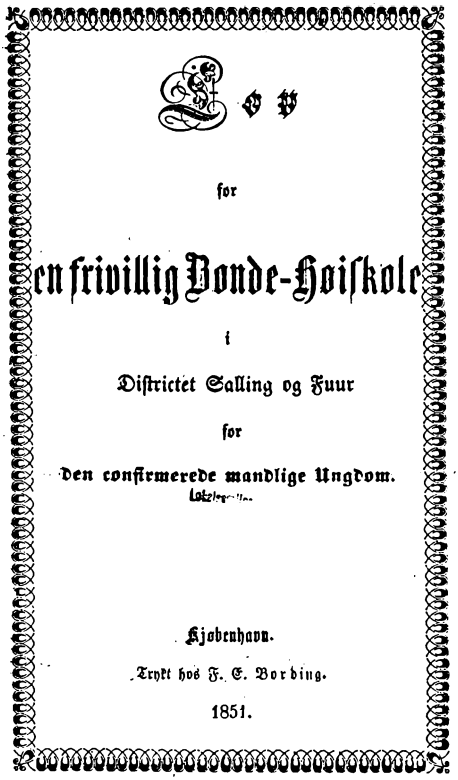
var substancen i Berthel Nørgaards forslag? Hvad var det helt konkret for en skole, han ønskede støttet?

Finansudvalgets ordfører C. F. Fenger mente da nok, at bondeungdommens undervisning var såre vigtig, men at der burde foranstaltes en undersøgelse deraf over hele landet og en plan derefter fremsættes fra »centralpunktet« og ikke fra enkeltpersoner.

Berthel Nørgaard havde fattet substansen i kritikken og gav sig til at samle støtte til et nyt forslag, der var mere alment i sin udformning. Sammen med 20 andre folketingsmedlemmer fremsatte han forslaget under finanslovsforslagets tredie behandling den 31. januar 1851, og efter en til tider hektisk debat lykkedes det virkelig at få en sum på indtil 2000 rbd. til støtte for oprettelse af bondehøjskoler i almindelighed på finansloven. Forslaget blev vedtaget med 60 stemmer mod 18. Afstemningen foregik ved navneopråb.

Nu forestod der et kolossalt arbejde for Berthel Nørgaard og hans lokale skolevenner, for deres skoleplaner var, som debatten i folketinget havde vist, indtil nu særdeles luftige. Arbejdet bestod for det første i at sikre sig lokale midler og få fundet kompetente folk til en skolebestyrelse; inden sommeren var ovre lykkedes det ham at få etableret en skolebestyrelse, at få udarbejdet en skoleplan, at få planen approberet, at få indrettet en skolestue (på egen gård, der var endnu ikke midler til en ny skolebygning) samt at få tilsagn om støtte fra nær og fjern.

Ministeriet bevilgede 300 rbd., Nørgaard afholdt etableringsomkostninger på 250 rbd. af egen lomme, de

Om

for

en frivillig Bonde-Høiskole

i

Diſtrictet Salling og Fuur

for

den confirmerede mandlige Ungdom.

Kjøbenhavn.

Trykt hos F. E. Bording.

1851.

Bertel Nørgaard udsendte i slutningen af 1851 en lille pjece for »så fuldstændigt som muligt at... gøre Rigsdagen rede såvel for skolens status som øvrige existents«. Pjecen, der indeholder skolens vedtægter, »midlertige regler og iagttagelser for læreren og eleverne«, anbefalinger fra herredsfoged Willemoes i Skive og et budget for skolens første år, blev stilet til Rigsdagen, fordi »den oprettede og allerede påbegyndte højskoles fremtidige eksistens er afhængig af Rigsdagens gode vilje (med hensyn til understøttelse til samme)«.

lokale tilskud nåede efterhånden op på 887 rbd., mens der fra prominente personer (bl.a. kongen og grevinde Danner) landet over kom 950 rbd.

Der blev etableret en jordfond og ansat en lærer. Og den 6. november 1851 kunne det første hold elever møde. Der mødte 15

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Regulativ-Ind

over de Indtægter og Udgifter, som antages at ville medgaae til Skolen

Interessenternes Navne.	Sogn.	Byen.	Elevernes Antal.	Eleverues Navne.	Elevernes Alder.	Kost og Logis for en Elev paa et fremmed Sted.			Løn til en Anden i Stedet	
						Rd.	mk.	ß	Rd	m
Morten Gudiksen	Kreiberg	Nørandrup	1	Christen Andersen	17½	"	"	"	"	
Bertel Nørgaard	Kreiberg	Kreiberg	1	Jens Berthelsen	15¾	"	"	"	"	
Jesper Thordahl	Lybye	Lybye	1	Peder Jespersen	17	40	"	"	24	
Jesper Boel	Lybye	Lybye	1	Jesper Jespersen	17	40	"	"	24	
Jens Vestergaard	Oddense	Oddense	1	Søren Jensen	15	40	"	"	18	
Peder Andersen	Torum	Mogeltorum	1	Niels A. Pedersen	21	42	"	"	30	
Søren Espersen	Grindesleb	Nustmølle	1	Johannes Sørensen	24	42	"	"	30	
Jens Andersen	Ryberg	Kirkebye	1	Anders C. Jensen	17½	40	"	"	24	
Maren Villes Datters Enke	Hjærk	Vium	1	Hans Christensen	15½	40	"	"	20	
Mikkel Nielsen	Grønning	VesterGrøn.	1	Esper Mikkelsen	15	40	"	"	20	
Niels Iversen	Tønbering	Tønbring	1	Christen Nielsen	15½	41	"	"	18	
Christen Jørgensen	Tønbering	Bjerremølle	1	Peter Christensen	16½	40	"	"	22	
Christen Christensen	Rødding	Rødding	1	Christen Christensen	18	40	"	"	28	
Jens Jensen	Lhime	Vadum	1	Peder Chr. Jensen	16	40	"	"	20	
Jep Espersen	Grindesleb	Grindesleb	1	Esper Jepsen	20½	40	"	"	30	

Lys og Varme til Skolen med Opvartning etc. . . . . .
Til Anskaffelsen af Korter og nogle enkelte Bøger m. v. som ansees nødvendige til Sko
Til Papir og Skrivermaterialier som antages at ville medgaae . . . . . .
Til Anskaffelsen af Protokoller m. v. . . . . .
Lærernes faste Løn . . . . . .
Leie af Stolestuen, samt Anskaffelsen af Skolens Inventarium, hvad angaaer Kakkel
Boghylder overlades for det Første af B. Nørgaard uden Betaling . . .
Til løbende Udgifter, som antages at ville medgaae i Aarets Løb . . . . . .
Det mulige Tilskud til Lærerne, som er antydet i § 9 i den midlertidige Bestemmelse m
Logis; Lys og Varme; saavelsom hvad der medgaaer til Anskaffelsen af en
Brug for Eleverne, kan foreløben ikke bestemt ansøres; men vil blive at bæl
som andre uforudseete Udgifter til Skolen.

Nørgaard i Kreiberg den 6te Juli 1851.

Berthel Nørgaard. Espen Nielsen Thordahl. Søren Espersen. Christen Stamp. J
Morten Gudriksen. Niels Iversen. M. Nielsen. Jens Sørensen. Je

I Bertel Nørgaards »Lov for en frivillig Bonde-Høiskole...« findes dette budget for skolens første år.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ning

:s Løb regnet fra 1ste Novbr. 1851 til 1ste Novbr. 1852.

sage Stolen fra Hjemmet.		Stolepenge.			Stolens Apparater og øvrige Fornødenheder.			Lys og Varme til Stolen med Oppasning etc.			Leie af Stolebygningen.			Lærernes Løn.			Udforudsete Udgifter som antages at ville medgaae i Aarets Løb.			Den samlede Udgift.		
mk.	ß	Rd.	mk.	ß	Rd.	mk.	ß	Rd.	mk.	ß	Rd.	mk.	ß	Rd.	mk.	ß	Rd.	mk.	ß	Rd.	mk.	ß
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	74	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	64	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	74	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	74	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	68	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	82	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	82	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	74	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	70	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	70	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	65	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	72	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	75	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	70	"	"
"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	80	"	"
.	.	.	.	.	"	"	"	35	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	35	"	"
.	.	.	.	.	30	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	30	"	"
.	.	.	.	.	8	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	8	"	"
.	.	.	.	.	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	"
.	.	.	.	.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	325	"	"	"	"	"	325	"	"
orde,		Bænke,																				
.	.	.	.	.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
.	.	.	.	.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	75	"	"	75	"	"
																				Jalt 1576	"	"

yn til Kost og
tiske Blade til
amme Maade,

førend Statens Tilskud fradrages som af Cultusministeren er anlydet til 300 Rbd.

persen. Peder Andersen. Christen Jørgensen. E. Espersen Boel.
:rsen. Maren Willads Datters Enke. Jens Jensen,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

elever med deres fader eller værge. Der var optagelsesprøve! Alle kom ind. Optagelsesprøven skulle afholdes, for at faderen eller værgen, når skoleåret var omme, kunne danne sig et indtryk af fremgangen hos eleven.

Den højere bondeskole i Krejbjerg havde en streng læseplan

Selv om den højere bondeskole i Krejbjerg i kilderne ofte betegnes som en højskole, havde den meget lidt tilfælles med hovedparten af de højskoler, vi kender i dag. Den højere bondeskole i Krejbjerg var snarere en realskole på landet.

Det var en terpeskole. Kundskaben var i bøgerne! Den pædagogiske opgave bestod i så nøjagtigt som muligt at få flyttet den fra bogen ind i hovedet på eleven. Fremgangsmåden udenadslære.

Den første skoleplan blev færdig den 6. juli 1851. Fagene var: Fædrelandshistorie, verdenshistorie, geografi, dansk læsning, retskrivning, regning, tysk, almindelige grundbetingelser i den kommunale lovgivning, naturlære, havedyrkning og træplantning. Senere kom også religion, matematik, landmåling og grundtræk af dyrlægevidenskaben.

Den højere bondeskole i Krejbjerg var kendetegnet af stor alvor, hårdt arbejde og barsk disciplinering. Flere elever valgte at rømme! Peter Bukh gør i sine erindringer opholdet på skolen op således: »Da min far blev opmærksom på, at en skole for den konfirmerede ungdom var begyndt der (i Salling), troede han straks, at der var lejlighed til at give os det, han kaldte »den bedste arv«, og min ældste bror blev udrustet til at rejse«.

Broderen rømmede imidlertid skolen, og faderen, der meget gerne ville have noget for de skolepenge, han under alle omstændigheder skulle betale (Berthel Nørgaard krævede fuld betaling ved rømning), sendte lillebroderen, Peder Bukh, til den højere bondeskole, der netop var flyttet i nye bygninger i Odense.

»Alt gik efter den gamle metode: tykke bøger, mange lektier!«

Peder Bukh var kun 12 år, da han kom på skolen. »På denne skole var jeg så et år og senere efter min konfirmation et halvt år, og noget fik jeg vel ud af det. De historiske ting kunne jeg ikke få sans for. (...) Bedre gik det med matematik og fysik. Af den store tyske lærebog kan jeg endnu huske nogle enkelte ramser, uden at jeg dog ved, hvad de betyder«.

»Der blev givet karakter for de forskellige fag hver dag, og de blev talt sammen hver måned og indført i en karakterbog. Summen af disse karakterer bestemte vor plads i skolen. For flid og opførsel gaves også karakter, og bogen blev hver måned sendt hjem til fader, for at han kunne se, hvordan det gik. Eksamen holdtes hvert halvår«. (22)

I 1851 havde Berthel Nørgaard og hans bestyrelse øjensynligt ikke meget begreb om, hvad der skulle stå i en skoleplan, og hvad der skulle med i de »midlertidige bestemmelser«. Vi kan se, hvilke fag eleverne har, men ikke fordelingen af tiden mellem dem. Vi kan se, at eleverne har haft en lang skoledag og en uhyre lang arbejdsdag, at arbejdsbyrden, konkurrencen og indkvarteringen må have isoleret dem i forholdet til hinanden og læreren etc.. Alle disse træk genfinder vi i de revi-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

derede planer for 1858; men disse præges af langt større præcision i detaljen, ligesom de i alt væsentligt er meget mere gennemskuelige.

Skoleplanen og de »midlertidige bestemmelser« for 1858 var et produkt af et kompromis mellem skoledirektionen og den højere bondeskoles bestyrelse, for selv om den »gamle« læseplan havde set imponerende ud på papiret, tyder meget på, at stiftamtmand Bretton, der sammen med provst Møller, Breum overværede eksamen den 3. april 1857, ikke har ladet sig imponere. De to censorer afgav følgende erklæring:

»Vi fandt, at den anstillede prøve viste meget flid, såvel fra lærerne som fra disciplene, og fremgangsmåden var så god, som den efter undervisningstiden og fagenes mængde kan forventes.«(23)

De to censorer var bestemt ikke tilfredse med læseplanen, og den 22. maj 1857 kom så skoledirektør Monrad for at undersøge forholdene. Han var åbenbart heller ikke imponeret og tog læseplanen med sig til nærmere granskning.

Skoledirektørens granskninger trak ud, og af frygt for at miste skolens statstilskud sendte Berthel Nørgaard bud til skoledirektionen og foreslog den, at et udvalg fra skolens bestyrelse sammen med skoledirektionen skulle udfærdige en læseplan, der kunne tilfredsstille begge parter.

Der blev skabt enighed om, at den »gamle« læseplan grundlæggende var for omfattende. Fagene religion, naturhistorie, aritmetik og geometri gled enten ud af planen eller fik reduceret timetallet væsentligt. Den reviderede plan fik følgende udseende:

1. klasse

Fædrelandshistorie	6 timer ugentlig
Tysk	2 timer ugentlig
Geografi	4 timer ugentlig
Dansk	12 timer ugentlig
Regning	3 timer ugentlig
Skønskrivning	3 timer ugentlig
Verdenshistorie	2 timer ugentlig
Naturlære	2 timer ugentlig
Kundskab til den hellige skrift	2 timer ugentlig
	36 timer ugentlig

2. klasse

Fædrelandshistorie	3 timer ugentlig
Tysk	3 timer ugentlig
Geografi	3 timer ugentlig
Dansk	10 timer ugentlig
Regning (især fladeregning)	3 timer ugentlig
Skrivning	3 timer ugentlig
Verdenshistorie	6 timer ugentlig
Naturlære	3 timer ugentlig
Agerdyrkningskemi	2 timer ugentlig
	36 timer ugentlig

»Læseplansudvalget« nåede endvidere til enighed om, at dele af undervisningen kunne meddeles mundtligt - enten ved hjælp af landkort og globus eller slet og ret gennem fortælling. Undervisningen skulle så vidt muligt løsrives fra de mange lærebøger, der for en del af eleverne var en ren plage.

De offentlige skolemyndigheder havde presset Berthel Nørgaard og hans skolebestyrelse over mod en pædagogik, der ikke satte lighedstegn mellem terperi og oplysning.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I 1858 fik den højere bondeskole i Oddense så sin nye skoleplan og -bestemmelser.

Men der var stadig noget klinisk over den højere bondeskole i Oddense. Kundskaber opfattedes særdeles instrumentelt. Lærdom blev betragtet som et redskab til at løse problemer af primært teknisk art.

Skolen nærede tilsyneladende ikke noget ønske om at knytte eleverne indbyrdes eller lærere og elever sammen i et personligt forhold til hinanden. Berthel Nørgaard, som på det organisatoriske plan brændte for skolen, kom yderst sjældent i den. »Den daglige ledelse af skolen overlod Berthel Nørgaard helt eller omtrent helt til læreren eller lærerne. Han kom aldrig eller så godt som aldrig ind i skolen for at høre undervisningen. Han indlod sig heller ikke meget med eleverne (skønt hans egen søn var elev), han kunne blot lægge planerne og virke for sin skole udadtil.«(24)

Berthel Nørgaard betragtede den højere bondeskole som en opgave, han skulle løse. Lærere og elever var »udskiftelige«, skolen bestod!

Den flittige, stræbsomme, selvstændige, sparsommelige, »puritanske« individualist var tilsyneladende målet for den højere bondeskoles opdragelse og undervisning. Når undervisningen på skolen klokken 17 var slut, spredtes eleverne over hele sognet, hvor de enkeltvis var indkvarteret hos sognets bønder. Heller ikke samværet omkring undervisningen animerede til sammenhold og fællesskab, derimod konkurrence og individualitet!

Og det var tilsyneladende ikke noget enestående for den højere bondeskole i Oddense; skolerne kunne være ordnet forskelligt; men mange steder dukkede en særdeles »opgaveorienteret« menneskeholdning op. Således skrev Christian Flor i sin »Beretning om folkehøjskolen i Rødding« 1846 følgende:

»Det er gjort til princip ikke at tage så meget hensyn til de mindre begavede som til de bedre hoveder, de livligere og videbegjærlige naturer. Det er ikke alene den eneste måde for lærerne til at vedligeholde deres åndelige livlighed, hvis de har nogen, men også for staten og landet i det hele er det af største vigtighed, at de åndelig stærkere, til hvad stand de end høre, fåe den rette oplysning. På dem kommer det dog i grunden an, hvilken vending tingene her i verden skulle tage; slåe de først ind på en vej, så følge de øvrige af sig selv efter. Men skoleerfaringen lærer bestandig, at de opvaktere blive meget langt tilbage fra det, de kunne bringes til, når der for meget skal tages hensyn til de svagere, og at de blive kjede ad en altfor langsom undervisning, hvoraf følgen hos os, hvor oplysningen er den eneste fordel af skolegangen, nødvendigen måtte blive, at de snart gik bort.«

Den højere bondeskole i Krejbjerg (senere Oddense) var den »nye« bondes værk. Udflytningen og de nye produktionsforhold på landet i 1800-tallet havde overladt den enkelte bonde til sig selv. Hans materielle fremgang afhang af hans egen og familiens evne til at planlægge på længere sigt, afhang af om de i fede år fik lagt noget op til de magre, afhang af om de fik »effektiviseret« produktionen, afhang af om de fik kapitalerne til at arbejde i handel og småhåndværk etc.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De nye produktionsforhold på landet affødte nogle nye dyder, som naturligvis slog igennem i den pædagogiske tænkning i disse år!

Ved at følge udviklingen i bøndernes forhold til almueskolen i Rødding og senere »overbygningen«, den højere bondeskole i Krejbjerg (Oddense) har vi fået et svagt glimt af, hvordan de nye produktionsforhold på landet påvirkede bøndernes holdning til skole og uddannelse i midten af 1800-tallet i Sallingland.

Noter

1. Rødding skolekommissionsprotokol: utallige sager om for lidt ildebrændsel, manglende løn, græsningsforpligtigelsen, manglende jordlod til læreren etc. etc.
2. ibid. 17.3. 1817.
3. ibid.
4. Bønderne har virkelig været meget uvillige til at betale bidrag til skolevæsenet. Det fremgår bl.a. i utallige bemærkninger i skolekommissionsprotokollen. Amtet bliver ustandseligt bedt om at inddrive restancer.
5. Embedsbog for læreren i Rødding.
6. Skolekommissionsprotokollen for Rødding sogn, referat af mødet den 23.2. 1838.
7. ibid. 7.4. 1843.
8. ibid.
9. F. Elle Jensen: Af en gammel Røddinglærers optegnelser s. 11-12.
10. ibid.
11. ibid. s. 15.
12. J.J. Rink: Fra Mønsted til Spøttrup p. 114.
13. Viborg Stiftstidende 10.8. 1848.
14. N. Olesen Husted: Blade af den politiske udviklings historie i Salling I s. 20ff.
15. ibid. s. 47-50.
16. ibid. s. 30-31.
17. Nekrolog i Viborg Stiftstidende 3.11. 1862.
18. N. Olesen Husted: Blade... s. 206.
19. Viborg Stiftstidende 10.8. 1848.
20. N. Olesen Husted: Den højere Bondeskole i Krejbjerg I s. 30-31.
21. Rigsdagstidende, Forhandlinger på Folketinget, 2. session 1850 spalte 3245.
22. N. Olesen Husted: Den højere Bondeskole... II s. 77ff.
23. ibid s. 53ff.
24. N. Olesen Husted: Oddense Højskoles historie s. 12.
25. C. Flor: Beretning om Folke-Højskolen i Rødding s. 12.

Litteraturhenvisninger:

Elle Jensen, F.: Af en gammel Røddinglærers optegnelser. Skivebogen 1925.
Proprietær Nissen Spøttrup, pastor Rosendahl, Rødding og provst Møller, Breum. Skivebogen 1929.
Flor, C.: Beretning om Folke-Højskolen i Rødding. København 1846.
Hansen, Svend Aage: Økonomisk vækst i Danmark I. København 1984.
Krogh, N. Chr.: Fra vor Folkeskoles barndom. Skivebogen 1935.
Lavrsen, Lavrs: Spøttrup gods 1848. Skivebogen 1945.
Nørr, Erik: Præst og administrator. København 1981.
Olesen Husted, N.: Blade af den politiske udviklings historie i Salling I. Skive 1908.
Den højere bondeskole i Krejbjerg I-II. Skivebogen 1909 og 1913.
Træk fra kommunallivet i Salling i vore bedsteforældres tid. Skive Folkeblad 26.10. 1911, 8.8. 1912 og 21.2. 1913.
Oddense Højskoles historie. Skive 1924.
Rigsdagstidende, Forhandlinger på Folketinget, 2. session, 1850.
Rink, J.J.: Fra Mønsted til Spøttrup. Skivebogen 1915.
Schou, Peter: Skivekredsens politiske historie til 1920. Skive 1971.
Aakjær, Jeppe: Nis Nissen, Spøttrup. Skivebogen 1915.

Utrykte kilder:

Rigsarkivet:
Indberetninger til Kultusministeriet 1851-52, 1853, 1854, 1858.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Landsarkivet for Nørrejylland:
Rødding-Krejbjerg præstearkiv: Embedsbog for læreren i Rødding 1839-1900. Embedsbog for læreren i Krejbjerg 1839-1884. Forhandlingsprotokol for skolekommissionen i Rødding 1817-1841. Forhandlingsprotokol for skolekommissionen i Krejbjerg 1840-1884.
Viborg Amts vestre Provsti 1812-64: Skoledirektionskopibog 1827-44. Journalbog 1844-51. Decisionsprotokol 1814-61.
Viborg Amtsarkiv: Forhandlinger over hoveriforeninger 1792. Kopibog til skolesager (Viborg vestre Provsti).
Herredsfogeden for Sallinglands herreder: Dokumenter til justitsprotokollen 1844-45: sag nr. 9/1844.

Spøttrup kommunearkiv, Ramsing:
Rødding sogn: Fattigprotokoller 1804-1874. Skolekommissionsprotokol 1842-1900.

Viborg Amts skolehistoriske Samling:
Ejnar Poulsens arkiv: Breve vedr. skoleholderne i Rødding.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hvad skal bondekarlene lære?

Kampen om Oddense Højskoles læseplaner 1851-57

Af Jens Kolstrup, Jebjerg

Oddense Højskoles protokol har i en lang årrække været bortkommet og har f.eks. ikke været til rådighed for Frits Hedegaard Eriksen under udarbejdelsen af hans artikel. Protokollen viste sig at være endt i Jebjerg præstearkiv, formentlig i pastor Niels Kr. Gluds tid.

Med denne digre protokol som min væsentlige kilde vil jeg gå tæt på de forandringer, der skete i højskolens læseplaner og udrede de forskellige interesser, der her stødte sammen.

Bondens oplysning - et stridsspørgsmål

Den 30. oktober 1846 oplæser P. Lydersen, stænderdeputeret fra Salling, et andragende om oprettelse af aftenskoler og søndags-eftermiddagsskoler for den mandlige ungdom efter konfirmationsalderen for...

»det er en bekendt Sandhed, at hvo som ikke gaar frem i Kundskab, han gaar tilbage«.

Samme Lydersen er drivkraften bag en adresse fra 300 gårdmænd i Salling mod den fri forfatning indsendt den 9. februar 1848 mellem de tusinder af adresser til kongen, der krævede en fri forfatning.

I adressen hedder det bl.a.:

»Det store Flertal af Folket ønsker ingen radikale Reformer, thi vi føler med os selv, at vi dertil ikke er modne eller nok uddannede. Kundskaber mangler os, og Bonde-Højskoler har vi ingen af, som dog vist burde gaa forud, Thi sand Folkeoplysning er vist den bedste Grundvold, hvorpaa Bygningen kan oprejses, om den skal have Held og Varighed.«

Lydersen ønsker først en bedre uddannet bondestand, dernæst en fri forfatning.

Den enevældige konge skulle værne bønderne og varetage standens interesser, indtil den var oplyst nok til at klare sig selv.

Bertel Nørgaard ser helt anderledes på det end Lydersen. Han behøver ingen beskytter-konge. Han vil have frihed - og så skal bondestanden nok selv sørge for at manifestere sig!

Enevælden var ikke længere garant for bonden, det var valgretten.

Men de er enige om, at »oplysning« er nødvendig for standen.

Bertel Nørgaard bliver i 1848 valgt i stedet for Lydersen, der på det tidspunkt havde siddet 7 år i stænderforsamlingen.

Nørgaard vælges til Den grundlovgivende Rigsforsamling 5. oktober 1848.

Hvor Salling efter den gamle valglov til stænderforsamlingen var 18. distrikt for mindre landejendomsbesiddere, var den nu Viborg Amts 1. valgskreds. Alle skulle nu stemme sammen i Skive og om kandidater fra alle stænder.

Der var opstillet 7 kandidater til valget: amtmand Bretton, rektoren for Viborg Katedralskole, toldkontrolløren i Skive, en forvalter og 2 gårdejere.

Ved håndsoprækningen på Skive Torv var der ingen tvivl: Bertel Nørgaard var

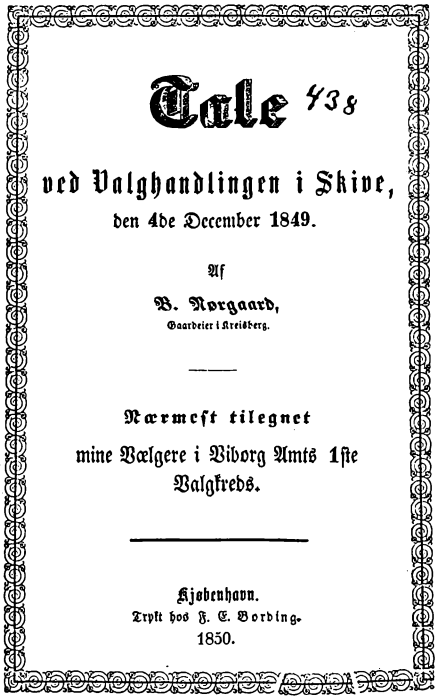
SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

valgt. Men amtmanden og 50 vælgere forlangte skriftlig afstemning. Her fik Bertel Nørgaard 436 stemmer, rektoren 170 og amtmanden 102.

De efterfølgende læserbreve i Viborg Stiftstidende vidner om det chok valget var for »intelligensen« og med hvilken hån de betragtede bondestanden.

Spændingerne mellem land og by skulle blive endnu stærkere!

Ved første valg efter den nye grundlov den 4. december 1849 blev valghandlingen afbrudt lige efter håndsoprækningen på Skive Torv. Det var tydeligt at se at Bertel Nørgaard havde fået flere stemmer end by- og herredsfoged Willemoes i Skive, der var købstadens kandidat.

Tale 438

ved Valghandlingen i Skive,
den 4de December 1849.

Af
B. Nørgaard,
Gaardeier i Kreisberg.

Nærmest tilegnet
mine Vælgere i Viborg Amts 1ste Valgkreds.

Kjøbenhavn.
Trykt hos F. E. Bording.
1850.

I 1850 udgav Bertel Nørgaard sin tale ved det første Folketingsvalg i Skive 4. december 1849. Talen blev udgivet, fordi »enkelte af mine politiske modstandere med en ualmindelig stræben har søgt at tillægge min politiske mening og virken en ganske anden betydning, end jeg mener den fortjener«, skriver Nørgaard i forordet til talen.

Men da der var kludder i valglisterne, forlangte et flertal i valgbestyrelsen valget afbrudt.

Valgbestyrelsen lavede indberetning til ministeriet, der fastsatte et nyt valg til den 3. januar 1850.

Efter at valgresultatet ved dette nye valg var oplæst, (Bertel Nørgaard valgt med 723 stemmer mod 143 stemmer) udløstes de spændinger der gennem længere tid var opstået mellem bønder og byfolk, af en provokation fra en håndværkersvend.

Det bliver til et veritabelt slag med næver, plejle slagler og stokke. En sabel, der tilhørte en bondemand blev fundet på torvet og var den centrale genstand i de efterfølgende forhør i herredsretten, der strakte sig helt til marts måned.

Tre bønder fik bøder på 8 Rbdl., 2 Rbdl. og en måtte betale sagsomkostningerne, for at have kludret i sine forklaringer, hvilket havde kostet retten en masse tid.

Modsætningen mellem land og by blev trukket op.

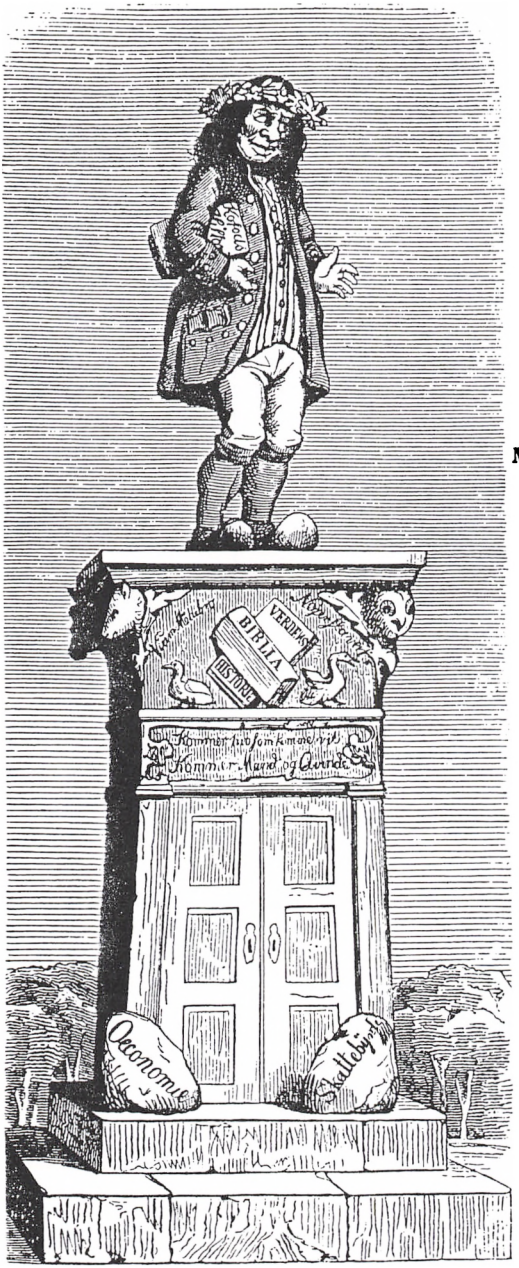
Blandt stillerne for Bertel Nørgaards modkandidat ved valget den 3. januar 1850 ser vi P. Lydersen. Han lænede sig stadig op af embedsstand og »intelligens« og spillede ikke på modsætningen mellem bønder og byfolk. Han forsøgte tværtimod at udviske den og vil stadigvæk støtte sig til den magt disse grupper havde, for at skaffe bønderne fremgang.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Madsus Lydersenius
födtus est
in
Lando Molboorum
anno
MDCC hvidum kaalum.
Druknitus est
in
salo stændorum
Jydæorum
anno
MDCCCXLVI.

—⁂—

Deputatus
ad
stændos viborgenses
multos gangos
ibi
triumphavit,
et per naadum
„**Corsaris**"
ad Ridderum
„libri viisdommiæ"
creatus.
Begræditur
ab
historia Kofodis,
savnitur
a
„Corsare".

Monumentum
dettum
pinxit, sculpsit
et trykkuit
„**Corsaren**"
ad
memoriam
Madsi Lydersenii,
in
provincia Jydæorum
Gaardeieri.

--⁂--

Vennus erat
„Corsaris"
trofastissimus,
medarbeiderus
erat
nidkjærissimus
et
stadigissimus,
stændorum Jydæorum
talerus et philosophus
genialissimus,
nec non
lærdissimus
et
grundigissimus
Daniæ
historicus.

»Stænderdeputeret, Selveier Lydersen« var ofte skydeskive for forfatteren Meir Aron Goldschmidts satiriske ugeblad »Corsaren«. Den 18. december 1846 udkom bladet med dette »monument«, der sammenfatter bladets kritik af den konservative Lydersen på hjemmelavet latin!

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

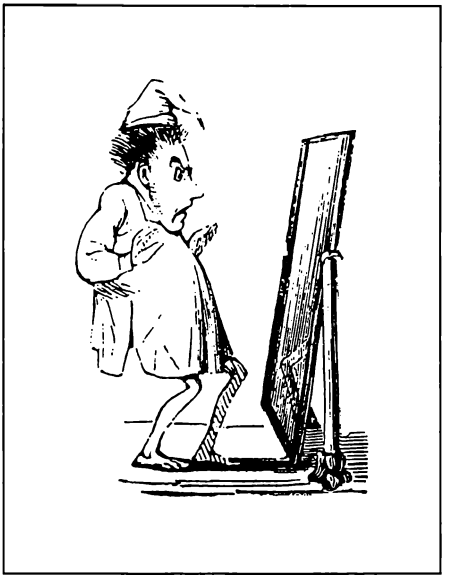
Bertel Nørgaard fremhævede i sine indlæg i Viborg Stiftstidende (mest udførligt 27. oktober 1849) bondestanden og afgrænsede den skarpt overfor embedsstand og godsejerstand - overfor alle højere stænder. Han ville være på vagt overfor disse stænder, da de kun pønsede på at fratage bonden de nye frihedsrettigheder.

»... Danske Bonde! Du er ikke længere tilsidesat, vis, naar du staar paa Vælgerpladsen, at du har Hoved og Hjærte paa rette sted. Staa der kun som en stolt, men dog ogsaa som en ydmyg Mand, der kender sit eget værd uden at overse andres. Staa der som en Bonde og glem ikke, at du er det, vis, at du vil dit eget Vel, men vis tillige, at du kun vil det, for saa vidt det er Ret.«

Nørgaard forsøger hele tiden at definere bondestanden politisk og påpege bondens identitet.

Kun ved at være på vagt overfor de andre stænder, påpege deres uretmæssige privilegier og udnytte de nye politiske muligheder, kan bonden manifestere sig i samfundet.

Men dette kræver »oplysning«, således at bondesønnerne kan være bedre rustet til denne kamp.

»Den grundige historiker, den dybsindige philosoph, den fine satiriker og den elegante taler selveier Lydersen« fremsatte den 30. oktober 1846 et andragende i Stænderforsamlingen i Viborg om »oprettelse af Aftenskoler og Sommer-Søndags-Eftermiddags-Skoler«. I »Corsaren«, der også er mester for den citerede karakteristik af Lydersen, kommenteres andragendet bl.a. med denne tegning!

Krejbjerg højere Bondeskole

Vi har set hvordan demokrati og »oplysning« er hovedspørgsmålet i den politiske diskussion på Salling. Lydersen mener at oplysning er den nødvendige basis for demokratiet.

Nørgaard mener, at de to bestræbelser hører sammen i en og samme proces.

Vi vil i det følgende prøve at give et indtryk af, hvordan »bondens oplysning« kommer til udtryk på den skole Bertil Nørgaard oprettede. Den startede i Krejbjerg som »Kreiberg høiere Bondeskole«. I 1854 flyttede skolen til nye bygninger i Oddense og fik navnet »Oddense Højskole«.

»Kreiberg høiere Bondeskole«'s formål var fra starten i 1851 »at tilbyde den konfirmerede mandlige ungdom i Distriktet, som har Behag, Lyst, Evne og Lejlighed til at fortsætte den Uddannelse, som vore almindelige Landsbyskoler giver ud over Konfirmationsalderen, og hermed sætte dem istand til at erhverve en saadan almindelig Folkelig Dannelse, som anses nødvendig for Borgere under vor nuvæ-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rende friere Samfunds Forhold.«

I »Midlertidige regler og iagttagelser for lærere og elever« nævnes i paragraf 1, at bestyrelsen skal ansætte »en sådan Lærer som ved beskeden Opførsel og lærerig Omgang, vil søge at skaffe sig den Agtelse som kan give Undervisningen den Sande Virksomhed og Kraft, og som ved sit forhold mod Eleverne, vel vide at rette sig efter Elevernes Fatteevne og Gemytstemning; samt vogte sig for ublid Behandling, dog uden at glemme sin Værdighed og Anseelse som Lærer«.

Nørgaard havde ved udarbejdelsen af disse paragraffer brugt ordlyden fra skoleloven af 1814.

Den almueskole han gennem mange år havde kæmpet for i skolekommissionen var hans primære erfaringsbaggrund ved oprettelsen af skolen i Krejbjerg.

Det ses i de fleste af paragrafferne i loven og de midlertidige bestemmelser fra 6. juli 1851.

Efter at have modtaget Bestyrelsens forslag til love og bestemmelser gav kultusministeren Madvig følgende betingelser for understøttelse af skolen med 300 Rbd.:

1. Pengene måtte ikke anbringes i fast ejendom.
2. Skolen var undergivet tilsyn af de lokale skoleautoriteter, nemlig provsten, der skulle underrettes om eksamen.
3. Provsten skulle godtgøre at mindst 10 elever modtager den i planen angivne undervisning.

Nørgaard var den første, der fik gennemført en offentlig støtte til en højere skole. Dette kom også umiddelbart Rødding og Kolds Højskoler til gode.

I Folketingets samling i 1850, går Nørgaard, i forhandlingerne om en ny kommunallov, meget stærkt ind for at skoletilsynet skal foretages af folkevalgte og ikke af provsterne. Det har ikke passet ham, at skolens statstilskud skulle være afhængig af provstens vurderinger af skolens fremgang.

Ministeren havde i øvrigt intet imod at skolen blev iværksat efter den modtagne plan. Han ville ikke indlade sig på en bedømmelse af enkeltdele af planen. Skolen betragtedes som et privat foretagende, som staten ikke kunne indtræde i noget varigt forhold til.

I Madvigs noter til ministersekretæren, om svaret på Nørgaards indsendte love og bestemmelser af 6. juli 1851, kan man se, at Madvig har haft sin mening om dansk. Her står: »»Modersmaalet« omfattende ikke skriftlig Brug, god og forstandig Læsning«. Madvig mente nok, at der var mere brug for at læse end selv at skrive. Hvad skulle bønderkarle bruge så megen skrivefærdighed til?

Herefter kunne skolen starte i den ene længe på Bertel Nørgaards ejendom i Krejbjerg, der var nødtørftigt indrettet på Nørgaards egen regning.

Læseplanens udvikling 1851-1856

Til at opfylde skolens formål sammensatte Nørgaard en skoleplan med følgende fag:

1. fædrelandshistorie; 2. verdenshistorie; 3. Geografi; 4. Dansk læsning; 5. Retskrivning; 6. Regning; 7. Tysk øves kun for de elever som attrår denne undervisning;

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

8. Almindelige grundsætninger i de kommunen vedkommende love, forsåvidt der gives lejlighed, og læreren kan meddele samme; 9. Naturlære; 10. Havedyrkning og træplantning vil blive øvet enkelte timer i sommerhalvåret udenfor den almindelige skoletid, af en i dette fag kyndig mand, forsåvidt de lokale forhold tillader det.

Vi kan se at der var tre kategorier af fag:

1. en fortsættelse af almueskolens grundlæggende kundskaber.
- Regne- og skrive- og læsekundskaberne skulle være sikrere end dem, der kunne forventes fra landsbyskolerne.
2. en række af de såkaldte almennyttige skolefag, som var almindelige på de højere skoler i købstæderne. - Bondens almene viden skulle være bedre, så han med større selvsikkerhed kunne begå sig uden for sin traditionelle sfære.
Herunder hører også, at der på skolen holdtes forskellige aviser: »Fædrelandet« og »Nørrejyske Tidende«.
3. landbrugsfaglige fag.
- Det landbrugsfaglige er ikke skemalagt. Det bliver først iværksat fra 1. nov. 1853, da man fik en egnet lærer.

I et brev til kulturministeren dateret den 27. juli 1851 skrev Bertel Nørgaard om fagene:

»Jeg ved ikke om Hr. Ministeren synes at Lærefagene er for mange; men efter den vedtagne Plan vil jo en del af disse kunne udsættes fortiden, og kun tages fat paa hvis Omstændighederne tillader det. Kun de 6 første Lærefag mener jeg vel bør antages som givet og anvendes i det forhold som en vedtagen Timetabel bestemmer.«

I samme brev skriver han om havebrugslæren og træplantningen at den

»nok betragtes som et Bifag: men er dog noget som jeg af hensyn til Egnens Beskaffenhed anser af stor Vigtighed at kunne meddele Eleverne Kjendskab til.«

Hans fagtænkning var også funderet lokalt og praktisk. Udover aspektet med hedens opdyrkning med dertil hørende læbeplantning, havde kystbønderne fældet de skove der var, for at skaffe brændsel til teglværkerne.

Derfor måtte der nyplantninger til.

Den første eksamen blev afholdt 6. april 1852. Bestyrelsen og provst Møller var tilstede. Eleverne blev enkeltvis prøvet i 7 fag. Karakterer blev givet med bøker. Og en hovedkarakter blev udregnet. Hermed var placeringen i klassen for det næste halvår også afgjort. Eksamen foregik hvert halve år i marts og september måned i overværelse af bestyrelsen og provsten eller dennes stedfortræder. I skolens protokol kan vi følge først provstens lidt spidse tone, senere lidt mere positive udtalelser om undervisningen.

Udtalelsen indberettedes hver gang til ministeriet med påtegning af, hvor mange elever der var på skolen.

Den 16. november 1853 sendte Nørgaard regnskaber for november for næste skoleår til Rigsdagen - til Cultusministeren den 23. november 1853.

Cultusministeren skriver i et brev til skolen 11. februar 1854 at regnskaberne skal:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»underkastes nogen Revision af nogen af Staten anordnet Autoritet«.

Derfor har Nørgaard ikke som førhen sendt regnskabet gennem provsten, men direkte til Ministeriet og rigsdagen.

Hermed var skolen, hvad angår økonomisk kontrol helt uafhængig af lokale myndigheder.

Fra november 1852 bliver faget religion optaget på planen som »Læregjenstand« efter forslag fra bestyrelsen og i overensstemmelse med læreren.

Dette har ikke været et ønske fra Nørgaards side, men for at imødekomme den lokale præst Schousboe, der ofte var eksaminator istedet for provst Møller.

Den 30. marts overværer pastor Schousboe eksamen og kvitterede bl.a. med følgende udtalelse:

»navnlig giver den paabegyndte Religionsundervisning efter en forhøjet Maalestok det hele et skjønt Præg.«

1. november 1853 indførtes 3 nye fag uden kommentarer i protokollen: matematik, landmåling, grundtræk af dyrelægevidenskaben, havebrugslære og træplantning - fra 1851 planen.
De to første fag er en konsekvens af hele den forøgede aktivitet i området, der nødvendiggjorde mere komplicerede udregninger og beregninger.

Desuden var Nørgaard selv i disse år med i opmålings- og taxationssager vedr. anlæggelsen af Frederiks d. 7. kanal ved Løgstør, senere i en lang række forarbejder til jernbaner.

Angående dyrlægevidenskab søger han i et brev den 20. juli 1857 Indenrigsministeren om, at der måtte blive placeret en dyrlæge i Oddense Sogn, hvis der, som antydet under amtsrådsforhandlingerne 4. maj 1857, skulle placeres en dyrlæge mere på Salling. Han kunne da være højskolen til nytte med undervisning.

Det viser lidt om, hvordan Nørgaard og bestyrelsen tænker undervisning og læseplan på.

Til denne fagudvidelse ansattes en cand.polyt. Kristensen som 2. lærer på skolen pr. 1. oktober 1853.

Hermed var skolen vokset til en to klasset skole med (ideelt set!) en cand.theol. og en cand.polyt.

For at komme tættere på højskolens undervisning må vi søge andre kilder end bestyrelsens protokol.

På Landsarkivet for Nørrejylland søgte vi yderligere oplysninger.

Timer	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag
9-10	Religion	Stiil	Naturhistorie	Stiil	Arithmetik	Stiil
10-11	Fædrelands-historie	Tegning	Fædrelands-historie	Tegning	Natur-historie	Dansk analyse
11-12	Natur-historie	Verdens-historie	Regning	Dansk grammatik	Regning	Dansk grammatik
13-14	Skjønskriv-ning	Arithemetik	Skjønskriv-ning	Religion	Skjønskriv-ning	Fædreland.-historie
14-15	Geografi	Tysk	Geografi	Tysk	Geografi	Tysk
15-16	Dansk læsn. analyse	Regning	Dansk læsn. analyse	Regning	Verdens-historie	Regning

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det viste sig at Nørgaard den 6. maj 1857 indsender en »rapport« over den undervisning, der meddeles på skolen til Skoleraadet for Viborg Amt. Hvorfor han gør det, vil vi omtale senere.

»Rapporten« indeholder en »Lectionstabel for 1. klasse« vedtaget af Bestyrelsen 19. maj 1856. (Se side 49).

Skemaet er det samme for 2. og 3. klasse. Her bliver der desuden flere valgfag.

Timerne hertil er taget af de timer der i skemaet er anført skønskrivning, dansk og regning.

Fagene er delt i to hovedgrupper:

Hovedfag »som ligger det praktiske Liv nærmere og derfor er tilagte de fleste antal timer og den største Opmærksomhed: Dansk, skriftlig og mundtlig: dansk grammatik
Geografi
Historie (fædrelands-, verdens- og kirkehistorie)
Regning, simpel Regning og Arithmetik: geometri kan regnes hertil som benyttet ved flere Opgavers Løsning«

Bifag »som i og for sig ligger det praktiske Liv fjernere, men foruden den Tænksomhed der forskaffer det tænkende unge Menneske, tillige bidrage til at belyse Hovedfagene:
1. Religion
2. Tysk eller Engelsk som Eleverne ønsker det.
3. Naturhistorie især zoologi tilligemed Botanik og Mineralogi, når Eleverne ønsker det.
4. Agerdyrkningskemi
5. Naturlære når Undervisning heri
6. Geometri attraas af Eleverne«

I de 5 sidste fag tages der i de to ældste klasser udstrakt hensyn til elevernes ønsker »hvortil synes saameget mere at være Grund, som netop Ønsket om at lære det, hvortil de føler Trang, holder dem tilbage med Skolen«.

Tilsidst anføres at Landmaaling og Sang øves tildels udenfor skoletiden for dem, som »dertil have Lyst og Anlæg«.

Det kan af regnskaberne ses, at der blev opsat et gymnastikaggregat på skolen, indkøbt 7 sabler og andre gymnastikinstrumenter. Dette har måske været mere til et uformelt samvær i fritimerne, da det ikke er nævnt i planerne.

Ud over den store fleksibilitet hvad angår elevernes ønsker, er tilbuddet af valgfag ligeledes varieret:

Grundtræk af dyrlægevidenskaben bliver som ovenfor nævnt forsøgt taget op igen i 1857, men er ikke med i 1856.

Træplantning er ikke med i 1856, da jordstykket omkring skolen efterhånden er beplantet. Senere tages den op igen, da der bliver bevilliget penge til beplantning af yderligere et stykke jord. Det er altså ikke nødvendigvis alle fag, der bliver læst hvert halvår.

I regnskaberne, der er ført hver tredje måned i skolens protokol, kan vi følge indkøbene til skolen. Vi har været specielt interesserede i undervisningsmaterialer.

Ud over en lang række lærebøger i grundfagene er der i tidsrummet 1851-1856 indkøbt bøger og tidsskrifter om følgende emner: agerdyrkning, landøkonomi, havebrug, kreaturfodring, husdyrlære, zoologiske og geografiske atlas, kort af vidt forskellig art.

Desuden var der købt følgende undervisningsgenstande: tavler og løbende indkøb af grifler, tegneapparatur i klassesæt, fysiske apparater, (et stort indkøb bl.a. sendt fra København med skib til Nykøbing), og regelmæssige indkøb af syre,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

metal, kobbertråd o.a. hos apoteker Nielsen i Skive.

Desuden har doktor Kjærbølling i København skænket skolen en lille samling af udstoppede fugle.

Ja, og digteren Ingemann 25 eksemplarer af sine romaner.

Vi kan ud af dette slutte, at der har været et frodigt læsestof til benyttelse ud over lærebøgerne.

Der har været lavet forsøg i naturlære og evt. i andre naturvidenskabelige fag.

Der har været lærebøger og et fast pensum, men det er som ovenfor vist, ikke hele sandheden om skolen. For udover at være flittige, stræbsomme, selvstændige, sparsommelige, individualistiske skulle kystbønderne også være åbne, fleksible, kunne tage en chance og være dygtige til at samarbejde, for at kunne udnytte de mange varierede muligheder kystegnene bød på.

1. klasse er »basis« med dens faste fag og pensum.

2. og 3. klasse er »overbygningen« med deres mange valgfag.

Fra starten var Nørgaards kvalifikationskrav klare: han ville som undervisere på skolen ansætte en cand.theol. eller cand.polyt. Han skriver, at en seminarist ikke må antages, medmindre bestyrelsen har nøje kendskab til hans faglige dygtighed.

Det var jo en højere skole, selv om bestyrelsen af og til måtte bide i det sure æble og tage en seminarist.

Elever og lærere m.fl. foran Oddense Højskole i begyndelsen af 1890'erne. I 2. række i midten sidder forstander K. Frantzen med sort kalot på hovedet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Men fra skolen selv kom der en del på seminariet: Den 31. oktober er pastor Henningsen mødt til eksamen. Han noterer i protokollen: »Af de 16 Elever med hvilke Skolen begyndte afvigte 1. Mai, ere 4 afgaaet til Seminariet«.

Skolerådet i Viborg amt tvinger Oddense Højskole til at ændre læseplanen

Den 8. marts 1856 kom der en ny skolelov. Efter denne lov skulle der i hvert amt oprettes en skolefond - en amtslig kasse, der skulle dække udgifterne til amtets skolevæsen.

Bevillingerne skulle styres af skolerådet, der bestod af amtmanden, amtets provster og folkevalgte fra amtsrådet.

Amtsskoledirektionen, amtmand og provster, skulle administrere fondens midler.

Det ny initiativ var en decentralisering og, formelt set, en demokratisering, idet folkevalgte havde indflydelse på fordelingen af fondets midler.

Den første ansøgning om bevilling fra skolefonden dateret 19. maj 1856, er fra Højskolen i Oddense. Heri ansøges om 200 Rbd. af skolefonden - 100 Rbd. til færdiggørelsen af de nye skolebygninger i Oddense, hvor skolen er startet i 1854, og 60 Rbd. til kort, naturvidenskabelige genstande og tegneapparater og 40 Rbd. til understøttelse af fattige velbegavede elever. Til sidst skriver Nørgaard: »om muligen til de to sidste Poster et høiere Beløb.«

Han trækker på hele loven, da der er bestemmelser for hvert af de ansøgte poster.

Han er også selv medlem af Skolerådet som amtsrådsmedlem, så han ved nok, hvordan en ansøgning skal sættes sammen og hvornår den skal afsendes.

Ved Skolerådets første møde om bevillinger af fondets midler for skoleåret 1. juli 1856-30. juni 1857, bevilges der 100 Rbd. »til ophjælp af skolen« udover en understøttelse på 700 Rbd. fra Sorø Akadamis Midler.

Foreløbig var Nørgaard og bestyrelsen godt tilfreds med dette nye Skoleråd.

Her var penge at hente, men de var ikke »gratis«.

Den *3. april 1857* overværede både provst Møller og selve amtmand Bretton, som var formand for amtets skoledirektion, eksamen på Oddense Højskole med 22 elever. Bretton skriver bl.a. i protokollen:

»Vi fandt at den anstillede Eksamen beviste megen Flid, saavel fra Lærerne som Disciplene og Fremgangsmaaden saa god, som den efter Undervisningstiden og Fagenes Mængde kan forventes.«

Amtets højeste skolemyndighed var altså pludselig blevet interesseret i skolen!

Den *26. april 1857* ankom en skrivelse fra amtmand Bretton og provst Møller. De finder det nødvendigt:

1. at der fremlægges en plan for undervisningen på Oddense Højskole i lighed med, hvad der er befalet for almueskolerne efter anordningen af 29. juli 1814 bilag a, paragraf 17.

Denne paragraf svarer til paragraf 8 i »Midlertidige Regler og bestemmelser« fra højskolens start 6. juli 1851.

Henstillingen fra Bretton viser, at skoledirektionen næsten intet vidste om den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skole, de havde bevilliget penge forrige år.

I øvrigt er det nok tvivlsomt, at Bretton med den lovparagraf i hånden havde nogen magt over skolens læseplaner. De skulle stadigvæk kun godkendes af bestyrelsen.

2. at planen skal vise ikke kun det timetal der undervises, men også de forskellige lærefag, samt de lærebøger der anvendes. Disse forhold er der også gjort rede for i Love og bestemmelser fra 6. juli 1851.

Indberetningen fra skolen skulle være skoledirektionen i hænde inden *11. maj 1857.*

Tonen i brevet er skarp og bestemt. Allerede i protokollen på eksamensdagen anes der misfornøjelse med »fagenes mængde«, som Bretton skriver.

To dage efter, den *28. april* svarer Bertel Nørgaard: I skolejournalen (denne har vi ikke kunnet finde hverken lokalt, på Landsarkivet for Nørrejylland eller i Rigsarkivet) pag. 34 og 35 er der en lektionstabel. Heri står fagene, deres timetal samt de bøger der anvendes. Disse er vedtaget efter skolens plan af 6. juli 1851 og godtaget af ministeriet den 8. november samme år.

Herefter nævner han en række tiltag, der går ud på at informere Skolerådet om skolens undervisning og øvrige tilstand.

Desuden er det endelige regnskab for skoleåret 1. november 1856-1857 samt regnskabet for de nye skolebygninger i Oddense offentliggjort i »Viborg Stiftstidende« 8. oktober 1856 og vedlagt brevet.

Alle disse oplysninger er desuden sendt til overskoledirektør Monrad, skriver Nørgaard.

Skoledirektionen får hurtig og kontant besked og mere til! Den har ingen reel magt over skolens indre anliggender. Hvis den er utilfreds med skolens undervisningsplaner må den have fat på kultusministeren, der har givet bestyrelsen fuldmagt til at lave sine egne skoleplaner. Amtsskoledirektionen har opsynet med den.

Derfor må skoledirektionen have fat i de centrale skolemyndigheder for at få ændringer i skolen gennemført.

Den *22. maj 1857* bliver der indkaldt til Skolerådsmøde for at tage stilling til næste skoleårs bevillinger.

Nørgaard får travlt. Den 10. maj afsender han den lovede information om skolens tilstand og undervisning. (Dette tiltag er netop det, der ovenfor er kaldt Nørgaards »rapport« over skolen.) Den 11. maj modtages dette på Viborg Stiftamt, med anmodning om, at det cirkulerer hurtigt blandt Skolerådets medlemmer, således at det når rundt til alle inden mødet den 22.

På mødet den 22. maj dukker overskoledirektør Monrad op. Undervisningsministeren kunne bemyndige en mand til at overvære de møder hvor skolefondets virksomhedsplan drøftes, og evt. gøre indsigelser mod foranstaltninger, der ville medføre for store udgifter for staten.

I den af skoledirektionen udarbejdede plan for skolefondets virksomhed fra 1. juli 1857-30. juni 1858, står der under pkt. 7.: EVENTUELT til Oddense Højskole.... 700 Rbd.«

Det har nok gibbet noget i Bertel Nørgaard, da han så dette i skoledirektionens plan.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Herefter skred Skolerådet til forhandling med skoledirektionen. Hvad der er blevet sagt under denne forhandling kan ikke siges med bestemthed. Men klagen fra skoledirektionen over skolens læseplan har sikkert været, at den var for omfattende.

Det blev besluttet, at der skulle udpeges 3 medlemmer af skolerådet, der sammen med skolens bestyrelse skulle kaldes skolens *undervisningsråd* - alle bestemmelser angående undervisningen skulle vedtages af dette råd.

De 3 udpegede medlemmer af skolerådet blev: 1. Provst Møller, Breum, skolens hidtidige tilsynsførende. 2. Provst Bendix fra Højbjerg ved Viborg. 3. Proprietær Kirketerp, Grinderslev på Salling. De to første var ældre skoledirektionsmedlemmer. Den sidste var amtsrådsmedlem.
Nørgaard har ikke været tilfreds med denne indskrænkning af skolens selvbestemmelse. I forhandlingsprotokollen står der:

»Gaardejer Nørgaard har tilført, at han ikke kunde stemme i denne Sag, da han først vilde indsamle Ministerens Formening derom.«

Han håber på en sidste chance hos ministeren - og det er ret frækt, eftersom ministerens udpegede mand var til stede.

I protokollen for skolen står der herefter:

».. da Hr. Biskob Monrad efter sidste Skoleraadsmøde d. 22. maj d.a. reiste til Høiskolen og hvad han i Anledning af, at nogle af Skoleraadets Medlemmer havde anket over Skolens Læseplan tog samme i Overveielse i Forening med Lærere og Formanden«.

På stedet antydede Monrad nogle mindre forandringer, men får en afskrift af planen med for at tage den under nærmere overvejelse så snart så muligt efter endt rejse. Formanden behøvede ikke forinden at konferere med skolerådets medlemmer om den.

På det ordinære bestyrelsesmøde på skolen *den 7. juli* blev det besluttet at indkalde skolerådets 3 delegerede til forhandling om læseplanen, da skolen ikke havde fået svar fra Monrad, efter at have sendt to rykkere (7. og 30. juni).

På samme møde blev provst Bendix valgt ind i skolens bestyrelse som »Suppleant for Fjernere Distrikter«.

Det var måske ikke så dumt, at have den ene af skolerådets delegerede med en vis tilknytning til skolen, når det nu ikke kunne være anderledes.

Undervisningsrådet samledes *den 20. juli* på skolen og forhandler om skoleplanen. Ved at sammenligne Nørgaards »rapport« og det forhandlingsresultat, der blev opnået, kan vi danne os et indtryk af forandringerne:

1. klasse	Bestyrelsen	Skolerådet	Forskel
Hovedfag:	1856	1856	
Dansk	8	12	+4
Skønskrivning	3	3	0
Geografi	3	4	+1
Fædrelandshistorie	3	6	+3
Verdenshistorie	2	2	0
Regning	5	3	-2
Aritmetik	2	0	-2
Tegning	2	0	-2
Bifag:			
Tysk	3	2	-1
Naturlære	0	2	+2
Naturhistorie	3	0	-3
Religion	2	0	-2
Kunds. Hellige Skrift	0	2	+2
Ialt	36	36	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

2. og 3. klasse	Bestyrelsen 1856	Skolerådet 1856	Forskel
Dansk	6	10	+4
Skønskrivning	2	3	+1
Geografi	3	3	0
Fædrelandshistorie	3	3	0
Verdenshistorie	2	6	+4
Regning	2	3	+1
Aritmetik	2	0	-2
Bifag:			
Tysk (eller engelsk)	3	3	0
Religion	2	0	-2
Naturhistorie	3	0	-3
Valgfag:			
Naturlære	2	3	-1
Agerdyrkningskemi	2	2	0
Geometri	2	0	-2
Aritmetik	2	0	-2
Engelsk	3	0	-3
Mineralogi	2	0	-2
Ialt	38	38	

Hvis alle valgfag vælges
Delvis udenfor skema: Landmåling, sang.

Resultatet af forhandlingerne bliver en forøgelse af timetallet i de humanistiske fag, dansk og historie med 8 timer på bekostning af naturvidenskabelige fag, geometri, aritmetik og naturhistorie som udgår helt.

Der sker altså en sprogliggørelse af både fag og undervisning og historie styrkes kraftigt.

Forbindelsen til det praktiske kystbondeliv svækkes og man skimter provsternes dannelsesidealer.

For Skolerådet bliver læseplanen nemmere at kontrollere. For eleverne og skolen bliver den mindre fleksibel og afvekslende.

Skolevæsenets styrelse bliver, med 1856 loven, kun formelt demokratiseret.

Derimod sker der et kraftigt indhug i skolens selvbestemmelse.

Den styring af skolens læseplaner Skolerådet påfører skolen, betyder et stop for den fleksibilitet, der kendetegner skolens læseplaner fra 1851-1857 med elevernes frie valg af en række fag og bestyrelsens konkrete praksisorienterede forslag til disse valgfag.

Den nye bonde

Vi har i tre artikler fulgt bøndernes passive reaktioner på myndighedernes krav og overgreb.

Præster, provster og degne klagede deres nød i indberetningerne over de dumme og dovne bønder.

Kystbønderne på Salling udnyttede tidligt de specielle muligheder for produktion og handel de havde. Deres selvtillid og praktiske kunnen voksede i takt med deres økonomiske formåen.

Hverdagen blev fuld af beregninger, overslag og skriveri og de mange kontakter til andre steder og mennesker efterlod en fornemmelse af manglende almenviden, mens en forbedret landbrugsproduktion krævede en mere alsidig faglig viden.

Kystbønderne fornemmede et behov for bedre kundskaber, almenviden og faglig kunnen, end den almueskolen kunne meddele.

En bondehøjskole var i tankerne, da Bertel Nørgaard, der var personifikationen af denne »fighterliberalistiske« bondetype, blev indvalgt i Folketinget.

Valgretten gav bønderne muligheder for at manifestere sig samtidig med at modstanden og ængstelsen for dem voksede hos myndigheder og borgerskab.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fastholdelsen og udbygningen af bondens politiske rettigheder krævede uddannelse og Bertel Nørgaard udnyttede sin position og søger alle mulige offentlige og private fonde om tilskud. Derhjemme indsamler han store midler hos vennerne på kystlandet.

Den højere bondeskole blev startet under ydmyge forhold og med et minimum af kontrol fra myndighedernes side.

Skolens læseplan blev i de følgende år udvidet og valgfagene blev udbygget. Fleksibilitet og fornyelse i læseplanens indhold vidner om kystbondens aktiviteter.

Da skoleloven i 1856 demokratiseres integreres skolens selvbestemmelse over læseplanen i formelle demokratiske strukturer. Der kommer provsteånd på bondeskolen.

Bertel Nørgaard døde i 1862 og med ham den vitalitet og kamp for selvbestemmelse, der kendetegner skolens første tid.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Veteraner fra 64

Af Niels Sørensen, Lem

Under denne overskrift bragte Skive Folkeblad i alt 15 artikler i 1914 i 50-året for krigsudbruddet i 1864.

Artiklernes forfatter var trævhandler Niels Sørensen, Lem, der i en årrække havde virket dels som meddeler til Folkebladet og dels som en ivrigt debatterende læserbrevsskribent.

Niels Sørensen hører til en af »historiens vandbærere« her på vor egn. Han var medlem af Historisk Samfunds første bestyrelse og aktiv både i ord og handling ved oprettelsen af Skive Museum i 1909. Han forestod adskillige arkæologiske udgravninger for Nationalmuseet, deltog i rejsninger af fredningssten på de forhistoriske gravhøje, indsamlede materiale til Dansk Folkemindesamling, fotograferede de gamle håndværk og tegnede i en lang række artikler portrætter af arbejdsmænd og -kvinder i Sydvestsalling.

Det har i mange år været mit ønske at få stunder og lejlighed til at udgive en bog om Niels Sørensens liv og virke, samt i den publicere, dels de bedste af hans fotografier og dels et udvalg af hans mange fremragende småartikler.

Det er mit håb, at denne udgivelse af et udvalg af veteranberetningerne kan blive begyndelsen på dette arbejde. Nu i år, hvor det er 125 år siden Danmarks Jens'er, for forhåbentlig sidste gang, blev involveret direkte i blodige krigshandlinger, er det sært bevægende at høre nogle af deltagerne i det absurde drama komme til orde gennem Niels Sørensens sobre og redelige pen.

Jens Ole Lefèvre.

1914 er et mindeår. Der er i år forløbet 50 år siden den ulykkelige krig i 1864, og der er allerede blevet skrevet - også her i bladet - en hel del om de politiske begivenheder, der førte til krigen, og om dens følger. Det kan også være på sin plads at meddele, hvad den enkelte menige soldat oplevede, og vi begynder derfor i dag en serie artikler, der hver for sig fremtræder som en kort gengivelse af, hvad de veteraner fra 64, som er bosat her på egnen, oplevede under krigen.

Hans Sørensen

Hans Sørensen er født i Opperby den 24. juni 1838, blev indkaldt 1. december 1863 som militærarbejder, var med ved Dannevirke som oppasser for artilleriløjtnant Kofoed, fik koldbrand i den ene fod og kom til København, hvor han atter genvandt sin førlighed, blev da atter sendt tilbage til hæren og mødte denne på tilbagetoget fra Dannevirke til Dybbøl.

Nu blev Hans Sørensen oppasser for den frivillige svenske løjtnant, baron Sparre, der var ansat ved 17. regiments 1. kompagni.

Denne løjtnant Sparre var en krigslysten vovehals, der også havde været på eventyr i Italien under Garibaldi.

Han udviste stort mod, og Hans Sørensen, der jo altid skulle følge ham, var på

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den måde adskilligt mere udsat for de fjendtlige kugler end soldaterne, der lå i løbegravene og skanserne.

En dag, da tyskerne særlig stærkt beskød avancerbroen over til Als, bad løjtnant Sparre Hans om at gå over til Sønderborg med kurven for at hente fødemidler.

Hans, der ikke var slugen efter at komme ud på denne spadseretur, gjorde sin foresatte opmærksom på, at det den dag ansås for en umulighed at komme levende over broen.

Men Sparre svarede: »Trods granaterne så vil vi jævleme dog ha' mad; men er du bange, så skal jeg følge med«.

De gik så, og løjtnanten bad Hans følge sig lige i hælene, »for så bliver du ikke skudt«, sagde han, og trods granaternes futten og sprængen om dem, kom de uskadt både frem og tilbage, og hvad Hans før havde tænkt, blev nu næsten til vished for ham: At hans løjtnant var skudfri.

En dag, da Hans skulle række sin foresatte en tallerken suppe, sprang en granat i nærheden og en stump strøg mod tallerkenen uden dog at slå den i stykker, udbrød Sparre: »Der var du jævleme heldig Hans«.

En aften, da Christian IX var ude i skanserne, hørte Hans, der opholdt sig tæt ved kongen, denne sige til officererne: »Jeg står endnu ene med mit folk, men jeg håber med Guds hjælp om nogle dage at få hjælp fra England, for dette her er for hårdt for vore folk«.

Tiden gik til den 18. april, da tyskerne lige fra morgenstunden beskød Dybbølstillingen som aldrig før, for så lige på slaget 10 pludselig at standse al artilleriskydning og storme frem mod stillingen, og i samme øjeblik kanonaden hørte op, bemærkede Sparre: »Nu er det snart forbi med os«.

Hans Sørensen, Lem.

Og straks brød fjendernes stormkolonner frem og tvang vore til at vige.

Efter selve skansernes indtagelse trak løjtnant Sparre sig med resten af sit mandskab ca. 20 mand tilbage til et stengærde, hvor de var dækket, mens Sparre stadig holdt udkig over gærdet, og da en fjendtlig stormkolonne uden at ane noget nærmede sig, råbte løjtnanten: »Skyd nu, for der er noget at skyde på«, og den salve, hans folk da sendte mod fjenden, ramte sikkert lige så mange mand, som Sparre havde folk, men tyskerne svarede igen, så kuglerne faldt som hagl mod stengærdet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og peb over hovedet på folkene, men Sparre stod stadig op for at iagttage fjenden, og da de tyske var nået tæt til gærdet, råbte Sparre: »Smid nu våbnene folkens, ellers kommer der ikke en eneste af os levende herfra«, og straks var de omringet og fanget. Sparre var noget nølende med at afgive sin Dyrendal, men da den tyske officer satte sig for brystet af ham, blev han villig.

Nu blev de ført ind i en af de tagne skanser, men den blev nu beskudt af vore folk, og Hans Sørensen og hans kammerater blev her vidne til, at en tysk artillerist, der stod og rettede en af skansens kanoner for at fyre løs på de danske med den, blev ramt af en af vore granater, så det ene lår flængedes fra, og han faldt død om.

»Det gjorde ligefrem godt i os at se det«, siger Hans.

Da dette gemmested viste sig usikkert, blev fangerne straks ført hen til Gravensten skov, hvortil tyskerne kom drivende med den ene flok fanger efter den anden som høvder, der drives sammen, og skoven var omringet af en vagt af de sorte prøjsiske husarer.

Derfra blev fangerne ført til Flensborg, hvor de måtte stå opstillede på gaden til midnat, inden de kom under tag. Dagen efter blev de befordrede med bane til Hamborg, og først da fik de mad.

Fra Hamborg gik toget til Berlin. Her mødte kong Wilhelm for at se på fangetoget. »Vi danske soldater sad inde i toget og så os så ærgerlig og gal i skrallen, at hvis en af os havde haft en revolver, var kongen blevet skudt, gælde hvad det ville, ja, om én selv så bagefter havde fået 100 skud i kroppen«, siger Hans Sørensen.

Hans Sørensen sad sammen med en anden Lembo, Kr. Led, i fangenskab i fæstningen Posen. Her gik fangerne daglig på fæstningsarbejde, særlig jordarbejde.

En dag, da der blev spurgt, om der var skræddere mellem fangerne, trådte en masse frem, deriblandt også Hans Sørensen. De blev placeret ved et stort bord og sat til at sy kardusposer, men det viste sig snart, at det var så som så med skrædderfærdigheden, så de atter blev degraderede fra nålen til skovlen.

Så blev der kaldt på malere, men det gik ikke bedre, og da en del blev sat til at pudse granater, gjorde de formelig strejke. De ville ikke pudse kugler, der måske kunne blive anvendt mod deres egne folk.

Blandt fangerne var en stor stærk tamp af en sjællænder, »Stærke Niels«, der ikke just var hægen for at arbejde, som han havde kræfter til. Han ville helst opholde sig på et vist sted, hvorfor de overordnede betitlede ham »det lange S....hus«.

En dag, da voldmesteren var blevet særlig gnaven på Niels, tog han ham med sig ind i materielhuset og gav ham den sværeste hakke, der fandtes, og nu skulle Niels læres til at arbejde - Donnerwetter.

Det var stærk lerjord, der arbejdedes i, og Niels tog hakken og satte den i jorden, så det svubbede hag i skaftet som ville han nu bryde et ordentlig stykke lerjord løs, men det blev hakkeskaftet, det gik ud over; det knækkede som en svovlstik.

Og da voldmesteren under banden og lynen fik en endnu sværere hakke stukket

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i hænderne på Niels, fik den akkurat den samme medfart.

Niels blev opgivet.

Kosten var simpel, og bøtten blev vendt fjerde dag.

Første dag stod det på bønner, hvortil to lod (6 kvint) pølse, og disse pølser var ikke af de mest appetitlige: der var kattekløer i dem.

Disse ville Hans pille af, men Kr. Led bemærkede: »Si aldrig teæ i dæ mæ'e. Do ved jo, vi for ett an't«.

Anden dag fedtvælling. Det var noget, der lignede klister med lidt fedt i, og så de reglementerede 2 lod sul.

Tredje dag kartoffelsuppe. »Det var kartofler, der var brakket sammen i vand og kogt sammen med lidt grøntsager« - atter 2 lod sul.

Fjerde dag stod det på ærter: »De var gode og så tykke, at skeen kunne stå ret op i fadet«.

De fik udleveret 1 rugbrød hver 5. dag og 2 lod smør hver 4. dag.

Om morgenen fik de sort kaffe uden fløde og sukker og dertil et stk. bart brød.

Om aftenen fik de intet, men måtte nøjes med deres eget brød og levnet sul fra middagen.

»Vi sultede som ravne«, bemærkede H.S., og når så dertil kommer, at de de første 3 uger manglede skråtobak - tyskerne havde kun snustobak - kan man forstå, at det ikke var rart at sidde i tysk fangenskab.

Efter 3 ugers forløb fik tyskerne deres postvæsen i orden her op gennem Jylland, og så kunne fangerne få sendt både skråtobak og penge, hvorfor de selv kunne købe lidt til at stille sulten med.

Vankede der straf, var det mørk arrest.

Når en fange var »stiffelkrank«, det vil sige at støvlerne var utjenstdygtige og skulle til skomager, var vedkommende fri for jordarbejde den dag, og blev da gerne sat til at skrælle kartofler eller lignende; men en dag, da Hans Sørensen af skæbnens gunst var blevet både »stiffelkrank« og aldeles fri for køkkenarbejde, da der forud var nok til dette, satte han sig til at forfatte en vise, og da den er en god prøve på den art af viser, der i 64 blev digtet af soldaterne og sendt hjem til slægt og venner, gengives den her:

(Mel.: »Danmarks dejligst Vang og Vænge«)

Danmark, Danmark lille perle
skønheds plet på jord.
I Nordsøens blanke vande
svømmer højt mod Nord.
Den er gammel men dens minde
skal til evig tider vinde
ros som Jordens ældste kærne,-
der om freden værne.

Slesvig, som sin ældste broder,
tit har brystet sig,
og den hertug landsforrædder,
øver vold og svig,
for med magt sig at løsrive
og sin egen herre blive.
Venter sig en større ære
ved klar tysk at være.

Attenhundrede vi skrive
fireogtredsenstyve til.
Tog da Prøjsen Østerrige
med sig i det spil,
for at de på ørnens vinge
Danmarks krone kunne tvinge,
som vor konge bær med ære
blandt sit folk så kære.

Østerrig og Prøjsen samler
sig i hast en hær,
stormer gamle Dannevirke

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med blodtørstighed.
Danmarks sønner stred som løver;
men dog fjenden dem berøver
Thyras gamle værn og snare
for den tyske skare.

Fjenderne nu oversvømmer
Danmarks lille land.
Vores hær mod dem var liden,
kund' ej holde stand.
De til Flensborg først os jage
og i hast derfra os drage.
Vi gik op på Dybbøl skanser
og tog hjelm og panser.

Fjenderne nu hårdt belejred
Dybbøl stilling, så
med tohundrede kanoner
os de skøde på.
I fem uger vi må stride,
både nat og dag må lide.
Ild og brand kun var at skue.
Alting stod i lue.

Vold og list de nu mon bruge
- det var gruelig -
Vores stred, men faldt som fluer
og måtte overgive sig.
Mange fanger der de tage,
resten de fra øen jage.
Danmark svæver højt i fare
for den røverskare.

Fjenderne ad Jylland drage
med en vældig hær,
og af landet de borttage
fra forældre kær:
kreaturer, korn og penge
bragte de med sig i mængde,
Danmark hårdt er at beklage
disse sorgens dage.

Jeg, som selv var med i krigen,
blev en fangen mand.
Med ot'tusind tillige
sendt til fremmed land,
hvor vi må trældom vandre,
sorgen bære med hverandre.
At vort land er lagt i lænker.
Det vort hjerte krænker.

Jeg min vise nu vil ende,
bede Gud så god,
at han krigen vil afvende,
spare alles blod,
så vi ikke mer skal sukke;
men må fredens roser plukke
hjemme i vort elskte rige
med vor brud og pige.

Man ser af visen, at dens forfatter gennem breve fra hjemmet har fået besked om krigens videre gang, efter at han den 18. april var blevet fange.

Hans Sørensen, der er en åndsfrisk, livlig og rask mand, bor nu i Opperby og går en del ud, særligt på havearbejde.

Peter Hedegaard

Peter Hedegaard er født på Bustrup Hedegaard den 10. juli 1841, blev i 64 indkaldt og ansat som militærarbejder under 2. ingeniørregiment og var med til udbedring af Dybbølstillingen også en kort tid efter, at vore tropper havde taget stilling der, blev senere sammen med 23 andre oversat til brandkorpset i Sønderborg. Disse 24 mand uddannedes til »Strålemestre« og stod under kommando af 12 »Brandmestre«, en ved hver sprøjte. Det var uddannede brandmænd fra det københavnske brandvæsen.

Under brandkorpset stod 12. og 13. holstenske regimenter, der på grund af deres tysksindethed var afvæbnede og sat til at bære vand til sprøjterne; men hver nat deserterede en del af dem, så de tilsidst svandt så stærkt ind, at sprøjterne ikke kunne blive betjente.

Enkelte blev nappet af garderne, der gik strandvagt ved Alssund, og når sådan en fyr blev ført tilbage, fik han som straf nogle forsvarlige kindheste og nakkedunk, ja,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

blev i det hele taget behandlet som en skødesløs dreng.

»Vi gik«, fortæller Peter Hedegaard, »i den Tro, at de tyske Granater ikke kunde naa Sønderborg, men saa en Dag omkring Midten af Marts paa Slaget 12 fik de en Granat fra Broager. Den slog ned i en Retirade, men afstedkom ikke anden Ulykke end at udbrede en væmmelig Stank«.

Som et af resultaterne fra kampen 2. påskedag kom 3 danske soldater drivende over til Sønderborg med 22 tyske fanger, hvoraf de 21 var glade over, at de nu ikke kom med mere; men den 22., en officer, skabte sig helt vanvittig af arrigskab over den tort, der var overgået ham.

Da tyskerne den 2. april tog kraftig fat på at bombardere Sønderborg, blev der

Peder Hedegaard, Lem.

røre i byen; nu ville den civile befolkning væk. De løb med små børn samt dyner og andet liggendefæ, kørte med gamle, affældige mennesker, og særlig var patienterne fra Døvstummeinstitutet helt forstyrrede og løb både med det ene og det andet. De kunne høre, når granaterne sprang.

På 2 timer var byen rømmet.

Samme dag var Peter Hedegaard vidne til, at en granat fløj ned i en kommando soldater, der var på vej gennem Sønderborg over til Dybbøl.

Der faldt 26 mand, hvoraf de 16 døde på pladsen.

Så kom den 18. april, rædselsdagen, da blodet flød i strømme. Peter Hedegaard var henimod 10-tiden truffet sammen med en bekendt fra Lihme, Lavst Brunsgaard. Denne bemærkede:

»I Dag vil de nok ha'e de Skidt. De begyndte saa lystig fræ æ Maahr aa«.

De to gik op på en mølles svikstilling derude ved sundet for bedre at kunne overse kamppladsen.

Derfra var de vidne til første del af stormen mod Dybbøl, og da de havde stået lidt, udbrød Lavst Brunsgaard: »Saa for S...., der kan Do si den swot Ørn paa Nr. 4«.

Nu blæstes allarm over hele Sønderborg, og Peter Hedegaard og hans ven måtte forlade deres tilskuerplads.

Da de straks efter kom bærende med en garder, der havde fået en kugle lige midt i panden, udbrød en af P.H.'s kammerater, en rigtig spottegøg: »Nu kommer de (en ed) med min Broder, saa kan jeg komme hjem og faa hans Enke«, han gik hen til dem, og da han ikke kunne kende

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den døde, hvis ansigt var oversmurt med blod, spurgte han om hans nummer, og det viste sig da, at det virkelig var hans broder. Han blev jo lidt slatten, bad om at få sin broders ur og penge, hvad han også fik; men siden var han ikke så hård i kanten.

P.H. var også vidne til, at en sluf og god kammerat af ham kom bærende med en soldat, der havde mistet den ene arm, men skønt det var i øsende kugleregn sang Jørgen af fuld hals. Dette undrede P.H. sig over og spurgte om grunden til lystigheden, hvorpå Jørgen svarede, at han havde mistet sin kæreste og var mest glad ved at lade livet, hvad der i øjeblikket var gode udsigter til.

Men han fik dog ikke sit ønske opfyldt.

En officer, der havde fået panden kløvet, lå på båren, og hans lille tro hund lå i hans arme og slikkede blodet af ham.

En officer, hvis kappe var flænget, så trævlerne slæbte efter ham, kom med resterne af sit mandskab: 2 mand.

Dette var forløbere; men nu kom vogn efter vogn med sårede, 4-5 mand på hver vogn. De, der var såret i maven, jamrede mest, hvorimod de, der var truffet i lemmerne, bedre kunne holde sig.

»Al den Elendighed gjorte En saa sløv, at man ønskede en Kugle, der straks kunde slukke Livet, men man gik i Angst for at faa et Lem skamferet eller revet af og saaledes blive en Stakkel alle sine Dage«.

Men at humøret ikke altid var lavt, viser dette, at da P.H. og ovennævnte Hans Sørensen en dag traf sammen, skrev de et spøgefuldt brev hjem til Opperby. Det var adresseret til et par karle: P.Kr. Ravn og Jens Lærki, der tjente hos P. Just, og indeholdt blandt andet en bøn til pigerne om ikke at glemme dem, mens de var henne. Da brevet kom, sad P. Just og hans folk ved dagligstuebordet, og da det skulle læses, tog P. Just i al ærbødighed sin hue af og placerede den i bænkekrogen.

Men da han fik færten af, hvad indhold brevet havde, satte han atter den røde med dusken på hovedet, rømmede sig et par gange og bemærkede lakonisk: »Di haar nok ett glemt djer gammel Nøkker ino«.

Inden indtagelsen af Als, blev P.H. overført til København som depotarbejder, så han undslap videre krigstummel.

Han har ejet et bolsted i N. Lem. Dette solgtes i sommer og nu bebor P.H. med familie eget hus i Lem Kirkeby.

Jens Laugesen

Jens Laugesen er født i Haasum den 27. februar 1832 og lærte som infanterist i København 1855. Han mødte samme sted som forstærkningsmand den 18. januar 1864; men der hengik 14 dage, inden der kunne skaffes tøj tilveje, hvorpå han blev sendt til Fredericia til 14. regiment. Her var Jens Laugesen med til nogle forpostfæstninger, men lå ellers i løbegravene under bombardementet.

Han fortæller, at soldaterne ikke troede, fjenden kunne nå dem med deres granater; men de fik andet at se, da det ikke varede længe, inden byen stod i brand både her og der.

»Vi blev dygtig fyldte med Lus«, fortæller Jens Laugesen, »og naar det var godt Vejr, marcherede de i store Flokke uden-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jens Laugesen.

paa vort Tøj, og Officererne bemærkede da, at Regimentet nok var ude at sole sig«.

Efter at Fredericia var rømmet, kom regimentet til Nørresundby for at passe på, at fjenden ikke skulle komme over til Vendsyssel.

Under våbenhvilen blev forstærkningsmandskabet hjempermiteret, og Jens Laugesen kom hjem midt i maj lige tidsnok til at redde Kr. Bertelsens gode, unge hest fra at blive taget af tyskerne. Jens Laugesen var nemlig gift og havde en ejendom til et par køer derude på det sydøstlige hjørne af Lihme sogn.

Og da tyskerne var ude efter heste, kom Kr. Bertelsen, Ø. Hærup, ned til Jens Laugesen med sin før omtalte hest og bad om at få den ind i hans lille hus. Jens Laugesen trak den ind i sin kostald og stod og holdt kæberne på den, for at den ikke skulle rimme og derved røbe sin tilværelse. Da de søgende tyskere kom ridende på jagt efter heste, undgik Jens Laugesens »Plejebarn« tysk krigstjeneste, da det lille hus jo ikke just gav det udseende af at være bygget til hestehold.

Jens Laugesen var for øvrigt også med til at grave en stor kiste ned med Kr. Bertelsens penge, sølvtøj og andre værdigenstande.

For øvrigt fortæller Jens Laugesen, at der blev mange heste, ja, endog helt fra Balling, redet hen i Kaas skov, hvor karlene holdt vagt ved dem i samfulde 3 døgn, og dette skjulested fandt tyskerne ikke.

En karl fra Balling, der red med to heste efter Kaas skov, blev forfulgt af to tyske dragoner, men slap fra dem og fik sine gode dyr reddede.

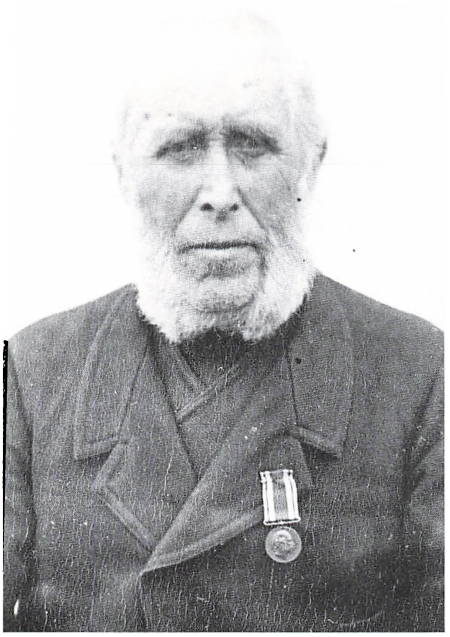
Jens Laugesen, der nu er enkemand og har sit ophold hos en søn i S. Lem, er endnu en rask gammel mand, som ikke står tilbage for at gå i besøg et par mil fra sit hjem og gå tilbage igen samme dag.

Mathias Nielsen

Mathias Nielsen er født i Volling den 7. maj 1835, blev udskrevet 1857, men tilbyttede sig et frinummer, så han først blev indkaldt hen på foråret 1864, og efter at have gået den reglementerede 6 ugers rekrutskole igennem i København, blev han ansat ved 7. regiments 4. komp., der lå indkvarteret i Nørre Aaby på Fyn, senere i Svendborg.

Regimentet lå stadig om natten i piquetvagt ud mod Lillebælt; men fjen-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Mathias Nielsen.

den mærkede de ikke noget til, så de få døde, de havde, døde strådøden.

Mathias Nielsen var gift og havde 2 småbørn, da han blev indkaldt. Han ejede et boelsted i Ramsing, og han siger, at hans kone havde det værre i de 7 måneder, han lå i felten, end han selv havde det.

Jylland var oversvømmet med fjender, og Kirsten havde 3 mands indkvartering, men hvad hun havde af det af fjenden særligt attråede rørlige gods: Penge, kød og lignende fik hun sammen med noget gammelt tøj smidt ind i den inderste krog af bagerovnen. Der viste det sig at være godt gemt, så fjenderne ledte forgæves både på loft og i spisekammer.

Da de karlefolk, som ikke var i felten, næsten stadig var ude i ægtkørsel og lignende, så der ingen arbejdere var at få sat på, måtte konen selv forrette det meste af hjemmets udearbejde, køre tørv og korn hjem osv., og når så dertil kommer pasningen af de to småbørn og stadig gene af fjendtlige strejfere, kan det nok forstås, at de 7 måneder har været drøje for den unge kone.

Parret har senere haft en gård i Rødding; nu bor de hos en datter i Lem Kirkeby.

Bertel Pedersen

Bertel Pedersen er født i Aalbæk 22. maj 1837, var frispiller, så han først blev indkaldt til at møde i København den 15. februar 1864, og efter at have gennemgået en måneds rekrutskole, blev han ansat ved 10. regiments 3. kompagni og var første gang i Dybbøl-stillingen natten mellem 17. og 18. marts.

Den 2. april lå kompagniet i løbegravene bag skanse 2, hvor det gik særlig hedt til, og en del af mandskabet blev også såret.

Den 18. april lå regimentet på Als, så B.P. undgik denne dags hårde dyst.

Da Als den 29. juni blev erobret af fjenden, var B.P.'s kompagni efter ordre retireret ud mod Høruphav for derfra at blive udskibet, men da de nåede dertil, var alle transportbåde afgåede. De var da 9 mand, som søgte dækning i et hus, hvor de krøb op i en alkoveseng bag en skorsten, men da huset kort efter blev omringet, gik de ud af huset og overgav sig som fanger.

Som fanger lå de første nat i Sønderborg slot, anden nat var de indespærrede i Gravensten kirke. Her var som »Nødtørftshuse« anbragt 5 store kar oppe ved alteret, men de kunne ikke opfylde deres

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bertel Pedersen.

bestemmelse, så uhumskhederne flød ned over kirkegulvet.

Det kan vel nærmest kaldes kirkeskændsel.

Da en del af beboerne af godhed kom med mad til fangerne, så en 4-5 stykker af fangerne deres snit til at undvige.

Tredje nat var fangerne indkvarterede i Hamborg, og herfra gik rejsen til Herfurt, i hvis fæstning B.P. og hans kammerater lå i fangenskab.

De blev sat til at sløjfe nogle volde, og fik daglig »sat et Stykke for«; men da de var for griske på arbejdet, blev de sat mere og mere for, så de tilsidst måtte slide som bæster dagen lang.

Kosten var dårlig, så de, der havde penge, købte madvarer, for i nogen måde at friste livet.

B.P. blev først gift efter krigen. Han og hans hustru Anne har besiddet en gård i V. Lem. Nu bebor de eget hus i Lem Kirkeby.

Andreas Dooleweerdt

Andreas Dooleweerdt er afgået ved døden efter at nedenstående er skrevet. Alligevel kan det have sin interesse at læse, hvad han har oplevet under krigen.

Dooleweerdt var født i Hvidbjerg på Mors den 2. juni 1837. 1864 tjente han i Haasum og blev som »Frispiller« indkaldt sammen med før omtalte Bertel Pedersen. De stod ved samme kompagni og var således sammen indtil 2. april, da en tysk granat trillede ned i løbegraven bag ved skanse nr. 2, hvor de lå. Granaten sårede 4 mand og spolerede tornystret for den 5.

Andreas Dooleweerdt og en mand fra Lem, Jens Laursen, var blandt de sårede. De blev strakt båret væk og A.D. fik hurtigst muligt efter ankomsten til Sønderborg sit ene ben bortamputeret, hvorpå han straks blev kørt i en stiv vogn til lazarettet på Augustenborg. Denne transport var meget pinefuld, og A.D. bad i begyndelsen kusken køre så stille som muligt, men da det gjorde lige ondt, bad han ham til sidst om at få kørehastigheden sat så højt op som muligt, for des snarere at få ende på det.

Jens Laursen, der også var bleven ført til Augustenborg, døde af sårfeber den 5. maj.

Efter 21 dages forløb blev A.D. overført til lazarettet på Aalholm, hvorfra han først udskreves hen i september måned.

Efter ankomsten til Skive gik han til Haasum for at få fat på sine ejendele, der-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Andreas Dooleweerdt.

fra til Hvalpsund for at komme til Nykøbing og derfra hjem til Hvidbjerg.

I Nykøbing traf han en fragtkører fra sit fødesogn og bad om at komme op at køre de to mil til hjemmet. Det kunne nok lade sig gøre; men det skulle koste en specie, og A.D. måtte punge ud med den sidste skilling, han havde, da han umuligt kunne udholde at gå de to mil.

Denne adfærd fra fragtkørerens side vakte stærk indignation på Mors, og man opfordrede, uden at A.D. vidste det, en af øens mange almuedigtere, »den Flade Degn«, Henrichsen, til at digte en vise om det passerede, hvad han også straks var villig til.

Visen der blev offentliggjort i egnens blad, havde følgende ordlyd:

Menneskekærlighed
Mel.: Vort fødeland var altid rigt.

En krøbling hen ad vejen gik
udi så dybe tanker.
Et ben af træ for et han fik,
som blev hos løjtnant Anker.
Det var ej lægt det dybe sår,
så tungt han henad vejen går.

Han kom til byen, var så træt,
men kan ej ekstra tage.
Tungt var hans sind, men pungen let,
og to mil var tilbage.
Kan blot en landsmand træffe jeg,
så kører jeg frit den hele vej.

Han traf en bysmand, stakkels fyr.
Hvor han blev let om hjertet.
Nu bliver mig turen ikke dyr,
nu lindres gangens smerte.
En tåre randt fra øjet ned
og blanded' sig med kindens sved.

Og staklen frem sin tale bar:
han bad at måtte age.
Ja vel, sa' Per, i fald du har
en smule mønt tilbage,
så vil af kristen-kærlighed
jeg køre dig til fødested.

Jeg kører ingen nogen tid
med mindre de betaler;
men siden du er invalid,
så slip med to rigsdaler.
Det billigt er, du må forstå.
Hvis ikke vær så god at gå.

Den krøbling gav et hjertesuk,
og må i æblet bide.
Gav sidste skilling uden muk,
og satt' sig ved hans side.
»Aa Skidt«, sa' Per, »vær ej Kujon,
nu skal du jo ha' en stor Pension«.

Se sådan kristen kærlighed
på øen Mors man finde;
men denne ædle gæve mand
skal leve i vort minde.
Per Gadegaard er hans fulde navn,
hans gang herfra et tålsomt savn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Denne vise blev meget sunget, særlig når Gadegaard eller nogen af hans familie var i nærheden, og en tid efter deres fremkomst rejste en af Gadegaards sønner over til Salling, hvor A.D. opholdt sig, og tilbagebetalte ham de to rigsdaler; men da man erfarede dette på Mors, blev summen atter af en broder til A.D. overleveret til Gadegaard.

Dooleweerdt lærte senere skomagerhåndværket hos den gamle Kr. Ravn i Haasum Torp, blev gift og bosat i Rødding.

Artiklerne har tidligere været trykt i Skive Folkeblad 26.-29. januar 1914.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kudahl – en slægt og dens gård

Af Bodil Hansen, Lund

Der er ikke mange gårde, hvis historie kan føres 300-400 år tilbage i tiden, det er heller ikke så ligetil at spore en slægt 200-300 år bagud, men især er det sjældent, at en gård og en slægts historie følges ad igennem 250 år – og dog er det tilfældet med gården og slægten Kudahl i Lund by, Ørslevkloster sogn, Fjends Herred.

Lige præcis hvornår og hvordan navnet »Kudahl« er opstået vides ikke, men når man i dag ser gårdens køer gå og græsse i den dejlige dal, der ligger bagved gården, er det ikke vanskeligt at forestille sig, at een eller anden engang helt spontant har betegnet den, som »Kodalen«.

Ved reformationen i 1536 overgik al kirke- og klosterejendom i Danmark til kronen. Det bekom kongen udmærket, for også den gang fattedes riget penge! Kongen kunne nu i de følgende år bortforlene (det vil nærmest sige: Bortforpagte), sælge eller mageskifte de tidligere klostre med tilligende gårde, efterhånden som nonner og munke uddøde.

Den sidste nonne på Ørslev Kloster døde først i 1587, men det kunne kong Frederik II åbenbart ikke vente på, så hun fik et par gårde og et boel til sit underhold for at flytte ud.

Derefter kunne kongen i 1584 mageskifte Ørslev Kloster til Hans Lindenov, der havde været kongens lensmand på Bergenshus i Norge. På dette tidspunkt er der i Lund: 5 gårde og 1 gård kaldet »Hummelgaard« eller »Humlegaard«.

I »Hummelgaard« boede sognets først kendte præst efter reformationen, Mikkel Christensen (død 1570) og så er vi vist ved den gård, vi her beskæftiger os med, for »Kudahl« hed nok oprindelig »Hummelgaard eller »Humlegaard«.

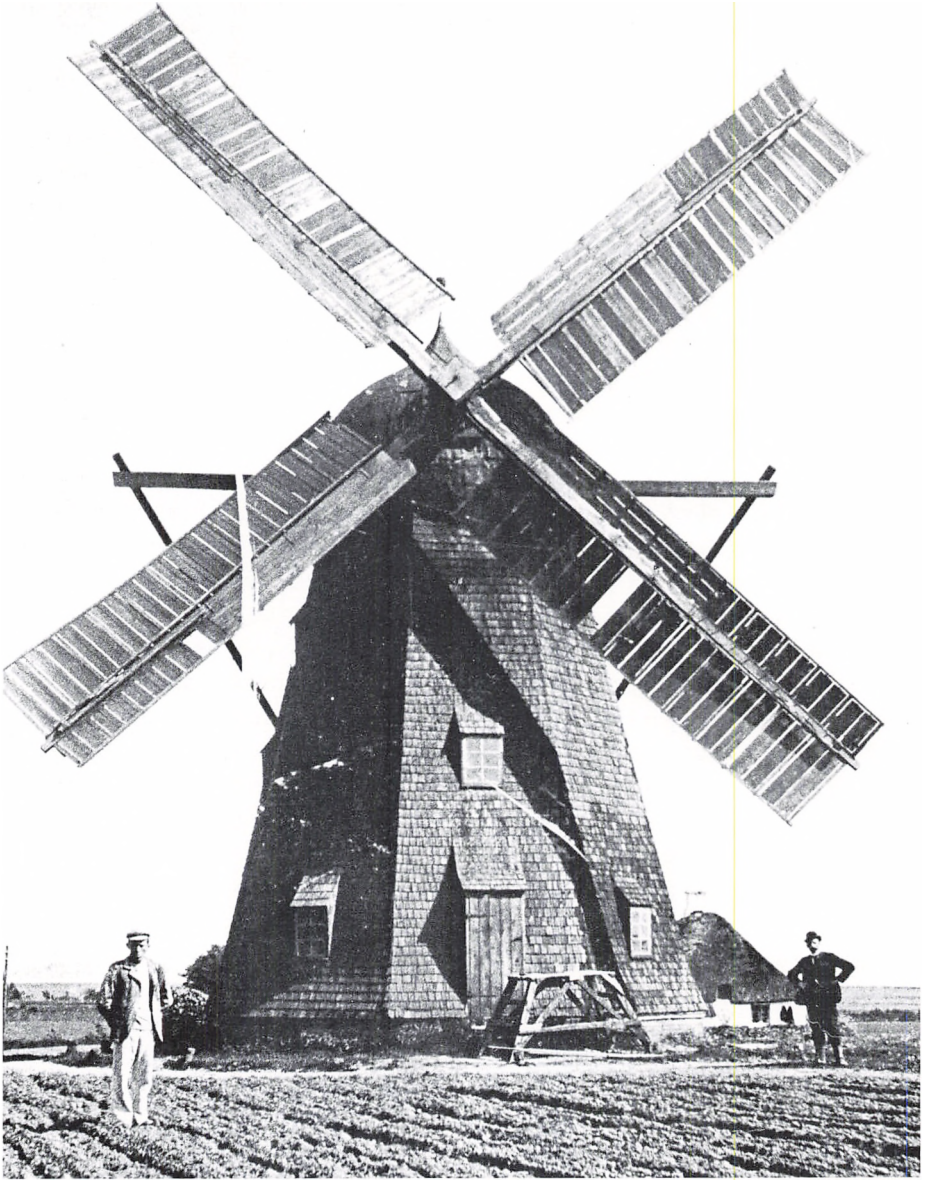
Gårdene i Lund havde forskellige hartkornsbetegnelser, derfor kan man spore dem op gennem tiderne. Tænker man desuden tilbage på de oprindelige gårdes beliggenhed i Lund, er det rigtigt, at der i gamle dage lå 5 gårde nogenlunde samlet nede i byen, mens den 6. gård lå lidt for sig selv mod vest, lunt under bakken, hvor der sikkert var læ til en humlehave, som nok kunne forsyne alle gårdene med den nødvendige humle til ølbrygningen.

I *1688* oplyser matrikelbogen, at gården, hvor nu »Kudahl« ligger, var en fæstegård under Ørslev Kloster, hvilket iøvrigt var tilfældet med alle gårde i sognet dengang. Gårdens hartkorn var: 4 tønder, 7 skæpper, 0 fjerdingkar, 0 album. Hartkorn var et kombineret mål for en ejendoms bonitet (jordens beskaffenhed) og størrelse.

Gården var delt mellem 2 fæstere, hvad der var meget almindeligt for en lidt større gårds vedkommende. Den ene gård-halvdel var i 1688 uden fæster, i den anden halvdel sad fæsteren Christen Nielsen.

1689 nævnes navnet Kudahl for første gang. Jeppe Aakjær skriver i Skive årbogen for 1917 i stykket »Ret og Skjel« at: ...

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bagved Lund Mølle på Kudahls mark lå den lille stråtækte skole, som blev opført af Marie de Lasson til Ørslev Kloster i 1725. Det var egnens første almueskole. Den fik dog ikke nogen lang levetid, idet den allerede i 1740 blev flyttet til Hejlskov. Den tidligere skole blev brugt til fattighus, indtil den nedbrændte i 1912 som følge af børns leg med tændstikker.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»birkeskriveren ved Ørslev Kloster Birk, ungkarl Niels Pedersen, opholder sig hos Chr. Kudahls enke i Lund.«

I *1719* var der atter 2 fæstere, nemlig Jens Christensen (måske søn af ovennævnte Christen Nielsen, fæstet gik ofte i arv). Den anden fæster Peder Nielsen. Disse 2 drev nu hver sin halvdel af gården de næste 15 år, indtil Jens Christensen døde. I hans sted kom i

1734 Hans Eliasen, mens Peder Nielsen fortsatte i sin halvdel af gården. I landgilde skal Hans Eliasen udrede: 1 lam og 2 høns, og begge fæstere skal desuden i rede penge betale 2 rigsdaler, 5 mark og 2 skilling.

Hans Eliasen havde et arbejde ved siden af sin halve fæstegård. Når birkeretten blev sat på Ørslev Kloster, skulle han fungere som skriver. Et arbejde, der vel gav lidt rede penge, hvad der var sjældent og derfor kærkomment i hine dage.

Peder Nielsen døde i 1745, hans halvdel af fæstegården blev – måske allerede i 1741? – overtaget af Niels Hansen. Med Niels Hansen er vi ved den første af den slægt, der stadig – ca. 250 år senere – bor i »Kudahl«.

Inden vi går over til slægten og gården Kudahls fælles historie, vil vi se lidt på den gevaldige skandale, der optog sognet i årene op imod 1740-41, den drejede sig nemlig om gårdens nærmeste nabo:

»Den forsumpede degn«

I *1725* havde Marie de Lasson til Ørslev Kloster ladet bygge Fjends Herreds første almueskole på Kudahls mark i Lund. Peter Hansen Møldorph må have været skolens første degn, og degnefamilien og gårdens fæstere var således nærmeste naboer, og gårdens beboere har ikke kunnet undgå at se og høre, når det gik vildest til oppe i skolen med druk, hasardspil og husspektakler.

I *1740,* den 4. november kl. 9 blev birkeretten sat første gang i denne sag. Det skete på Ørslev Kloster i tingstuen, der da var i den nordre fløj af ladegården. Hans Eliasen fra »Kudahl« måtte møde op som skriver. Det har nok været lidt pinligt for ham at se sin nærmeste nabo på anklagebænken, til gengæld slap han så for at vidne imod naboen.

I første omgang gik anklagen mest ud på, at degnen ikke havde overholdt sine forpligtelser m.h.t. at holde skole 2 steder, nemlig både i Lund og i Hald, at han var uvillig til at flytte fra Lund til Hejlskov, hvortil man nu ønskede skolen flyttet af praktiske grunde, samt at der var usædvanligt mange husspektakler i skolen, hvor degnen overfaldt og slog sin kone.

Ved den første rettergang kom det nu nærmest til at stå 1-0 til degnen, som behændigt fik »krigen ført over i fjendens lejr«, da han straks meddelte, at det hele skyldtes, at sognets beboere og Ørslev Klosters herskab slet ikke havde overholdt *deres* forpligtelser overfor *ham*: Han havde hverken modtaget sin Sct. Hansrente eller sit »småredsel« (velsagtens naturalier) heller ikke den lovede hjælp til en dreng (vikar), da han umuligt kunne bestride 2 skoler samt sin fæstede jordlod uden hjælp!

Efter denne svada meddelte degnen, at han var en svagelig mand, der ikke kunne tåle mere denne dag! Fuldmægtig Rammel blev åbenbart så betuttet, at han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Aftægtsfolkene Hansine og Hans Kristensen Kudahl fotograferet i Kudahls have ca. 1909.

udsatte sagen i 14 dage og sagde, at hvis degnen havde ret, skulle han sandelig også have den. De indkaldte vidner brændte denne gang inde med al deres galde over degnen, da de blev sendt hjem uden at være afhørt.

»Per Degn« har nok nydt sin triumf, for han skred straks ud af retten uden at værdige nogen et eneste ord mere.

Men så nemt skulle Peter Hansen Møldorph dog ikke slippe. Ved de følgende mange retterdage i løbet af vinteren fik han læst og påskrevet – når ellers han gad komme, for besynderligt ofte blev han netop syg, når der var indkaldt til retterdag!

Een af retterdagene var der ikke mindre end 18 vidner mod degnen, bl.a. Thyge Nielsen fra Lund Kro, som lå lidt ned mod byen, men ikke langt fra skolen. Både kromanden og hans kone kunne berette om det skrækkelige levned, degnen førte, ja, han holdt nærmest smugkro og skulle det sidste år have købt honning op i hele egnen og deraf brygget 7 tønder mjød! (Det var måske også lidt surt at sidde nede i kroen og se »forretningerne« gå forbi sig?)

Men iøvrigt var der vidner nok, der kunne bekræfte degnens umådeholdne drikkeri, hasardspil, hustruvold, banden og sværgen, ja, det hed sig, at siden »Hyrden af Hejlskov« var død, kunne ingen i hele sognet måle sig med degnen i drikkeri og banden!

I stedet for at passe skolen agerede degnen murermester, og præsten var han også raget uklar med, idet han konsekvent gik ud af kirken, når denne gik på prædikestolen. Men hvem ved - det kunne jo tænkes at være, fordi præsten oppe fra prædikestolen måske udslyngede bandbuller mod den forsumpede degn nede i degnestolen?

På et eller andet tidspunkt under retssagens forløb begår Peter Møldorph den brøler, at han i hidsighed eller drukkenskab begynder at udslynge beskyldninger og ærerørige ord om øvrigheden, nemlig stiftsbefalingsmanden, baron Christen Gyldenkrone og fuldmægtigen ved Ørslev Kloster Birketing, Jakob Rammel - og det skulle han aldrig have gjort!

Især Rammel blev meget fornærmet, så ved retterdagen den 24/2 1741 var der for alvor lagt i kakkelovnen til Møldorph – der dog nok engang meget belejligt blev syg netop på retterdagen! Han sendte i stedet sin hårdt prøvede kone med et

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bag Elin Kudahl ses østre ende af det gamle stuehus fra 1840. Her var der aftægtsbolig for bedsteforældrene Hans og Hansine Kudahl. I den modsatte ende boede forældrene Laura og Kristen Kudahl med børnene. Der var fælles indgang midt i huset. Foto ca. 1931.

meget fromt brev, som dog ikke hjalp ham, og selvom han engang havde braldret op om, at lov og ret ikke gjaldt i Ørslevkloster sogn, fik han nu noget andet at vide:

Ved dommen den 9. marts 1741 mistede degnen Peter Hansen Møldorph sit embede p.gr. af sit »liderlige og forargelige levned med drukkenskab, sværgen og banden, spil og dobbel.« Hans ærerørige udtalelser om fuldmægtig Rammel kostede ham 8 rigsdaler til sagens omkostninger, og til justitskassen skulle han betale 1 rigsdaler, 3 mark og 12 skilling – inden 15 dage. Det var en temmelig stor sum.

Efter dommen flyttede degnen og hans familie antagelig straks fra sognet – og så langt væk som næsten muligt. Nogle år efter dommen kom degnen på gennemrejse til Ørslevkloster tingstue for at få udleveret nogle papirer vedrørende sin sag, da meddelte han, at han var rejst udenlands, nemlig til Sjælland!

Det blev degnen, der fik det slette eftermæle i sognet, og sikkert ikke uden grund. Men ved nærmere gennemgang af justitsprotokollen på landsarkivet i Viborg har det vist sig, at han havde nogle drøje år i 1730-40, hvor han gang på gang måtte føre retssager mod bønderne for at få sin løn i naturalier udleveret.

Degnen klagede over, at han ikke vidste, hvad han skulle give sine sultne børn, når bønderne ikke ville udlevere ham det aftalte korn, men gentagne gange gemte sig for ham, når han kom efter det. Det har nok ikke været ond vilje fra bøndernes side, men der var landbrugskrise i 1730'erne, så de havde måske dårligt nok selv til den daglige føde.

Da degnen flyttede, blev skolegangen forlagt til Hejlskov, og skolen på Kudahls mark blev herefter brugt som fattighus, til det brændte i 1914. Nu bliver stedet atter dyrket som mark, af og til bliver der pløjet et par murbrokker op, hvor den første skole i Fjends lå.

Slægten Kudahl rykker ind

I slutningen af 1600-tallet blev Hans Pedersen, murermester, og Else Nielsdatter født. Det vides ikke med bestemthed, om de blev født i Lund, men vi ved, at de blev gift og i hvertfald boede i Lund i 1714, da deres søn, Niels Hansen, så dagens lys

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for første gang.

Niels Hansen blev den 28. december 1740 trolovet med Inger Laustdatter fra Nr. Ørum, hun var født i 1718 som datter af Laust Jensen Kirkegaard og Anne Poulsdatter. En trolovelse var meget bindende og blev indført i kirkebogen.

Niels Hansen og Inger Laustdatter

1741, den 26. februar, stod brylluppet mellem Niels Hansen og Inger Laustdatter. Måske har de netop omkring denne tid kunnet få den ene halvdel af »Kudahl« i fæste efter Peder Nielsen, som ganske vist først døde i 1745, men han kan jo have været på aftægt de sidste 4 år. Ihvertfald var det mest almindeligt, at man først giftede sig, når man havde et fæste i udsigt.

Niels Hansen og Inger Laustdatter blev altså de første af Kudahl-slægten, der boede i »Kudahl«, endnu havde slægten ikke officielt navnet, men i de gamle kirkebøger kan man se, at den ofte er blevet kaldt det.

Niels og Inger grundlagde en slægt, der er forgrenet ud over store dele af egnen, og hvis efterkommere i lige linje bor i »Kudahl« den dag i dag.

I løbet af 19 år fik de 8 børn, hvoraf 3 døde som små:

Hans født 1741
Poul født 1744 - førte slægten videre
Peder født 1747 - død 1748
Anne født 1749
Laurs født 1752 - død 1757
Peder født 1755 - død 1756
Laurs født 1757
Peder født 1760 -
3. gang er jo lykkens gang, ihvertfald overlevede den 3. Peder i denne søskendeflok spædbarnsalderen.

I følge matrikelbogen af 1760 har Inger og Niels Hansen på et tidspunkt fået nye naboer i den anden halvdel af gården, nemlig Niels Jensen Møller, der havde overtaget birkeskriver Hans Eliasens halvdel. Hver fæster skulle i landgilde betale 2 rigsdaler, 5 mark og 2 skilling. Desuden skulle de begge gøre hoveri for Ørslev Kloster.

I *1765* er der fremgang for familien, idet matrikelbogen oplyser at: Niels Hansen Kudahl sammen med sønnen Poul nu er fæstere i hele gården. I landgilde betales: 5 rd., 4 mrk., 4 skl. og der ydes hoveri til Ørslev Kloster.

I hoverireglement for Ørslev Kloster Hovedgaard, 1773, står der, at Niels Hansen Kudahl skal gøre hoveri af 1 hel gård, som er: 46 »Spanddage« og 88 »Gangdage«. Det vil sige, at 46 dage om året skal der stille en mand med et spand heste, og 88 dage om året skal en mand gå op til hovedgården og yde sin arbejdskraft. Desuden skal i landgilde svares: 2 tønder og 1 skæppe rug, 4 skæpper byg, 4 høns og 40 æg.

1773 havde familien den sorg, at moderen, Inger Laustdatter døde, 55 år gammel.

Sønnen Poul var endnu ikke blevet gift, men uden madmoder var det ikke så nemt for familien i »Kudahl«, og så måtte Poul på frierfødder.

Poul Nielsen og Anne Pedersdatter

Poul gik nu ikke så langt for at finde sig en kone, ihvertfald ikke, hvis han benyttede den gamle skolesti mellem gården og Hejlskov, og den har vel allerede eksisteret den gang.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I Hejlskov fandt Poul Nielsen Anne Pedersdatter, hendes forældre var Peder Nielsen Skrædder og Mette Pedersdatter, Anne var født i 1751.

1773, den 3. december, blev Poul og Anne gift – og så var tilberedelsen af julemaden nok sikret i »Kudahl« det år!

Da nu Niels Hansen var blevet enkemand, sønnen Poul var blevet ægtemand og den yngste søn konfirmand, endte det til sidst med, at Niels også blev aftægtsmand. Han må åbenbart have overladt hele fæstegården til sønnen og svigerdatteren, for Poul Nielsen står i hvert fald som ene-fæster af gården i 1774 i en fortegnelse over hornkvæg, hvoraf gården har: 3 kvier og 4 køer.

Poul og Anne fik følgende børn, hvoraf de første og de sidste var tvillinger:

Niels & Peder født 1775
Hans født 1776, Hans førte »Kudahl« videre
Jakob født 1778
Thyge født 1781
Inger født 1783
Isak født 1785, død 6 uger gl.
Ane født 1786
Mette født 1789
Lene & Karen født 1791

11 børn, hvoraf kun 1 døde som spæd – det har i datiden været en usædvanlig livskraftig familie! Ja, i en gren af familien fik man endda »tradition« for at blive meget gamle:

Det drejer sig om tvillingen Niels Poulsen, der den 30. december 1801 blev gift med Karen Jespersdatter fra Hald. De havde gården »Kragelund« i Hald og her blev den 9. juni 1809 sønnen Peder Nielsen født. Han døde først den 5. januar 1912, 102 år gammel. Både hans søn og sønnesøn, Evald Pedersen blev langt op i halvfemserne.

I *1790* døde Niels Hansen, 76 år gammel.

Efter hans død skulle boet gøres op og deles mellem arvingerne. For de fleste fæstebønders vedkommende har det nok været yderst beskedent, hvad der kunne lægges til side, og det havde ikke været anderledes for Niels Hansen.

Af Inger og Niels Hansens 8 børn var der kun 5, der blev voksne, og ved Niels Hansens død var kun 3 tilbage, nemlig Poul, der havde overtaget »Kudahl«, Laurs og Peder, der hver især havde en gård i Hald.

Den eneste datter, Anne, var allerede død i 1773, 24 år gammel og kun få uger, før moderen, Inger, døde.

Sønnen, Hans, havde i stavnsbåndstiden fået samlet tilstrækkelig mange penge sammen til at kunne købe sig et friheds-pas, hvorpå han var rejst til København for at søge sin lykke der. Allerede en del år før faderens død havde familien dog erfaret, at Hans var død.

Der var således kun de 3 sønner tilbage, da der skulle skiftes efter Niels Hansens død. Lad os se, hvad vi får ud af at læse skifteprotokollen for Ørslev Kloster Gods 1790-1818, folio 6, den 17. dec. 1790:

Skifteretshandlingen foregik i tingstuen på Ørslev Kloster, hvis ejer, kammerråd Bering var skifteforvalter. Han var nu ikke selv til stede den dag, men i hans sted forestod Ole Bering handlingen.

Som vidner var tilkaldt Peder Nielsen Skrædder fra Hejlskov og Niels Jensen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Møller, der formentlig arbejdede på Ørslev Kloster.

Afdøde Niels Hansens 3 sønner gik straks til sagen og erklærede, at de bestemt havde vished for, at broderen Hans, der i sin tid var rejst til København virkelig *var* død, hvorefter der kun var de 3 tilstedeværende arvinger tilbage.

Dernæst sagde de uden omsvøb, at deres fars efterladenskaber »er så ringe og af så liden betydning, at de næppe forslår til begravelsesomkostningerne«. Derfor beder de skifteretten overlade dem den smule, der er, så de selv kan dele det i mindelighed, (derved sparede de formentlig at skulle betale gebyr til skifteretten).

Til gengæld erklærede de sig villige til at vedgå evt. gæld efter faderen og lovede »at holde skifteforvalteren fri for al ansvar og tiltale vedrørende dette skifte« (d.v.s. at hvis de alligevel blev uenige om bodelingen, kunne de ikke bagefter komme og få ham til at hjælpe sig).

Fra fæste til selveje

1804, den 14. juni oprinder den store dag, hvor familien i »Kudahl« efter at have været fæstere i ca. 60 år, kan købe gården fri fra Ørslev Kloster og blive selvejere. Samme dag solgte Kammerraad Richter på Ørslev Kloster 33 gaarde til andre bønder på egnen.

Købekontrakten lyder således (gammeldags retskrivning):

»*MATIAS RICHTER,* Ørslev Kloster, hans Kongelige Majestæts virkelige Kammerraad og Capitain af Landsværnet, sælger til *POUL NIELSEN* og hans arvinger i følge original Kiøbe Contract af Dato 14. Juni 1803 den mig tilhørende og af Fæsteren paaboende Gaard beliggende i Lund by, Ørslevkloster Sogn, staaende for Hartkorn 4 Tdr. 6 Skp. Købesum 1250 Rigsdaler. Brandforsikring 510 Rigsdaler.

Datum Ørslev Closter den 14. Juni 1804

M. Richter «

Måske har Poul Nielsen været en syg mand i sommeren 1804, eller han og hustruen Anne er blot blevet enige om at gå på aftægt. I hvert fald videresælges gården samme dag, som den er frikøbt, nemlig den 14. juni 1804, til sønnen Hans Poulsen, men forinden bliver der taget 1 td. hartkorn fra, som åbenbart er bestemt til sønnen Thyge Poulsen (derom senere).

Købs- og aftægtskontrakten vedr. gården »Kudahl« mellem Poul Nielsen og sønnen Hans Poulsen:

»*POUL NIELSEN* sælger den 14. juni 1804 Gaarden til sin Søn *HANS POULSEN.* Hartkorn 3 Tdr., 6 Skp. med Bygninger tillige med alle Herligheder og Rettigheder og det paa følgende Conditioner:

1.
Indtræder min Søn i den Contract som er indgaaet mellem Hr. Kammerraad og Capitain Richter til Ørslev Closter som Sælger og mig som Køber, hvis opfyldelse han i alle dens Punkter og Clausuler forbindes til.

2.
Forbindes min Søn og efterkommende Ejere at give mig og min Kone fri Hus i Gaarden, men kan vi ikke forenes derom, da gives et fra Gaarden adskilt og beboelig Hus til os saalænge vi lever.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

3.
Saalænge min Søn eller efterkommende Ejere af Gaarden kan forenes med os nyder vi fri Kost, men skulle vi ikke være tjent dermed, da gives os 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg og 10 Rdl. Penge desuden 12 Læs Tørv, alt aarlig.

4.
Gives os af min Søn eller efterkommende Ejere: 1 Ko og 4 Faar, som græsser og fodres paa Gaardens Mark og i Gaarden.

Paa anmeldte Vilkaar skøder og afhænder jeg til min Søn, Hans Poulsen, af min Selvejergaard i Lund By: 3 Tønder, 6 Skæpper Hartkorn. Købesum: 987 Rigsdaler. Brandforsikringen er 510 Rigsdaler.

Lund Bye, den 14. Juni 1804
Poul Nielsen
(med ført Pen)«

Det jordstykke, som ved dette ejerskifte blev udskilt fra »Kudahl« solgte Poul Nielsen til sin Søn, Thyge Poulsen, den 21. August 1804: 1 Tønde Hartkorn med Bygninger, Købesum: 263 Rigsdaler.

Herved opstod »Kærgaard«, sydvest for »Kudahl«, hvor jorden for få år siden blev solgt fra, mens stuehuset og de øvrige bygninger blev købt af en efterkommer af slægten Kudahl.

Inden de 2 ovennævnte handeler nåede at blive tinglæst, døde Poul Nielsen, nemlig den 16. september 1804, mens hans kone Anne Pedersdatter levede til 1812.

Hans Poulsen og Mariane Christensdatter

Hans Poulsen var ugift, da han startede som selvejergårdmand i »Kudahl«, men hans mor, Anne, der næsten samtidig blev enkekone, var på det tidspunkt kun 53 år, og har sikkert gerne klaret husholdningen for Hans, indtil han

1805, den 13. december blev gift med Mariane Christensdatter, der var født i Bøstrup i 1781 som datter af Christen Nielsen og Malene Nielsdatter.

Hans og Mariane fik de følgende 20 år i alt 13 børn, hvoraf kun 1 døde som lille:

Niels født 23. september 1806
Malene født 25. april 1808
Anne født 16. december 1809
Poul født 19. juli 1811
Bodil født 8. marts 1813
Kristen født 2. oktober 1814, død 1816
Kristen født 15. juli 1816, videreførte »Kudahl«
Isak født 15. januar 1818
Jakob født 16. december 1819
Inger Marie født 31. oktober 1821
Peder født 3. november 1823
Hans født 8. januar 1825
Mariane født 8. januar 1825

Hans og Mariane sluttede altså den store børneflok med et tvillingepar – en dreng og en pige, og det virker rørende, og også lidt romantisk, at de i dåben valgte at give dem deres egne navne: Hans og Mariane – navne der forøvrigt går igen gennem flere generationer i »Kudahl«, således er der også i 5. og 7. gen. et søskendepar, der fik disse navne.

Hans og Mariane måtte nok slås med økonomiske bekymringer, og det har vel været en ringe trøst, at de delte skæbne med store dele af landets befolkning.

1800-tallet var ellers i det store hele begyndt godt nok for Danmark. Der var en stigning i landets produktion, kursen på danske penge holdt sig nogenlunde, og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

folk havde i al almindelighed fået det lidt bedre.

I 1807 startede ulykkerne: Englænderne bombarderede København. Den handel, der var kommet i gang med udlandet, gik i stå. Pengesedlernes værdi faldt og faldt. I 1813-14 endte det hele med statsbankerot.

Rundt om på landet – også i Ørslevkloster sogn – kom gårdene rask væk på auktion. I de fleste tilfælde blev det dog ordnet, så beboerne kunne blive boende – hvad skulle der ellers blive af dem – og hvad skulle der blive af gårdene?

I 1826 er turen kommet til Hans Poulsen i »Kudahl«, men den yngre bror, Thyge Poulsen, der fik den udstykkede gård mod syd, kommer til hjælp, og køber »Kudahl« for 50 rigsdaler sølv. Papirerne er udstedt i Viborg den 5. juli 1826.

Foruden de 50 rigsdaler sølv måtte Thyge Poulsen også overtage den gæld, der var i »Kudahl«. Det har formentlig først og fremmest været en panteobligation på 560 rd., der stammede fra købet i 1804, men som blev udslettet af pantebogen den 11. juli 1826.

I øvrigt ser det ikke ud til, at auktionen havde nogen indflydelse på den fortsatte dagligdag i familierne Hans og Thyge Poulsen. Thyge blev oppe hos sig, og Hans og Mariane blev nede i »Kudahl«.

1836, den 7. januar døde Hans Poulsens kone, Mariane Christensdatter, næsten 55 år gammel. Det ser ud, som om de ældste, ugifte døtre på skift har stået for husholdningen, velsagtens hjulpet af deres faster, Mette Poulsdatter, der boede i »Kudahl«, men som sikkert har været beskæftiget som syerske ved siden af.

På den tid var der ikke noget, der hed færdigsyet tøj, så en ældre, ugift pige, kunne godt ernære sig som syerske. Sommetider rejste de rundt og tog ophold på den enkelte gård, mens syarbejdet stod på.

Hans Poulsen skulle i 1840 til at forberede sig på at gå på aftægt og overlade tøjlerne til sønnen, Christen. Men da gården siden auktionen i 1826 egentlig havde været bror Thyges (i »Kjærgaard«), var der visse formaliteter, der nødvendigvis skulle bringes i orden først, så:
1840, den 23. Juni. Sælger Thyge Poulsen til sin Broder, Hans Poulsen, Hovedparcellen af Matrikel Nr. 1 med Hartkorn 3 Tdr., Købesum 100 Rigsdaler Sølv – og så var Hans atter herre i sit eget hus!

Teglværksdrift i »Kudahl«

Inden Hans Poulsen gav gården fra sig havde han visse planer. Han havde sikkert i tidens løb gået og funderet over, om ikke de gode lerforekomster på gårdens marker kunne bruges til fremstilling af mursten.

Det var en nærliggende tanke, da man netop i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet erstattede mange gamle, til dels lerklinede huse med murstenshuse. For Hans Poulsen var det nok især aktuelt, da han snart ville overlade gården til sønnen og enten skulle have bygget et aftægtshus til sig selv eller bygge et nyt stuehus med en aftægtsbolig i den ene ende.

Kort sagt: Hans Poulsen besluttede sig til at starte teglværksdrift i »Kudahl« og gik sammen med en nabomand i et interessentskab. I Fjends-Nørlyng Herreders

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skøde- og panteprotokol fra 1837-1842, på folioside 696 kan man læse interessentskabs-kontrakten.

Den går ud på, at Hans Poulsen og nabomanden, Niels Thomasen, som i fællesskab har opført en Teglovn på Hans Poulsens jord, hver især skal eje halvdelen af teglværket med inventar og den grund, der er nødvendig til værkets drift. Niels Thomasen har selvfølgelig ret til i fællesskab med Hans Poulsen at grave alt det ler på »Kudahls« mark, der behøves til stenene.

For at blive medejer af teglværket skulle Niels Thomasen betale 1 rigsbankdaler sølv i hvert års »Snapsting« (Snapsting = årets første ting), til Hans Poulsen eller gårdens kommende ejere. Til gengæld betaler ejeren af »Kudahl« alle afgifter og skatter, som påhviler grunden til teglværket.

Kontrakten er tinglæst den 23. oktober 1840, senere er der i margenen tilføjet: Udslettet 1899/1900.

At dømme efter lergravens størrelse er det ikke så få mursten, der blev fabrikeret i »Kudahl«.

I den efterfølgende aftægtskontrakt mellem Hans Poulsen og sønnen, Kristen Hansen, aftales det, at der skal opføres en aftægtsbolig til Hans Poulsen. Så vidt det vides, har der aldrig været en fritliggende aftægtsbolig i »Kudahl«, men »det gamle stuehus«, den nuværende nordlænge, er uden tvivl opført netop omkring 1840'erne, i den ene ende har der så været aftægtsbolig.

Købs- og aftægtskontrakt vedr. gården »Kudahl« mellem Hans Poulsen og sønnen Christen Poulsen, (gammel retskrivning):

»Selvejer *HANS POULSEN* sælger den 23. September 1841 sin Gaard i Lund til sin Søn, *KRISTEN HANSEN,* med paastaaende Bygninger og tilliggende Jord af Hartkorn 3 Tdr, med Besætning paa følgende Vilkaar, nemlig:

1.
Til Bopæl til mig skal Køberen være pligtig at indrette eller opføre ved Gaarden 5 Fag Hus med Loft over 2 Fag samt Vinduer og Døre, som han aarlig vedligeholder i forsvarlig Stand.

2.
Jeg forbeholder mig fri Adgang til Kjedel og Bageovn samt Gaardens Brønd.

3.
Køberen forpligtes til at levere mig i aarlig Aftægt 3 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg forsvarlig sundt og godt Korn i 2 Terminer: 1. Maj og 1. November. 2 Lispund Smør og 2 Lispund Ost til de Aarstider, jeg faar Brug derfor og finder mest passende. 2 Lispund røget Flæsk ved Juletider og 2 Tdr. Kartofler, naar de om Efteraaret er optaget. Saa leverer han mig og 2 Potter sød Melk daglig i Sommermaanederne og een Potte sød Melk daglig den øvrige Tid af Aaret.

4.
Til Ildebrændsel skal Køberen aarlig levere mig inden Juli Maaneds Udgang: 4 Læs Skudtørv, 2 Læs Fladtørv og 2 Læs Lyng.

5.
Køberen skal bekoste min hæderlige Jordefærd efter Egnens Skik og Brug.

6.
De solgte Ejendomme tiltræder Køberen 1ste Mai 1844, fra hvilken Tid min Aftægtsbopæl skal være fuldført og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Aftægtspræstationerne leveres mig. Skulde jeg imidlertid forinden dø, er Køberen i Besiddelse af det ham solgte.

7.
Køberen tilpligtes endvidere at give sine 6 Brødre: Niels, Poul, Jacob, Isak, Peder og Hans 20, er tyve, Rigsbankdaler Sølv hver, og sine 5 Søstre, Malene, Ane, Bodil, Inger Marie og Mariane hver 10 Rbd. Sølv, en Overdyne og 2 Puder med Fyld samt bekoste deres Bryllupper. De myndige Sønner udbetales fornævnte 20 Rbd. efter et halvt Aars lovlig Opsigelse og de umyndige eller mindreaarige Brødre, naar de bliver 25 Aar. Søstrene udbetales fornævnte 10 Rbd., naar de bliver givte (gift) eller i al Fald, naar de opnaar en alder af 30 Aar, ligesom de da leveres fornævnte Sengeklæder. Af disse Summer svares ingen Renter...

De heri ommeldte Aftægtspræstationer, Kornet beregnet efter Kapitelstaxten

Ansættes til 30 Rbd aarligt, er for 5 Aar	150 Rbd
Begravelse og Aftægtsbolig	50 Rbd
	200 Rbd

Efter 7de Post skal køberens Søskende have kontant: 170 Rbd.

Sengeklæder og Brylluper: 80 Rbd.	250 Rbd
Prioritetsgæld	250 Rbd
og bliver Købesummen saaledes	700 Rbd

Endvidere skal Køberen være forpligtet at fodre og græsse mig 4 Faar med Yngel, sidste dog ej længere end til Mikkelsdag. Disse Faar udtager jeg af Gaardens Faareflok. –

Skrevet i Viborg,
den 23. September 1841.
Hans Poulsen
sign.
(med ført pen) ved Thorgersen«

Med ovenstående købs- og aftægtskontrakt fra 1841 var skiftet fra 3. til 4. generation sikret. Der skulle dog være en slags overgangsordning indtil 1844, da der skulle opføres eller indrettes en aftægtsbolig til Hans Poulsen.

Som tidligere nævnt blev man sikkert enige om at bygge et helt nyt stuehus (den nuværende nordlænge) og her er der så blevet indrettet aftægtsbolig i den ene ende.

Med det nystartede teglværk er der nok også i 1840'erne blevet bygget nye udlænger. På det gamle matrikelkort fra 1816 var bygningernes størrelse og placering i hvert fald noget anderledes.

Kristen Hansen og Mariane Pedersdatter

Grunden til, papirerne blev ordnet i 1841, var, at 4. generation, Kristen Hansen, gerne ville giftes. Brylluppet blev holdt *1841*, den 13. november, bruden var Mariane Pedersdatter. Hun var født den 4. april 1811 som datter af Peder Olesen Bak og Trine Pedersdatter i Hald.
Kristen og Mariane fik følgende børn:

Hans f. 24. aug.1842, videref. »Kudahl«
Peder født 17. maj 1845
Mariane født 25. maj 1849
Ane Cathrine født 20. januar 1854.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Uden at kende ret meget til Kristen og Marianes dagligdag kan man nok forestille sig, at de ind imellem har haft nok at gøre med at samle de 6 x 20 Rbd. sammen til Kristens brødre, eftersom de ønskede dem udbetalt. Desuden skulle der efterhånden holdes 5 bryllupper for søstrene, udbetales 5 x 10 Rbd., fremstilles 5 overdyner og 10 puder!

Fyldet til dyner og puder har Mariane vel selv måttet plukke og tørre fra gårdens fjerkræhold, til vævning af olmerdugen til dyner og puder har hun nok haft hjælp af sin søster, Margrete. Af en folketællingsliste fra 1850 kan vi se, at Margrete, som netop var væverske, på det tidspunkt boede i »Kudahl«.

I 1851, den 13. juli, blev Kristen Hansens bror, Jakob Hansen Kudahl, gift med Anne Cathrine Jensdatter, derved blev de 2 brødre naboer, da Anne Cathrine var datter af Maren og Jens Mørk, der havde nabogården mod vest: »Højgaard« i Hejlskov.

Det blev Jakob og Anne Cathrine, der førte Jens Mørks gård videre. I 1894 blev de bedsteforældre til en lille dreng i Hejlskov, han blev døbt Marius Jakobsen. Som voksen blev han een af Danmarks dygtige operasangere og sluttede sin karriere som kgl. kammersanger.

1864, den 5. December, døde aftægtsmanden, Hans Poulsen, 88 år gammel.

1867, den 12. juli, døde Mariane Pedersdatter, husmoderen i »Kudahl«. Enkemanden, Kristen Hansen, var kun 51 år, men allerede et par år efter blev han enig med sønnen, Hans, om at denne skulle overtage gården.

Skødet blev tinglæst i Fjends og Nørlyng Herreders Ret d. 16. marts 1869.

Købesummen var 1916 rigsdaler + aftægt for Kristen Hansen på livstid. Aftægtskontrakten blev oprettet samme dato. Aftægten og (når den tid kom) begravelsesomkostningerne blev sat til en værdi af 550 rigsdaler.

Faderen, Kristen Hansen, havde bestemt, at sønnen, Hans Kristensen, skulle betale de 1916 rigsdaler ved at udstede 3 obligationer: 1 til broderen Peter på 800 rd og 1 til hver af søstrene Marianne og Ane Cathrine på hver 558 rd.

Hans Kristensen og Hansine Jensen (Kjær)

1869, den 5. november, blev Hans Kristensen gift med Hansine Jensen (Kjær), født den 20. December 1845 i Bøstrup, som datter af gårdmand Jens Hansen Kjær og Anne Kirstine Christensdatter.

I dette ægteskab var der 8 børn, hvoraf 2 døde som unge.

Hans og Hansines børneflok, så sådan ud:

Mariane født 11. december 1869
Anne Kirstine født 2. januar 1872, død 1889
Kristen født 9. april 1874 videreførte K.
Jens født 12. februar 1877 død 1908
Christian August født 27. august 1878
Petrea Nikoline født 13. april 1880
Martha Kirstine 22. sept. 1886
Sigrid Johanne født 7. august 1889

Hans Kristensen Kudahl havde foruden gården også andre interesser. Sammen med et par andre mænd opførte han i 1882 en vindmølle ca 100 alen syd for gården på det, der kaldes »Kirkebakken«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I dokumentet vedrørende møllens opførelse erklærer Hans Kudahl, at han til mølleforpagter Niels Jeppesen i Højslev og gårdejer Niels Jensen i Bøstrup udlejer brugsretten af det jordstykke på sin gård, hvorpå disse 2 mænd sammen med ham selv har opført en vindmølle. Vindmøllen ejer de i fællesskab, hver med en trediedel og således, at de hver har en trediedel af brugsretten, også til jordstykket.

Det nævnte jordstykke, ca. 1 skp. land, omfatter ikke blot den grund, møllen står på, men strækker sig rundt om møllen og fra denne til Lund-Hejlskovvejen.

Lejetiden skal være 50 år fra 1. maj 1882 at regne, men lejemålet ophører forinden, hvis møllen bliver nedbrudt.

Imidlertid blev Hans Kristensen Kudahl eneejer af møllen allerede året efter i 1883. Niels Jensen, Bøstrup, var forøvrigt Hans Kudahls svoger, idet deres koner var søstre.

Afdøde gårdejer Emanuel Pedersen (Sejstrup Møllegaard) var i sine unge dage karl og møllersvend i »Kudahl« omkring 1910. I hans efterladte papirer findes en forsikringsvurdering af møllen:

Lund Mølle pr. Højslev

»År 1882 den 14. maj mødte branddirektøren fra Skive med vurderingsmænd, møllebygger Lars Jensen og murermester Mads Jensen, begge fra Skive, på Lund Mølle, Ørslevkloster sogn, for at vurdere en af nyt opført ottekantet, hollandsk vindmølle, tilhørende Hans Kudahl i Lund, gårdejer Niels Jensen i Bøstrup og mølleforpagter Niels Jeppesen i Højslev Mølle. Begge vurderingsmænd blev instrueret om, at vurderingen foregik med eds tilbud.

Møllen fra jord til hat: 13 alen, hat og skrog beklædt med spån.

Bemeldte mølle blev vurderet og forsikret, som følger:

Soklen af grundmur, 1 alen høj, 1½ sten	300 kr
Skroget m. lofter, døre, vinduer	3.300 kr
Skroget af hatten med beklædning	1.000 kr
Vingerne, 28 alen med sejl	500 kr
Bjælkelag, krøiværk i hatten	500 kr
Vingeaksel af eg med beslag og lejer	400 kr
Hattehjul med perse	300 kr
Opstående aksel m. stjernehjul	600 kr
2 maledrev, 1 pilledrev m. 3 spil	380 kr
1 sæt hejseværk	50 kr.
2 par malekværne m. tilbehør	1.000 kr
1 pillesten med tilbehør	500 kr
1 sigte	100 kr
1 grynsorterer	100 kr
1 blæsemaskine	70 kr
1 valseværk	300 kr
Forsikringssummen ialt	10.000 kr

Møllen er hovedsagelig opført af fyrretømmer og eg, er i enhver henseende solidt og forsvarligt opført. Afstand fra nærmeste bygning, kommunens fattighus, 67½ alen.«

Emanuel Pedersen fortæller også, hvordan betalingen til møllen kunne foregå: Betalingen for sigtningen af byggrynene var affaldet. For kornet toges betalingen i korn (kaldet told). For brødkornet: 8 potter tønden, for svinegrutning: 6 potter tønden og for kreaturgrutning: 4 potter tønden. Det var den officielle pris. 144 potter = 200 pund godt korn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den halvkugleformede toldkop var af kobber og med skaft, desuden forsynet med stempelmærke.

Skønt Kudahl mølle var »solidt og forsvarligt opført† blæste den dog ned i en stærk storm i 1916. En del af det gode tømmer blev brugt til opførelse af det nuværende stuehus i 1917.

Jens Kristensen Kudahl

Inden 5. generation, Hans og Hansine Kristensen, videregav gården til næste slægtled, fik de ved kgl. bevilling af 1905 tilladelse til at føre navnet Kudahl som slægtsnavn.

1905, den 21. december, overtog næste generation gården, idet Hans Kristensen Kudahl solgte den til sin søn, Jens Kristensen Kudahl:

Købesum	14.400 kr.
Aftægt til en værdi af	4.500 kr.
Købesum i alt	18.900 kr.

Det afhændedes værdi blev imidlertid anslået til 20.000 kr., hvoraf 5000 kr. var for løsøret.

Jens Kristensen Kudahl døde allerede den 21. juli 1908, og så sad hans forældre, Hans og Hansine Kudahl, ene tilbage i »Kudahl«, som de atter måtte overtage. De ville gerne bevare gården i slægtens eje og fik den hurtigt videresolgt til sønnen, Kristen og dennes hustru, Laura, som ellers havde købt en gård i Hvidbjerg, Salling, hvor de havde boet i flere år, og hvor deres 2 ældste børn blev født.

Kristen Kudahl og Laura Laursen

I *1903*, den 6. november, var Kristen Kristensen Kudahl (født 9. april 1874) blevet gift med Laura Anine Kirstine Laursen, der var født i Daugbjerg den 31. december 1877 som datter af Jakob Laursen og Marie Kirstine Kristensen.

Den 26. juli 1908 overtog de som 6. generation gården »Kudahl« samt den på ejendommen værende vindmølle med mølleinventar.

Købesummen var 21.900 kr. Værdien af det solgte var 25.000 kr., hvoraf de 8000 kr. var det medfølgende løsøres værdi.

Laura og Kristen fik følgende børn:
Signe Kirstine, født 18. sept. 1904
Maja Kirstine, født 15. juni 1906
Kirstine, født 14. jan. 1909
Jenny, født 19. sept. 1910
Hans, født 3. juli 1912
Mariane, født 17. nov. 1913
Elin, født 3. okt. 1919
Johannes, født 11. marts 1922

I Kristen Kristensen Kudahls tid skete der følgende tilkøb og frasalg af jord:

I 1914 købtes huspladsen for det nedbrændte fattighus, matr. nr. 15 Lund by, Ørslevkloster sogn. Købet blev tilladt af Viborg Amtsråd den 12. december 1914 for 375,00 kr.

I 1916 købtes en parcel af gårdejer Jørgen Nielsen Fruergaard, matr. nr. 6 g, for 1225,85 kr. Af sagfører N. C. Berg købtes ligeledes i 1916 en parcel, matr. nr. 6 h, som blev overtaget den 1. april for 1000 kr.

Af gårdejer Anders Petersen, købmand I. C. Stilling, hestehandler N. C. Thorsen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Når Hans Kudahl satte sig med avisen, flokkedes børnene omkring ham – forunderligt nok kunne han nemlig altid »læse« de herligste historier og eventyr op fra den. På fotografiet fra slutningen af 1950erne ses fra venstre børnene Frank, Helge, Minna og Johannes Kudahl.

Der høstes på Kudahl i 1915. På slåmaskinen, den såkaldte aflæggermaskine, sidder Kristen Kudahl, mens en karl og en pige og to børn hjælper til. I baggrunden til højre ses Lund Mølle.

Signe, Kirstine og Maja Kudahl sammen med deres barnepige ca. 1910. Bag træerne til venstre skimtes det gamle stråtægte stuehus og til højre ses Lund Mølle i baggrunden.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og sagfører Niels Petersen, der i fællesskab ejede Ørslev Kloster Hovedgaard, købtes i 1919 en parcel på godt 11 td. land, som Kristen Kudahl i 1930 solgte til en datter og svigersøn.

Hans Kudahl og Magda Ramsdahl

Ifølge skøde af 27. oktober 1942 solgte Kristen og Laura Kudahl gården til sønnen Hans, som i 1941 var blevet gift med Magda Ramsdahl, datter af Niels og Marie Ramsdahl, Hejlskov.

Magda og Hans Kudahl fik følgende børn: Kristian, Kaj, Johannes, Helge, Minna og Frank

Efter Hans Kudahls død i 1969 førte Magda Kudahl gården videre, indtil hun den 1. august 1988 solgte den til 8. generation: Frank Kudahl.

Et par små tidsbilleder fra »Kudahl«

»Der er altid foregået så meget i »Kudahl«, sagde en ældre mand engang, så lad os runde beretningen om gården og familien Kudahl af ved at se på lidt af det.

Fra 1882 til 1916 gav møllen selvfølgelig daglig aktivitet på stedet, men udover den og selve gården lå der den gang ved vejen, der går fra landevejen ned til gården, Lunds første forsamlingshus. Ovenfor, på »Kirkebakken«, lå østligst, nærmest landevejen, den gamle skole fra 1725, der fra 1741 blev fattighus, og vest for dette lå møllen.

Det fortaber sig lidt i det uvisse, hvornår det gamle forsamlingshus var blevet bygget, men fra en ældre kones beretning ved vi, at det i en årrække også blev brugt som forskole (pogeskole).

Da »den nye skole« i Lund blev bygget i 1886, viste det sig, at der egentlig var brug for et ekstra lokale til de små elever, og lærerens kone, Anna Fischer, underviste så dem i det gamle forsamlingshus ved »Kudahl«, indtil forskolen blev bygget i 1900.

Det gamle forsamlingshus havde intet køkken, men når der var bal, generalforsamling eller lignende, klarede man det ved at gå ned i »Kudahl« og drikke kaffe, som regel i flere hold.

Nu afdøde Else Pedersen, gårdmandskone fra Hald Vestermark, tjente som ung i »Kudahl« ca. 1913-14. Hun blev ofte sendt op i fattighuset med en grydefuld mad fra den rare Laura Kudahl. Else Pedersen har beskrevet fattighuset og dets beboere nogenlunde således: »Det var såmænd nogle sølle stakler, der boede der, for det meste enlige, gamle mænd. Der var 4 rum, et i hvert hjørne af huset, med en beboer eller familie i hvert. Indgangen var fælles, gangen, man kom ind i, var lang og smal, for enden var der et åbent ildsted, hvor der stod »et treben«, som man kunne sætte en gryde på.«

Møllen gav selvfølgelig anledning til meget liv på stedet. Næsten samtidig med ovennævnte Else Pedersen tjente nu afdøde gårdejer, Emanuel Pedersen, Sejstrup Møllegaard, som karl og møllersvend i »Kudahl«. For nogle år tilbage fortalte han om sin ungdomstid der: »»Kudahl« var et rart sted at være. Der skete meget, og der kom mange mennesker – også unge. Det var som oftest skik, at mens folk fik malet deres korn, gjorde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de besøg i gården. Om aftenen kunne de unge hygge sig sammen eller hos de gæstfrie folk i »Kudahl«.«

Det gamle forsamlingshus, fattighuset (den gl. skole) og Møllen forsvandt alle i løbet af de første 16 år af 1900-tallet, men der var fortsat livlig aktivitet i og omkring »Kudahl«.

Bag ved gården ligger den dejlige »Hørdal«, der begynder syd for lergraven, smyger sig rundt under den store »Hønebakke« for at ende mod nordvest i et storslået »amfiteater«, dannet af naturen selv.

Dalbunden er scenen, der snor sig hen mod gården i den ene ende, mens de regelmæssigt skrånende bakker langs siderne og ved den anden ende giver plads for hundredevis af siddepladser.

I 1930'erne og -40'erne holdt Lund Foredragsforening velbesøgte sommermøder i denne dal, ofte med den kendte pastor Bjørnbak fra Randers som taler. Et par gange blev møderne dog forlagt til dalstrøget nord for »Hønebakken« til det område, der kaldes »Fruerstuen«.

Under sidste verdenskrig med tyskernes udgangsforbud efter mørkets frembrud kunne det være vanskeligt at holde liv i den almindelige »bygang«, men beboerne i den østlige del af Ørslevkloster sogn agtede nu ikke at blive hjemme og fandt snart løsningen: Den gamle skolesti mellem Lund og Hejlskov!

Stien begyndte ved skolen, gik over »Kudahls« marker, nord om lergraven og »Hønebakken«, gennem »Fruerstuen«, op over »Krumbakken« mod Hejlskov skel. De fleste kendte den som deres egen bukselomme og kunne nemt gå den i buldrende mørke – og så lå den tilpas langt fra alfarvej til, at tyskerne ikke opdagede den livlige trafik i aften- og nattetimerne.

I 1946 fik de lokale amatørskuespillere lyst til at prøve kræfter med Johanne Louise Heibergs dejlige syngespil »En søndag på Amager«. Det blev opført på naturens egen friluftsscene omme i »Hørdalen«. De, der overværede det, taler stadig med begejstring om den imponerende forestilling, hvor man p.gr. af de vide rammer kunne lade en hestevogn komme kørende ind på »scenen«.

Ikke mindst Magda og Hans har været det samlende midtpunkt i den vidtforgrenede Kudahl-familie. Med en utrolig gæstfrihed er dørene blevet slået op til mange familiesammenkomster, bl.a. herlige juleaftener og -fester med mindst 40-50 gæster – det har aldrig været et problem at nå om juletræet der!

Jo, »der er altid foregået så meget i »Kudahl«, – og det gør der stadig.

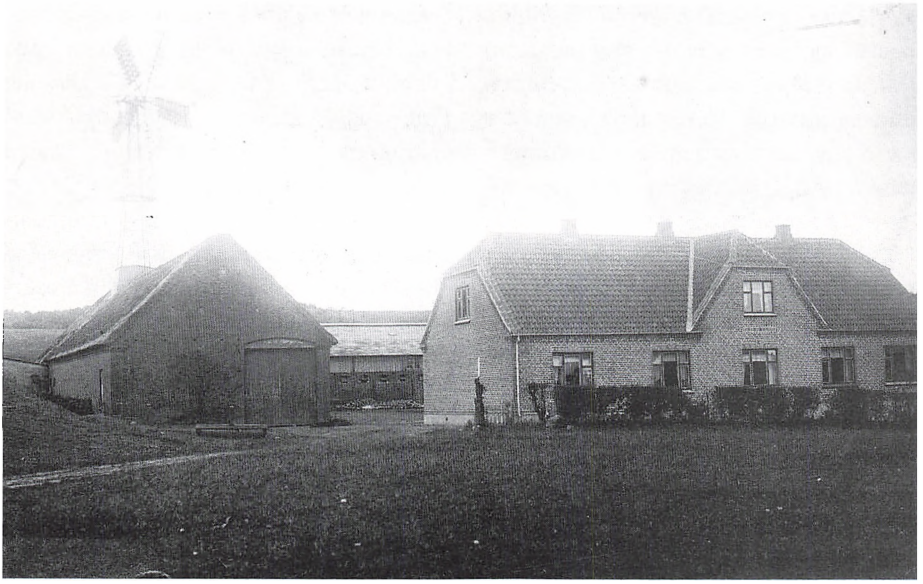
SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kildemateriale:

Fra Landsarkivet i Viborg:
Kirkebøger.
Justitsprotokoller for Ørslev Kloster Birk.
Skifteprotokoller for Ørslev Kloster Gods.
Skøde- og panteprotokoller fra Fjends Herred.
Matrikelbøger.
Folketællingslister.
Bog for skolearbejdet i Ørslevkloster 1839-47.

Desuden er bl.a. anvendt følgende:
Bogen om Ørslev Kloster.
Historisk Årbog for Skive og omegn 1917.
Gdr. Emanuel Pedersens efterladte papirer.
Diverse samtaler med ældre mennesker på egnen.
Fotomateriale venligst udlånt af: Magda og Frank Kudahl og Maja Vendelbo.

En særlig tak til:
Alfred Vroue, Lund og Harald Kristensen, Hejlskov, som har fundet arkivmaterialet.

Da Lund Mølle blæste omkuld i den kraftige storm i 1916, tog man tømmeret og brugte det til et nyt stuehus i 1917. Samtidig satte man en vindmølle på ladetaget. Foto ca. 1918.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gammeltid - Nutid

Vile By & Sogn 1935-85

Af Hans Otto Jørgensen, Toustrup Mark

Jeg vil skrive om den landsby, hvor jeg er født, hvor jeg er opvokset, og hvor jeg har levet og arbejdet også en stor del af mit voksne liv. Landsbyen, hvor mine søskende, min far og min farmor og farfar, faster og onkel, fætre og kusiner, og farmors søskende og fars fætre og kusiner, næstsøskendebørn har rod. Der er ikke så mange af dem tilbage. Mange er døde og ligger på kirkegården, andre er flyttet væk og har kun landsbyen som hjem et sted i »sindets geografi«, og i erindringen, og i et sprog, vi kun drager frem og gør brug af, når vi er »hjemme« på ferie.

Med de gamle naboer og alle de andre i landsbyen er det gået omtrent ligesådan. For de flestes vedkommende er gården, de stammer fra, ikke engang i familiens eje mere, men nedlagt som landbrugsejendom. På det punkt er vi heldigere stillet.

GÅRDEN derhjemme, da jeg var dreng, fremstod som »slægtens ejendom først«, dernæst som vores. Året rundt, men mest i sommerferien og ved juletid, påske og pinse, var der en stadig kommen til af familie fra nær og fjern. Det hang sammen med, at det havde været min farfars gård før det blev vores, at vi havde min farfar boende hos os, og at han som ældste i familien boede der i en grad, at det næsten mere var os, der boede hos ham og ved hans nåde, end omvendt. Før endnu havde gården været min oldefars på farmors side, hjem for fem søstre, men det blev min farfar, med sine elleve søskende, der fremstod som gårdens og hele to slægters ubestridte overhoved, og om hvem vi alle samledes.

For os, for mine søskende og mig, var det hverdag, at have gården som midtpunkt. Den firelængede gård, hvor vi kendte hver eneste krog. Det var halmloftet, hvor solen stak sine fingerstråler ind gennem den mindste sprække, og det var stalden, hvor vi kendte hver eneste ko, og hver eneste ko sin bås. Og det var markerne, som alle havde navne, efter verdenshjørnerne, eller efter andre kendemærker, det var markerne, omgivet af vindblæste hegn, som i sidste ende udgjorde grænserne for vores gård. Og det var med gården som midtpunkt, vi så alting, og vi så, at vi var en del af den midte, hvorom slægten drejede.

Noget næsten tilsvarende som for gården gjaldt for LANDSBYEN. Omgivet af fjorden, og i nord og øst, mod nabosognene af noret og et lille vandløb. Disse var de fra naturens hånd afstukne grænser, men de havde vidtgående betydning for samfundslivet indadtil i vores sogn.

Vi havde vores egen kirke, vores egen skole, vores købmand, vore egne foreninger og bestyrelser med formand og kasserer.

Vi kom i kirken søndag efter søndag, kirken, hvor vi var blevet døbt, hvor vi

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

blev konfirmerede, og hvor mange af os blev viet, kirken, hvor de gamle mostre, og hvor Faar og snart efter Faster blev stedt til hvile.

I skolen gik vi hos degnen, som de slægtled efter slægtled havde gået hos deres degn, og vi kom til møder i skolestuen om aftenen og så lysbilleder og hørte om fremmede fjerne lande af missionærer fra Etiopermissionen eller fra Brødremenigheden i Christiansfeld. Vi handlede købmandsvarer hos købmanden, og foderstoffer og hegnsklokker og søm. Smeden reparerede vores gamle stueur, måleraflæseren gravede den ny brønd, da ensilagesaften gik i den gamle.

Om høsten høstede min far for naboen, som så til gengæld hjalp hos os vinteren igennem med tærskningen. Min far tålte dårligt støvet fra de hengemte neg.

Vi kendte hver eneste markskel i landsbyen. Vi vidste nøjagtig om et mirabelletræ i et hegn stod på den ene eller på den anden side af markskellet, og hvem det tilhørte. Vi kendte navnene på hver eneste hund i sognet, og vi kendte hvert eneste bryggers i hvert eneste hus eller på hver eneste gård. Og vi vidste, hvor vi ville få æbler, hvor vi ville få kager, og hvor der ingenting blev givet.

Modsat anede ihvertfald vi børn intetsomhelst om nabosognenes gårde og folk.

Det var ud fra landsbyen, vi forklarede os alting, og vi forstod vi var en del af netop den landsby, omkring hvis midte, jorden og verden drejede sig.

Det fælles sprog, den fælles begrebsverden, knyttet til dagligdagen, dens gøremål og rutine, knyttet til årets gang med såtid, høst og vinter, til årets kirkelige høj-

Vile kirke omkring 1900 før læplantningens tid.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tider, til barsel og død – det var dette fælles sprog, der skabte den indbyrdes fortrolighed mellem os i vores by. Beretninger om dette og hint, men med baggrund i stedets geografi, i naboskabet eller i slægtens historie bagud i tid, sammenbandt den enkeltes oplevelser med de andres, og udgjorde på den måde en slags fælles erfaring. Deraf fik landsbyen sin identitet.

Det er mit mål at tegne et billede af nogle udviklingsforløb i vores landsby, i befolkningsunderlaget for landsbyens liv, i de erhvervsmæssige forhold, landsbyens selvforvaltning, foreningslivet med videre, for derigennem at skabe forståelse for landbobefolkningens smuldrende livsgrundlag, politisk som kulturelt. Jeg skal forsøge at tegne et billede af, hvad jeg mener er hovedhjørnestenene for landsbysamfundet, nemlig familiebruget, sognebåndet og fællesskabet samt hvad jeg kalder »den sproglige begrebsverden i dens identitetsskabende udfoldelse som fortælling«. Endelig skal jeg på den baggrund se lidt på fremtidsudsigterne for bonden og hans familie, ikke med hensyn til de økonomiske muligheder, men med hensyn til de åndelige værdier.

Mit arbejdsmateriale stammer for størstedelens vedkommende fra samtaler med min far, min onkel og min fars fætter, Anton, men der er også gjort brug af såvel fag- som skønlitterære tekster.

Vile, et skarpsandet hjørne af Salling

Landsbyen Vile ligger yderst ude i det gamle Viborg amt, efter de nye amtsgrænser fra 1970 noget nær midt i.

Tidligere, indtil 1928, hvor Harre-Vile nor blev inddæmmet og udtørret, lå landsbyen på tre sider omgivet af Limfjorden. Med Sallingsund og Morsø på den anden side fjorden mod vest, med Lysen bredning mod syd og noret mod øst. Mod Glyngøre sogn er der ikke nogen »naturlig« grænselinie mod nord på det første stræk fra fjorden, et lille vandløb skiller på det sidste stykke Vile fra nabosognet Nautrup.

Hugo Matthiessen beskriver i sin bog Limfjorden side 28 Vile og det omkringliggende landskab set fra fjordsiden:

> Medens Morsland ved Sundet har et overvejende venligt Præg, viser Sallings Kyster mod sædvane en affejende Barskhed. Strandlinierne er stærkt afslebne af den rivende Strøm, plettede af Lyng slutter Brinkerne Sønden for Glyngøre Hage op i en ensartet Kolonne, og Plateauet oven over ligger øde, magert og mennesketomt, mishandlet af Sandflugten, som i 1740erne tog fart over Glynge og Sæby Jorder. Store Strækninger har lige op mod vore Dage ligget i Hede, og endnu i 1817 var et Sandflugtsareal på 85 Tønder land en stadig Trusel for Egnen. Sønden for Vile Kirke går Lysen Fjord bag Odderne ind i Landet.

Sallingbanen blev anlagt i 1884 (nedlagt i 1978), og landområdet på den måde forbundet med det øvrige Jylland.

De nærmeste stationsbyer i forhold til Vile er Glyngøre, med fiskeindustri og dermed arbejdspladser siden 1940, og Durup, med andelsmejeri fra 1892, begge i en afstand af fem á seks kilometer. Kommunekontoret for Nautrup-Sæby-Vile lå indtil kommunesammenlægningerne i 1970 i Glyngøre. Siden har administrationen, som det nu hedder, haft til huse i Durup.

Den nærmeste havneby er Skive, hvortil Vile som opland må siges at høre til.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Her indskibes foderstoffer og kunstgødning, og her er såvel kreatur- som svineslagteri.

Landsbyens samlede areal er på 834 ha med 105 indbyggere fordelt på 39 husstande i 1985. I 1901 var der til sammenligning 353 indbyggere, mens antallet i 1935 og 1960 var omtrent det samme, henholdsvis 235 og 202 fordelt på 56 husstande (1985 beror tallene på egen optælling, iøvrigt på J. P. Traps Danmark bind 7.)

Landsbyens hovederhverv var før århundredeskiftet landbrug og fiskeri, senere blev landbruget den altdominerende beskæftigelse. I de seneste år har landsbyen langtsomt ændret karakter fra at være et typisk agrarsamfund til ... Nå ja, det vender jeg tilbage til.

Med hensyn til den talte dialekt drejer det sig vel om det, man kalder vestjysk.

Blandt bønder ude omkring i Jylland snakker man gerne om »det fede Salling«. Imidlertid er moræneaflejringerne fra den sidste istid i det nordvestlige Salling, i modsætning til det øvrige Salling og Morsland, af en temmelig sandet karakter. Og således lå da også helt frem til 20erne og 30erne store arealer fortsat hen som lynghede, gennemskåret af stier og markveje, men uden et træ.

Dette landskab ændrede umiskendeligt karakter med en omfattende læ- og plantagebeplantning fra 1938 og de følgende syv år.

Første gang landsbyen omtales i historien er i 1268. Byen havde dengang navnet Welø, hvilket betyder langagtig fordybning, og altså refererer til det føromtalte Harre-Vile nor.

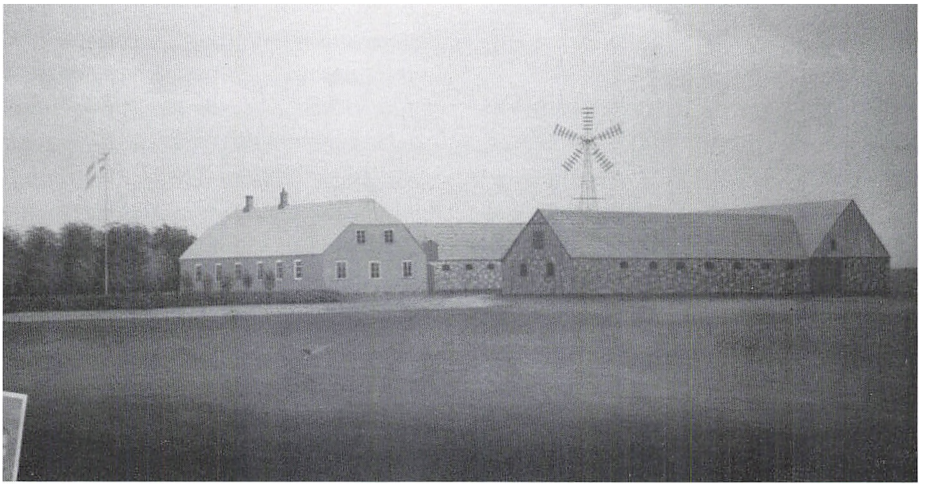
Af stednavne indenfor sognegrænsen kan nævnes Kybehus og Langerhuse eller Sønderhuse på den ringeste jord ned mod fjorden i vest og syd, Langerodde, der strækker sig som en lang hage ud i fjorden i sydvest, Vollebjerg, stejlt over fjorden mod øst; og Norupgårde mod nord.

Kirken er fra Valdemarstiden sat i kvadresten omkring 1160-1190. Tårn og våbenhus er naturligvis af noget senere dato. Våbenhuset fra 1795 bærer initialerne for de daværende ejere af herregården Østergaard en snes kilometer mod nord i Aasted sogn. Landsbyen hørte dengang under Østergaard, dog således, at den direkte forvaltning lå hos ritmesteren eller herredsfogeden på den nærliggende Harregård.

Under kirken lå oprindeligt landsbyen. Flere ting taler dog for at der også dengang lå gårde udenfor landsbyen. 1412 nævnes gården Skyldahl, 1469 Vestergaard, 1524 Norupgård, 1616 Strandgård og 1683 Tangelev. At jorden var meget ringe er et andet indicium for, at det forholdt sig således, men jeg har ikke kunnet få det verificeret. Af udskiftningsprotokollen af 5te oktober 1793 fra landboreformernes tid fremgår kun, at der har fundet en omfattende jordfordeling sted. Og under alle omstændigheder har reformerne og udskiftningen betydet at den såkaldte fællesdyrkning hørte op, og at gårdene blev spredt ud i landskabet. Hermed skete der en betydelig ændring i drifts- og dyrkningsmæssig henseende.

Gårdene fik ved udskiftningen udover jorden lige omkring gården typisk et stykke eng, et stykke hede og på Langerodde et stykke rørskov til tagdækningen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Norupgaarde 1935: den harmonisk firlængede gård.

Ved inddæmningen af noret små halvandethundrede år senere blev det nyindvundne land fordelt efter samme mønster. Og denne noget ubekvemme arondering har faktisk i det store og hele været gældende helt frem til 1985, hvor der mellem tre gårde i Jordbrugsdirektoratets regi fandt en omfattende jordfordeling sted.

Landsbyen har alle dage ligget ved alfarvej. For udførslen af landbrugsprodukter fra Mors har Sallingsundfærgen i århundrede spillet den betydeligste rolle. Ifølge Hugo Mathiesen (i tidligere omtalte Limfjorden, side 77) opgives der omkring 1840 årligt at være blevet færget 430 heste, over 2000 stk. stort kvæg og 90 kalve, lam og svin samt 1280 gæs over færgestedet Pinen og Plagen. Og fra Pinen gik vejen op over de magre heder på grænsen til Vile og ned over Vjeles bro, det vil sige overgangsstedet for Harre-Vile nor, og videre mod Skive.

Hvor meget denne trafik har betydet for Vile by er vanskeligt at sige. Nok så vigtig har fjorden været med dens fisk. Så fattig var jordene, at selv gårdmænd helt frem til århundredeskiftet drev fiskeri om vinteren. – Og første fra omkring dette tidspunkt, som følge af den dengang forholdsvis nystartede, men allerede storstilede mælkeproduktion, tog landskabsforandringerne sin egentlige begyndelse.

Store hedestrækninger blev brækket op, mest omfattende i 1920erne, dengang sten var dyre, og folk tjente til deres udkomme ved at slå skærver. Et omfattende dræningsarbejde fjernede de sidste vildhuller og en systematisk mergling og gødskning gjorde jorden om ikke frugtbar så ihvertfald dyrkbar.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Med den øgede planteproduktion fulgte større dyrehold, og den harmoniske firelængede gård, som den har stået helt frem til omkring 2den oktober 1972, blev sat på mange ejendomme, ofte i lutter kampesten, i disse første tyve år af århundredet. – Og der blev anlagt haver og plantet træer til at skærme for blæsten for de efterfølgende generationer på gårdene.

Udtørringen af noret i 1928 er tidligere omtalt. Plantningen af læbælter 1938 til 1943 og af plantager 1943 til 1945 i Hedeselskabets regi ændrede definitivt det åbne og vidtstrakte landskabs karakter til små afgrænsede parceller.

Hvad Turistforeningen for Danmark får ud af de fra København »tvangsforflyttede« arbejdsløses slid med ovennævnte beplantning kan læses ud af følgende citat (Turistforeningen for Danmark Aarbog 1944 side 43:)

Fra Glyngøre og sydpå er der veritable Hedebakker. Desværre er nogle af dem tilplantet med Hedeselskabets pikkelhuelignende Naaletræer, der forfusker Landskabets karakter, — men som jo dog efter en Menneskealders Forløb kan give lidt kvas til Kakkelovnen.

Hensigten var naturligvis en anden. Man fik bugt med den evindelige trussel, som de tilbagevendende sandstorme udgjorde. Den sidste store af sin art henregnes til skærtorsdag 1933. – Og så kom Turistforeningens ord alligevel til at holde stik. Med gård-sammenlægningerne og de nye markskel, der opstod i 70erne, og med nutidens store maskiner kom efterhånden de velvoksne træer til at stå i vejen og blev fyret op. Takket være araberne var olien jo også i mellemtiden blevet dyr. Og så i 1980, akkurat som kornet kom af jorden, stod himmel og jord i eet, vejene sandede til, og store arealer måtte såes om.

Landskabet forandres

Forandringerne i landskabet har alle direkte baggrund i en forbedring af landbrugets dyrkningsforhold eller i en udvidelse af den dyrkbare jord.

Rejsningen af telefonpælene langs kommunevejen op til købmanden i forsommeren 1918 markerer på mange måder indgangen til en ny tid for vor landsby. Der var to abonnenter på ledningen, købmanden og sognefogeden.

Men fra først i 20erne tog udviklingen fart. Vejene blev trafikeret med biler. Slagtesvinene blev samlet ved kirken og hentet af en lastbil fra sommeren 1924, og i 1926 blev der etableret fast rutebilforbindelse til Skive, og en fremsynet mand slog sig ned som taxavognmand.

I 1935 blev telefonpælene suppleret med højspændingsledninger, der skar tværs gennem landskabet i helt nye rette linier. Man havde nok haft petroleumsmotorer som trækværk til blandt andet tærskeværket, men da strømmen blev lagt ind, blev møllerne taget ned fra de høje rejsninger rundt om på laderne.

Fra begyndelsen af 50erne blev hesteforspandene afløst af Marshall-hjælpens grå Ferguson 3lere, og hver gård fik sin egen lille benzinstander.

Altsammen en udvikling tæt knyttet til landbruget, og med det fælles træk, at landsbyen åbnede sig over for omverdenen på en ny måde. Det ville være forkert at sige, at den åbnede sig ud af isolationen. Endnu mere forkert ville det være at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

påstå, den vågnede af dvale. Tværtimod: Der havde alle dage været en trafik af uldkræmmere og børstenbindere, af brødkusk og fiskemand, kreaturhandlere, og daglejere på vej til og fra arbejde.

– Men som landsbyens selvforsyningsgrad svandt ind – energien var man begyndt at købe udefra! – øgedes afhængigheden af det omkringliggende samfund, og dermed kommunikationen udover bygrænsen.

Flere og flere varer skulle med tiden ind og ud af landsbyen, og med traktorene, grønthøsterne og malkemaskinerne erstattede teknologien og maskinerne den menneskelige arbejdskraft, og flere og flere drog hver dag til foreksempel Glyngøre til en arbejdsdag på fiskeindustrien. Bilen blev omtrent hver mands eje, og i 1958 blev kommunevejen asfalteret til købmanden og i 1964 forlænget i den ene og den anden forgrening herudfra.

Det var den såkaldt 2den industrielle revolution, der satte ind. Og Danmark gik over fra at være landbrugsland til industriel nation først i 1960erne.

Tendensen var der altså allerede inden den 2den oktober 1972. Men fra den dag, med prisstigninger og et hidtil uhørt højt renteniveau, blev det ene landbrug nedlagt efter det andet.

Markskellene forsvandt for at give plads for de store maskiner. Hver hver lille ejendom før havde haft hver sit lille seks- eller syv-markskifte, med græs, byg, roer og så videre, blev mangfoldigheden nu afløst af stor regelmæssig- og ensartethed. Bygmark ved bygmark i vækstidens 100 dage, de andre 265 marker uden så meget som et strå. I 1980erne kom så vinterrapsen til, så at sige som et plaster på såret. Til gengæld kører nu, hvor før dyrene gik og græssede, store firehjulstrukne traktorer med røde Taarup finsnittere. Den såkaldte nul-græsning er blevet en realitet.

– Og rammen om det hele, om familien og familiebruget, jeg tænker på den 4-længede gård, har ændret udseende. Nye store avlsbygninger og lader og maskinhuse er blevet bygget til de eksisterende længer, og har fuldkommen sprængt de rammer, som de i århundredets begyndelse omhyggeligt anlagte haver havde afstukket. Og hist og her stritter et udmugningsanlæg ud mellem et par tiloversblevne elmetræer, der i mellemtiden har vokset sig til.

Og som et besynderligt modstykke hertil blev de nedlagte husmandssteder bygget om til den rene luxus. Med festsal i ladebygningen og gæstesuiter i kostalden. Landsbyen blev formeligt invaderet af turisme. Fra omkring midten af 60erne og i det følgende årti blev over 400 tdl. land lagt ud med sommerhuse og rekreative områder med skiltning om PRIVAT VEJ, og for at trafikken ikke skal blive de nye ansigter for ubekvem har man fra kommunens side i den bedste mening rettet den gamle fredede præstevej ud og asfalteret den.

Det sidste er, at landsbyen har fået ny nabo. Et rensningsanlæg og en storstilet industri, sidstnævnte etableret med støtte fra EFs regionalfond.

Familiebrugets udvikling

I 1935 var der 235 indbyggere, i 1960 202. I begge årene 56 husstande. Og så i 1985

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ikke mere end 105 indbyggere fordelt på 39 husstande.

Hvad var der egentlig sket? Ja, i det foregående kapitel har jeg omtalt den 2den industrielle revolution i slutningen af 50erne. Jeg har skrevet at udviklingen betød et farvel til landsbyens selvforsyning, og jeg har omtalt Marshall-hjælpen og hele den teknologiske udvikling og den heraf følgende sammenlægning af enkeltlandbrug til stadig større produktionsenheder.

Med udskiftningen og fællesdyrkningens ophør udviklede familiebruget sig op gennem 1800-tallet og ind i det 20ende århundrede sig som agrarsamfundets hovedhjørnesten. Tabel 1 viser noget om dette familiebrugs skæbne frem til i dag.

Tabel 1

Familiebrug med og uden medhjælp, eller med supplerende indtjening. Landbrug ialt.

	1935	1960	1985
Familiebrug u. medhjælp	3	7	4
Familiebrug m. medhjælp	19	14	1
Familiebr. m. supp. indt.	21	14	4
Landbrug m. medhjælp og supp. indtj.	0	0	2
Landbrug ialt	43	35	11

Ved familiebrug forståes her landbrug som drives af mand og kone i forening, også hvor en supplerende indtjening måtte være nødvendig. I 1935 er det fortrinsvis manden, mens det i 1960 fortrinsvis er konen, der har udearbejde. I begge årene indgår imidlertid den udearbejdende som en væsentlig arbejdskraft på gården, hvad enten det er i selve gårdens drift, eller i familiens selvforsyning. Der er derimod ikke fortalt noget om, hvorfra hovedindtægten er kommet:

I 1985 er en helt ny kategori opstået, landbrug med medhjælp og med supplerende indtjening. Om familiebrug er der vel ikke mere tale. Hvor den udearbejdende hustru i 1960 enten bidrog til gårdens selvforsyning for eksempel med grøntsager, æg eller forarbejdning af hjemmeslagtede grise, eller iøvrigt havde pligter i gårdens almindelige drift, har den udearbejdende hustru i 1985 så at sige ingen funktion på gården bortset fra at sende børnene i skole og sætte aftensmaden på bordet.

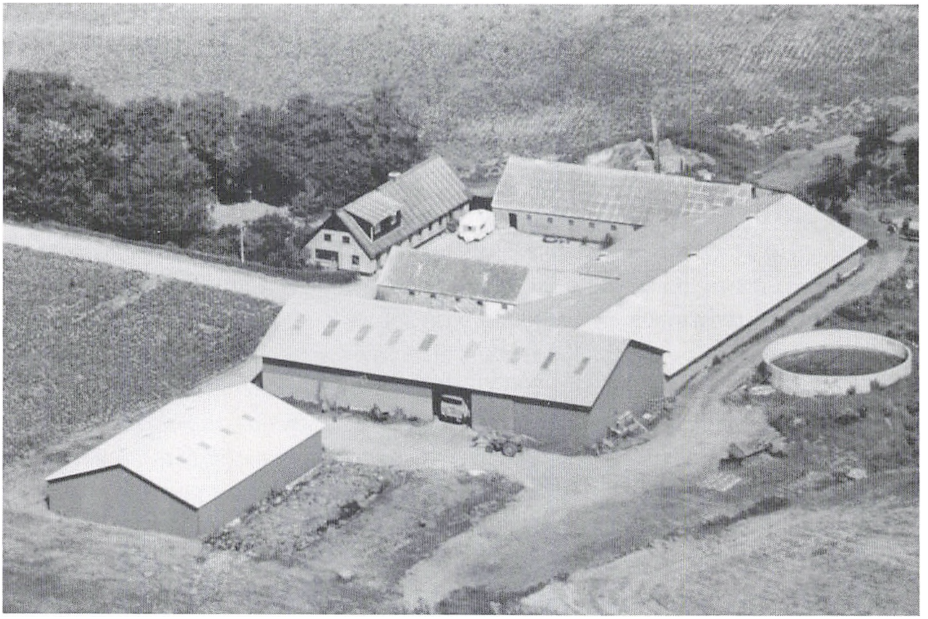
I 1935 var der 22 landbrug, der var i stand til at brødføde en familie, heraf de 19 også i hvert fald i perioder en eller flere medhjælpere. I 1960 var der 21 sådanne landbrug, 14 havde medhjælp.

Antallet af landbrug der ikke mere har medhjælp i 1960 siger imidlertid ikke noget om den reelle reduktion i folkeholdet. Af tabel 4 fremgår det, at antallet af arbejdspladser faktisk blev reduceret med 17. Landbrugets lønarbejdere var så småt ved at blive overflødiggjort af traktorene og malkemaskinerne.

Ser vi på reduktionen af det samlede antal landbrug fra 1935 til 1960, svarer tallet nøje til reduktionen af familiebrug med supplerende indtjening.

Den helt markante nedgang i antallet af familiebrug finder sted i perioden fra 1960 til 1985. Fra 21 til 5 uden, og fra 14 til 4 med supplerende indtjening. Indtjeningen i forhold til omkostningsniveauet har ganske enkelt været for ringe.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Norupgaarde 1985: stordrift

Tabel 2

Størrelsen på gårdene grupperet efter jordtilligende, og i gennemsnit.

	1935	1960	1985
Gårde over 70 tdl.	8	6	6
Gårde mellem 30 og 70 tdl.	9	9	4
Gårde under 30 tdl.	20	20	1
Gennemsnit tdl.	34,4	41.7	103,6

Sognet blev ved landboreformerne matrikuleret i 20 hovedparceller. Gårdene under de 30 tdl. er således for langt de flestes vedkommende udstykket fra de oprindelige. Som bæredygtig produktionsenhed klarede de sig igennem helt frem til 1960, men så var det også slut. Den ene tilbageblevne i 1985 drives af et pensioneret ægtepar, og bortset fra at der ingen dyr er, er ejendommen det sidste levn fra husmændenes glansperiode i dansk landbrug.

Når gennemsnitsjordtilligendet er så relativt højt i landsbyen skyldes det ene og alene boniteten. Desforuden var der endnu i 1935 nogen jord som ikke var under plov. For 21 af de 26 mindre landbrug var en supplerende indtjening da også nødvendig.

Igen ses det, at den helt markante udvikling sker fra 1960 til 1985. Hvor 41,7 tdl. i 1960 i gns. udgjorde en bæredygtig produktion er tallet i dag over de 100 tdl. Og her trækker omtalte husmandsbrug på 12 tdl. endda voldsomt ned.

Tabel 3

Mælkeleverandører og gennemsnitlig ko-antal pr. ejendom.

	1935	1960	1985
Leverandører	37	35	4
Gns. ko-antal / ejendom	7,5	10,1	52,4

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ikke nok med at det enkelte landbrug jordtilliggende er øget betydeligt i de sidste 25 år. Der har også fundet en ændring af produktionen sted. Hvor mælken i 1960 var selve fundamentet for landbrugsproduktionen, der er i dag 7 landbrug helt uden køer. Een har svin, een mink, de øvrige har ren planteproduktion. Det er således også karakteristisk, at de eneste 3 landbrug med medhjælp i 1985 er mælkeproducenter. 100, 150, 200 tdl. med planteproduktion klares i dag udmærket af een mand, naturligvis med en omfattende maskinpark eller hjælp fra maskinstation.

I det følgende afsnit skal jeg prøve at vise, hvilke konsekvenser for beskæftigelsen det fik, ikke alene indenfor landbruget, men for landsbyen som sådan, at familiebruget næsten udraderedes ved sammenlægninger og produktionsomlægninger.

Landsbyens erhvervsudvikling

Tabel 4 fortæller noget om reduktionen af arbejdspladser indenfor landbruget, men skal sådan set læses sammen med både tabel 1 og den efterfølgende tabel 5.

Tabel 4

Folkehold og ialt beskæftigede ved landbruget (inklusiv »den udearbejdende part«).

	1935	1960	1985
Folkehold, herunder daglejere	41	24	3
Ialt beskæftigede ved landbruget (inkl. »den udearb. part)	106	80	18

Under betegnelsen »Ialt beskæftigede ved landbruget« (inklusiv »den udearbejdende part«) skjuler sig, som jeg også var inde på under tabel 1, foruden de fuldtidsbeskæftigede også i 1935 de udearbejdende mænd i 1960 de udearbejdende kvinder. Som fuldtidsbeskæftigede regnes foruden karle og piger også både mand og kone. I mange tilfælde var det i 1935 og 1960 ungkarle, der drev landbrug, og i alle tilfældene var der da ansat en husbestyrerinde, hvilket turde være et argument for, at regne med 2 arbejdspladser pr. familiebrug.

Som jeg allerede var inde på under tabel 1, er det lønarbejderne, der falder væk fra landbruget i perioden 1935 til 1960. Reduktionen i det samlede antal arbejdspladser på 26 svarer da også temmelig nøje til reduktionen i folkeholdet, karle, piger og daglejere.

I den følgende periode fortsætter lønarbejdets tilbagegang, men familien, mand og kone følger med. Faktisk er totalt 62 arbejdspladser forsvundet, med en familieandel på 41.

Landbruget var imidlertid ikke alene klart landsbyens dominerende erhvervsgren, men det gav også arbejde til handlende, håndværkere etc.

Tabel 5 viser noget om hvilke erhvervsmuligheder landsbyen kunne tilbyde i 1935, og i hvor høj grad udbuddet af arbejdspladser indenfor sognegrænsen blev reduceret.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tabel 5

Antal beskæftigede ved andre erhverv, også evt. med landbruget som del af indtjening.

	1935	1960	1985
Fiskere	7	0	0
Håndværkere	7	2	0
Handlende	6	2	1
Andet	10	34	27
Ialt besk. udenf.landbrug	30	38	28
Pensionister	20	14	23

Ser vi på det samlede antal beskæftigede udenfor landbruget er der ikke de store udsving, men ser vi på puljen »Andet«, ja, så dækker denne kategori i 1935 fortrinsvis over arbejdspladser indenfor sognegrænsen, mens kategorien i 1960 og i 1985 næsten udelukkende dækker over arbejdspladser udenfor. I 1935 drejer det sig bl.a. om 3 mælkekuske, postbud, skolelærer og kirkegårdsgraver. I 1985 er kun kirkegårdsgraveren tilbage.

Hvor fiskeindustrien i Glyngøre og andet ufaglært arbejde i 1960 var dominerende under betegnelsen Andet, da er der i dag skolelærere, psykologer, en tandlæge og en direktør, foruden naturligvis de arbejdsløse. I 1960 var det udearbejdende landbokoner de fleste af dem, i dag derimod i høj grad tilflyttere.

I forhold til 1935 er fiskeriet allerede i 1960 et afsluttet kapitel. Også håndværkerne var næsten væk i 1960. Tømrer/tækkemand og hjemmeslagter allerede inden, murer og smed allerførst i tiåret.

Med hensyn til handlende var der i 1935 træskomand og uldkræmmer, sidstnævnte havde dog den væsentligste handel udenfor landsbyen, førstnævnte kun handlen og håndværket som bibeskæftigelse. Men der var 2 købmandsforretninger. Den ene var forlængst væk i 1960. Den anden tog det første boom af sommerhusfolk med, men afhændede på grund af alder i 1970 forretningen til en af landsbyens gårdmænd. I den følgende periode blev forretningen handlet 5 gange, men for sommerhusfolket var det ikke mere attraktivt at købe ind hos den »lille lokale«. Landsbyens fastboende kunne på ingen måde holde liv i forretningen, og i 1983 pillede den ny ejer købmandsskiltet ned fra facaden og lavede døgnkiosk med udlejning af video!

Serviceydelser

Landsbyen var tidligere karakteriseret ved en række erhverv som havde landbruget som forudsætning, men som landbruget omvendt var afhængig af.

Imidlertid blev antallet af landbrug i perioden fra 1935 til 1985 reduceret til under en 1/4, og udbuddet af arbejdspladser både i og udenfor landbruget bortfaldt. Det har medført, at også hvad man med et fint ord kalder »service-ydelser« er faldet ud.

Nogen forarbejdningsindustri har der aldrig været i Vile. Eller så skal vi ihvertfald tilbage til før århundredeskiftet, hvor der var mølleri, bageri, og længere tilbage endog et teglværk. Råvarer som mælk, slagtedyr og æg samt korn er alle dage blevet fragtet ud af byen.

Derimod var landsbyen tidligere noget nær selvforsynende med købmandsvarer. Lige fra knappenåle og sytråd til kolonialvarer og foderstoffer. Kunstgødning måtte man til Durup eller Skive efter.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jeg skal i det følgende, med støtte i tabel 6, gøre rede for, hvordan landsbyens serviceniveau forsvandt i takt med affolkningen og de svigtende beskæftigelsesmuligheder indenfor sognegrænsen.

Tabel 6

Varer, arbejds- og serviceydelser »købt« indenfor (+) eller udenfor (-) sognegrænsen.

	1935	1960	1985
Skole	+	+	-
Kirke	+	+	+
Kæmnerkontor	+	+	-
Valglokale	+	+	(+)
Rutebil	+	+	(+)
Vand	+	+	(+)
Kolonialvarer	+	+	-
Foderstoffer	+	+	-
Håndværksarbejde	+	(+)	-
Vognmandsforretning	+	+	-

Vandet blev kommunalt i 1965, dog således at eksisterende boringer på gårdene fik lov at køre videre – vel at mærke når gården havde status af landbrug.

Fællesfryseren fra 1951 står der stadig, omend brugen af den er minimal.

Med hensyn til serviceydelserne forsvandt først den faste rutebilforbindelse til Skive i 1962. Fra da af var al personbefordring overladt til det private.

Indtil 1962 var der kæmnerkontor i købmandens dagligstue hver den 1ste i måneden med skatteopkrævning og udbetaling af aldersrente. Denne service blev herefter afløst af girokort og checks.

Også mælkepenge blev indtil 1962 udbetalt i kontanter hos det stedlige medlem af mejeribestyrelsen for herefter at gå over bankkonto.

Skolen blev nedlagt i 1968. Fra 1959 havde der kun været skolegang i landsbyens skole til og med 4de klasse. Fra det 5te skoleår skulle børnene med skolebus – et nyt og hidtil ukendt begreb! – til kommuneskolen i Glyngøre. Men i 1968 var det samlede elevtal nået ned på 12 fordelt på 4 klasser, og da degnen samtidig nåede pensionsalderen, fandt kommunen det nødvendigt helt at nedlægge skolen.

Men med skolen blev også sognets vigtigste mødelokale nedlagt. Forsamlingshuset havde alle dage for de fleste været et for profant samlingssted. Og således var det for en årrække forbi med foredrag og møder af såvel oplysende som religiøst tilsnit udenfor den enkelte families dagligstue. Indtil forsamlingshuset i 80erne med den ny generation har overtaget den nedlagte skoles funktioner i så henseender.

Skolen havde også hidtil fungeret som valglokale ved stemmeafgivelse til diverse demokratiske forsamlinger, og med sognets egne tilforordnede. Ved folketings- og kommunevalg var landsbyen efter 1968 henvist til Glyngøre, mens menighedsrådsvalgene flyttede til forsamlingshuset.

Vile sogn, med præst fælles med Nautrup, blev i 1969 indrulleret i Sæby-Glyngøre sogne. Nautrup kom under Durup. Som med degnen benyttede man sig af, at præsten havde nået pensionsalderen, og på den måde sparede ministeriet en præst og en gudstjeneste hver tredie søndag. Derved forbrød man sig med et pennestrøg mod et fællesskab mellem de to sogne, som gik langt ud over præstefællesskabet.

Fra de ældste tider har sognet haft forskellige folkevalgte styringsorganer og hverv til varetagelse af sognets anliggen-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Vile skoles 7 årgange 1927-28. Yderst til højre står lærer Sørensen, lærer og degn 1925-51.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

der, naturligvis valgt blandt sognets egne, og velkendte af alle.

Tabel 7 viser noget om afstanden i geografisk henseende mellem vælgeren og det sted, hvorfra de valgte styrer, og noget om hvor store enheder, de folkevalgte repræsenterer.

Tabel 7

Folkevalgte forsamlinger og hverv.
(+ markerer at der ingen ændring har fundet sted i geografisk henseende, - at der har fundet ændringer sted)

	1935	1960	1985
Sogneråd	+	+	-
Menighedsråd	+	+	+
Skolekommission	+	+	-
Sognefoged	+	+	-
Snefoged	+	+	-
Brandfoged	+	+	+
Vurderingsmand	+	+	-

Menighedsrådets og brandfogedens område er alene om at være intakt i hele perioden. Sognefogedens arbejde varetages i dag af landbetjenten i Roslev med hele Sallingsund kommune under sig. Snefogedens funktion derimod er fra en selvstændig »institution« i sognet flyttet over under kommunens administration.

Med Vile skoles nedlæggelse i 1968 forsvandt naturligvis også den lokale skolekommission. Til erstatning kom en fælles for Nautrup, Sæby, Vile og Glyngøre for Glyngøre skole med op imod 400 elever. Afstanden mellem såvel »brugerne« (forældrene) og skolen, og mellem »brugerne« og skolekommissionen blev hermed ganske betydelig forøget. Faktisk er det sådan, at sognet i lange perioder slet ikke har været repræsenteret.

Det gamle sogneråd, Nautrup, Sæby, Vile, gjaldt ikke kun for de tre landsogne, men også for Glyngøre. – Og med den voldsomme ekspansion i Glyngøre, især efter at fiskeindustrien i 1940 kunne tilbyde beskæftigelse til hundreder, var der naturligt nok interessemodsætninger mellem land og by. Modsætningerne gav sig også parti-politiske udtryk, forsåvidt der var en betydelig socialdemokratisk tilslutning blandt arbejderne i Glyngøre, mens landsognenes repræsentation naturligt nok bestod af venstrefolk og radikale.

Men ser vi isoleret på Vile, så blev der mere stemt efter person end efter parti, og på den måde sikrede man sig repræsentation af een af sognets egne, i sikker forvisning om at pågældende talte sognets sag, og dermed var til alle sogneboernes bedste.

I hele perioden fra 1935 til 1970 bestod sognerådets opgave i administration af skole- og socialvæsen, vejvæsenet, ligning og opkrævning af såvel kommunale som statslige skatter.

Hvor tidligere sognerådsformanden eller det lokale sognerådsmedlem privat eller kæmneren udgjorde kontakten mellem sognerådet og landsbyen, udviklede administrationen sig specielt op gennem 60erne til noget stadigt større og mere komplext med flere og flere ansatte til følge.

Enden blev kommunesammenlægningerne i 1970. Utvivlsomt nødvendig med de stigende budgetter, men hvad blev ikke konsekvenserne for landsognene! De selvstændige landkommuner kunne ikke mere lægge hindringer i vejen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for den videre kommunale udbygning af byerne.

Man fik lov om by- og landzoner (i 1969) med bestemmelser om at alene byggeri, der hørte landbruget til, var tilladt i landzonerne. Det vil sige at landbofamilier, der enten opgav landbruget og søgte andet arbejde, eller som gik på pension, blev tvunget væk fra landsbyen.

Man fik kommune- og lokalplaner og amtslige regionplaner, hvor sogneboerne pludselig så deres egen landsby udsat for fremtidige projekter. Som sommerhusområde, som rekreativt do, industri. Der blev i løbet af de 17 år, der er gået efter loven om by- og landzoner, givet to dispensationer, således at det samlede nybyggeri for helårsbeboelse består i siger og skriver 2 huse.

Der appeleres uafladeligt fra kommunens side om offentlig debat om snart den ene snart den anden plan, men der er intet forum for en sådan debat. Skolepsykologen, der har det skrevne ord i sin magt, kan have et indlæg i Folkebladet i ny og næ. Men landmanden møder mere ikke sin nabo ved markskellet, og konen møder vildt fremmede i brugsen i Glyngøre eller i Skive, hvor hun har arbejde. Landbrugeren er i »defensiven«.

Foreningslivet

Landsbyudskiftningen i slutningen af 1700-tallet og det deraf følgende selveje afstedkom en ny form for fællesskab bønderne imellem. Det drejer sig om »de gudelige forsamlinger og de folkelige«.

Må jeg imidlertid også pege på skolereformen fra 1814. Højskole- og andelsbevægelsen er produkter dels af det ny selveje indenfor landbruget, men så sandelig også af den nye dannelse, som landboerne kom i besiddelse af.

Også hele den parlamentariske udvikling med juni-grundloven af 1849 og systemskiftet i 1901, og landsbyens selvforvaltning i form af sogneråd har selvejet og dannelsen som forudsætning.

Endelig kan jo den stadige udvikling af produktiviteten indenfor landbruget tilskrives dels landbrugsskolerne, den første oprettet i 1930, dels de landbrugsfaglige organisationer, startet med Det kgl. danske Landhusholdningsselskab af 1769, med virke også på lokalt plan.

Af tabel 8 fremgår det, hvordan det gik foreningslivet i Vile, hvad angår det politiske og religiøse liv og folkeoplysningen. Om de landbrugsfaglige organisationer henvises til det følgende afsnit.

Tabel 8: Foreningslivet med politisk, religiøs eller folkeoplysende karakter, (+ markerer at foreningen eksisterer indenfor de rammer, som den havde i 1935, - at den ikke gør det og evt. er væk).

	1935	1960	1985
Nautrup-Vile Venstreforen.	+	+	+
Nautrup-Vile Radikale Venstreforen.	+	+	(+)
Husholdningsforen. for Salling og Fjends. lokalafd. Vile.	-	+	+
Kirkelig Samfund for Naut.-Vile	+	-	-
Den indre Mission	(+)	(+)	-
Salling Afholdskreds' lokalafd. for Nautrup-Sæby-Vile	+	-	-
Vile sogneforening	-	+	+
Nautrup-Vile Foredragsforen.	+	-	-
Nautrup-Vile Idrætsforening	+	+	-
Nautrup-Vile ungdomsforening	+	+	-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

På trods af at landsbyen ikke i almindelighed tog bestik af sociale forskelle, og på trods af, at man ved sognerådsvalget i udpræget grad stemte efter personen fremfor partiet, så er det dog en kendsgerning, at husmændene var radikale og holdt Skive Folkeblad, Skiveegnens store radikale avis, og at gårdmændene enten var venstrefolk og holdt Skive Venstreblad, eller konservative og holdt Skive Avis, som det konservative dagblad hed. Endelig var ihvertfald nogle arbejdsmænd socialdemokrater og holdt den socialdemokratiske Aftenposten.

Sådan så det politiske tilhørsforhold i store træk ud omkring 1935, og avisabonnementet var det synlige udtryk herfor. Senere med 4-parti-systemets opløsning og bladdøden blev billedet knap så entydig og umiddelbart aflæseligt. Retsstatsfolkene var kommet til allerede i 1919, senere kom som et kuriosum Bondepartiet i 1934 og Dansk Samling i 1938. I 1953 fortsatte opsplitningen af Venstre med Knud Christensens De Uafhængige, som nok fandt en vis tilslutning, endnu senere Liberat Centrum i 1965. Den tilsvarende opsplitning af venstrefløjen berørte kun sognet ganske periferisk.

Det partipolitiske tilhørsforhold har altid og er fortsat et tabueret område i sognet. – Og det er karakteristisk, at den lokale interesse i det snævert partipolitiske arbejde igennem hele perioden 1935 til 1985 har været stærkt på retur. End ikke Mogens Glistrups og Erhard Jacobsens demagogiske indtog på den politiske arena berørte i nogen videre grad landsbyens liv.

Som det politiske liv har også det religiøse været i aftagende. Det Grundtvigianske Kirkeligt Samfund var væk allerede inden krigen, og med hensyn til Den Indre Mission har der aldrig i Vile været tale om nogen forening i dette ords egentlige betydning, og mødeaktiviteten har siden slutningen af 1960erne været meget beskeden.

I nabosognet Nautrup derimod, tidligere KFUM & K, i de seneste år som en afdeling af Den Indre Mission for Nordsalling, har der vel nærmest været tale om en opblomstring. Enkelte Vile-boere deltager i arrangementerne i Nautrup.

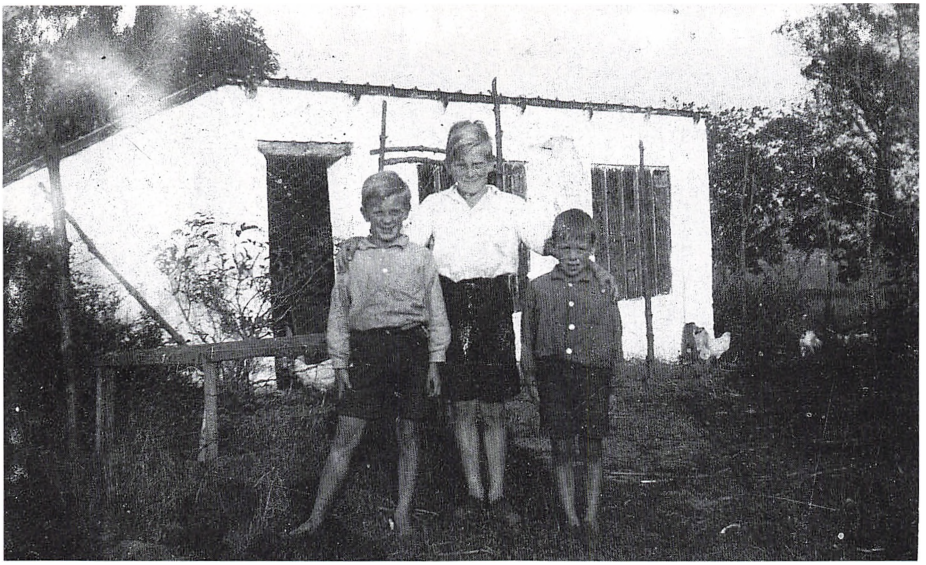
Men det er karakteristisk, på samme måde som med det politiske standpunkt holdt man i religiøse spørgsmål en lav profil. Missionering har på denne side af 1935 ikke været noget Vileboerne gav sig af med.

Johan Bang m.fl. skriver generelt om foreningslivets indhold i en artikel i kritik 56 (Gyldendal 1981) side 39

»Afgørende er det (...), at man indgår i sognet og i varetagelsen af dets interesser ved at være medlem af som regel flere af disse foreninger og sammenslutninger. Men yderligere afgørende er det, at disse organisationsdannelser mere er udtryk for fællesskabsfora'er end for interesse-organisationer ...«.

Gælder ovenstående med modifikationer for det politiske og religiøse, så gælder det ihvertfald i udpræget grad for Husholdningsforeningen, på trods af at den er lukket land for mændene og børnene, og på den måde måske repræsenterer en vis frigørelse af kvinden. Man kunne sikkert også argumentere for det modsatte, at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Norupgaardes hønsehus, opført 1931 i den for tiden så karakteristiske byggestil – et enkeltstående halvtag sat i brændte sten, hvidkalket og med store lysgivende vinduer. Hønsegården er omgivet af lægivende træer, som oftest hyld, mirabeller o.l.
Som produktionsbygning er huset et udtryk for det typiske hønsehold på et middelstort landbrug helt frem til 1960erne.

Husholdningsforeningen virker bevarende på eksisterende positioner manden og kvinden imellem.

Foreningen lever i bedste velgående. Den har til en vis grad indoptaget tilflyttere i sin kreds, og samler iøvrigt sin medlemsskare blandt forhenværende Vileboere.

Citatet gælder i lige så høj grad for de folkeoplysende foreninger, hvor Vile Sogneforening ligger i umiddelbar forlængelse af Nautrup-Vile Foredragsforening, og så at sige har erstattet denne. Vile fik først forsamlingshus i 1948. Derfor var man tidligere henvist til Nautrup do.

Til slut i hurtig rækkefølge var allerede i 1935 Afholdskredsen på retur, og Idrætsog Ungdomsforeningen med blandt andet et fodboldhold i Sallingturneringen og den årligt tilbagevendende diletantforestilling mistede sit eksistensgrundlag med afviklingen af gårdenes karle- og pigehold.

Faglige organisationer

Nedenstående tabel viser noget om graden af selvforvaltning indenfor landbrugets egne organisationer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Vile skoles 7 årgange 1957-58. Yderst til højre står lærer Rasmussen, lærer og degn 1952-68.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tabel 9

Landbrugets organisationer, (signaturen + markerer lokal selvforvaltning, - mangel på samme).

	1935	1960	1985
Nautrup-Vile			
Husmandsforen.	+	+	-
Salling Landboforening	(-)	(-)	(-)
Mejeribestyrelse			
Durup Mejeri	(+)	(+)	(-)
Bestyrelse for			
Skive Andelsslagteri	(-)	(-)	(-)
Bestyrelse for			
Fællesgrav (Mergel)	+	+	-
Harre-Vile			
Nor Pumpelaug	+	+	+
Vile Planteavlsforen.	-	+	-
Vile Græsmarkssektion	+	-	-
Vile Jagtforening	+	-	-

Lad os først tage de afvigende signaturer for mejeri og slagteri. Som jeg tidligere har nævnt har der i Vile aldrig været nogen forarbejdningsindustri, mælken er siden 1892 blevet kørt til Durup Andelsmejeri, og bliver det stadigvæk. Nu om dage er imidlertid alle Skiveegnens mejerier fusioneret med Mejeriselskabet Danmark, således at den enkelte leverandør i forhold til bestyrelsen befinder sig i en noget mere perifer position end tidligere, hvor der i flere perioder var repræsentation fra Vile.

Afstanden mellem leverandørene og bestyrelsen for slagteriet har alle dage været betydelig, så der er nok ikke den store forskel om vi skriver 1935 eller 1985.

Er der tale om øgende afstande mellem leverandørerne og bestyrelserne i andelsforetagener, så går udviklingen i den anden retning, når vi ser på landboforeningerne.

Indenfor Salling Landboforening har medlemmerne i dag en langt tættere kontakt med det daglige arbejde på foreningens kontor i Skive end på noget tidligere tidspunkt. Landbrugerne benytter sig i stigende grad af foreningens service. Det gælder både regnskabsafdelingen, plantesektoren og indenfor kvægbruget.

Den positive udvikling i den stigende brug af foreningens konsulenter og ekspertice hænger naturligvis sammen med den generelle udvikling i retning af stadig større produktivitet indenfor landbruget. Hvor tidligere traditionen og faglig kunnen var noget, som blev overført fra slægtled til slægtled, og som i heldigste fald blev suppleret med et landbrugsskoleophold, da kører udviklingen i disse år på højeste gear. – med EDB-programmeret markstyring og tilsvarende effektivitetskontrol og avlsplanlægning på kvægsiden.

Der har til stadighed været lokal repræsentation i een eller flere af foreningens bestyrelser.

Hvor husmandsforeningen i begyndelsen af 1900-tallet og op mod 50erne som husmandsbevægelse havde et udpræget politisk sigte, bl.a. med udstykningen og iøvrigt et nært samarbejde med Det radikale Venstre, da er også denne forening for nærværende på det lokale plan i udpræget grad en faglig organisation, som iogforsig varetager akkurat de samme funktioner som landboforeningen.

Opsplitningen husmændene og gårdmændene imellem gik før om dage videre end til den faglige organisation og det politiske ståsted, henholdsvis Det radikale Venstre og Venstre. Helt frem mod

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1960erne havde forsikringsselskaberne lokale tillidsrepræsentanter i Vile, og således stod husmændene i Husmandsbrandkassen og Hesteforsikringen for små racer, mens gårdmændene stod i Salling Brandforsikring og Hesteforsikringen for større heste.

De følgende foreninger og laug er i forhold til de føromtalte organisationer og andelsforetagener klart afgrænset til Vile by og sogn.

Bestyrelsen for Fællesgraven administrerede landsbyens fælles mergelgrav, blandt andet stod den for den lønnede arbejdskraft til at hakke merglen fri. Op imod 1960, hvor fragten af den rene kalk fra kalkbruddene i Nordsalling ikke mere var noget problem, gik mergelgraven i sig selv.

Vile Planteavlsforening blev oprettet i 1939 som en lokal adminstration af Det danske Hedeselskab til varetagelse af plantering af læbælter. Arbejdet blev iværksat 1940 og var afsluttet hvad læbælterne angår i 1943, og med plantager i 1945. Med projektets afslutning opløstes foreningen.

Harre-Vile Nor Pumpelaug blev stiftet 1924. Selve landvindingsarbejdet med gravning af kanal med håndkraft og trillebør plus opstilling af vindmølle og pumpe var afsluttet 1928, hvorefter det tog syv lange og syv brede, før der egentlig kunne avles noget videre. Det nyindvundne land blev fordelt mellem 16 lodsejere, iblandt hvilke bestyrelsen blev valgt. I dag er der bare 4 tilbage, så der er ikke plads til megen rivegilde der.

Pumpelauget står blandt andet for tilsynet med pumpen og iøvrigt oprydning af kanal og grøfter og klagesager. Den økonomiske administration ligger hos amtet.

Græsmarkssektionen udførte i 20erne og begyndelsen af 30erne på lokalt initiativ en række gødningsforsøg i forbindelse med hedeopdyrkningen, et arbejde som sidenhen i al almindelighed udføres af planteavlskonsulenterne og diverse forskningsinstitutioner.

Til sidst, som et lille kuriosum, var der i en kort periode også en lokal jagtforening.

Om de landbrugsfaglige organisationer og lokale foreninger er der konkluderende det at sige, at de er velfungerende, og at der ikke er gået noget skår af landsbyen i den henseende. Om andelsforetagenderne derimod, at såvel Andelsslagteriet som Mejeriselskabet Danmark ligger temmelig langt fra den klassiske andelstanke. Stemmeafgivelsen foregår i dag ikke længere efter hoveder, men efter høveder, altså en forfordeling af større producenter. Om man vil betale for det med en halv snes ører mere pr. liter mælk er der som alle andre steder også i Vile delte meninger om. Der er bare ikke noget andet mejeri at levere til i området.

Fremtidsudsigter

Man har fra politisk hold snakket om nærdemokrati, mens man fjernede indflydelse og ansvar fra lokalsamfundene. Man har presset produktiviteten i vejret og ladet hånt om produktionens basis, landmanden og hans familie, eller rettere sagt, familiebruget.

Konsekvensen heraf er blevet en generel affolkning af landsbyen, og alt som dette fundament for landsbyens service blev fjernet, og forvaltningen af lands-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

byens interesser blev forflyttet, afmattedes landsbyboens udadrettede initiativ og hans og hendes indlevelse og medlevelse i såvel det lokale som det omkringliggende samfunds ve og vel.

Endelig kompliceres landsbyfællesskabet af den ændrede sammensætning af sognets indbyggere i dag i forhold til tidligere. Det forholdsvis store antal tilflyttere har i vid udstrækning en erhvervsmæssig og kulturel forskellig baggrund i forhold til agrarsamfundets traditions- og slægtsbundne. Landsbyen har fået indbygget et modsætningsforhold mellem på den ene side dem som har landsbyens jord som arbejds- og produktionssted, nemlig bønderne, og på den anden side dem som bruger landsbyen til at sove og holde fri i.

Skolebillederne fra henholdsvis 1927 og 1958 fortæller ikke bare noget om antallet af elever i de pågældende to år, men i lige så høj grad, når de enkelte elever er identificeret, noget om mobiliteten og dermed stabiliteten i landsbyens befolkning.

I 1927 var der 53 elever, der mangler 5 på billedet. Heraf blev 8 fastboende i Vile, 17 flyttede til nabosogne og 7 til Mors. Kun 17, svarende til 32 procent, bosatte sig længere væk. 4 døde i en ganske ung alder.

Holdet fra 1958 bestod af 31 elever, 2 blev fastboende i Vile, 6 i nabosogne og 23, svarende 74 procent, søgte længere væk.

Tilsvarende ville man finde, at landsbyens tilflyttere tidligere kom fra nabosogne, eller i hvertfald kom med en erhvervsmæssig og kulturel baggrund i landbruget.

Bruger vi nu sproget som indicium for tilflytternes almindelige tilknytning til landbruget eller landsbykulturen i 1985, får vi at 12 af 39 husstande beboes af tilflyttere uden en sådan baggrund.

Når vi samtidig konstaterer, at der i 15 husstande bor pensionister og kun i 22 »lokale« familier med fremtiden foran sig, er det lige til at slutte, at forholdet mellem tilflyttere med et »fremmed« sprog og erhvervsmæssig og kulturel baggrund og de »lokale« med egentlige sognebånd til landsbyen i løbet af bare en halv snes år vipper over til fordel for tilflytterne.

Fire vindmøller fordelt på en halv snes anparter og 11 arrangementer i sogneforeningens regi i forsamlingshuset og børnefødselsdage er de synlige manifestationer af det ny fællesskab på tværs af erhverv, sognebånd etc.

I Skive Folkeblad er sogneforeningen omtalt den 14. juni 1986 i bladets ugentlige lørdagstillæg. Under overskrifter som »Forsøger at genoplive fællesskabet« (– der står mærkeligt nok ikke i overskriften noget om hvem, der forsøger –) og »Sognet, der ikke vil dø« fortælles det, at foreningen har cirka 15 husstande som medlemmer og at dens bestyrelse består af »fire tilflyttere og en yngre »indfødt«, og at programmet for de kommende år omfatter 11 arrangementer af forskellig art, »lige fra udflugter til cafeaften, fra foredrag til juletræ«.

Foruden selve programmet for sogneforeningen, arbejder foreningen også med planer om ugentlige hyggeaftener i forsamlingshuset. Her vil man mødes og hjælpe hinanden med at sy børnetøj eller strikke. Mændene kan måske spille kort.

Som jeg har vist i det foregående kapitel, havde landsbyfællesskabet tidligere langt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mere vidtrækkende betydning. Det dannede baggrund for landsbyens selvforvaltning, for et politisk som religiøst eller folkeoplysende foreningsliv, for diverse landbrugsfaglige organisationer, kort sagt var på een gang igangsættende og virkede bevarende på de eksisterende værdier. Et fællesskab der bekræftede landsbyens identitet, og på den måde styrkede det enkelte medlems selvbevidsthed, som igen var en forudsætning for et stærkt og funktionelt fællesskab funderet på lighed og medmenneskelig respekt.

Familiebruget eksisterer næsten ikke mere. Landsbyens beskæftigelsesmuligheder og dens udbud af arbejdspladser er væk, og landsbyen ved at være affolket. Berøringsfladerne til naboerne, til andre erhverv, til smeden og købmanden og lønarbejderen bliver svagere og svagere. Og til skolen og kirken ligesådan.

Med den indbyrdes afhængighed og forståelse og den deraf følgende fællesskabsfølelse er det gået støt tilbage. Afstanden til de politiske beslutninger bliver større og ansvaret for og varetagelsen af beslutningernes udførelse forsvinder i takt hermed.

Ser vi på traditionen i forhold til selve driften af landbruget, drives den sproglige begrebsverden længere og længere væk fra det før så håndgribelige, sproget var beregnet på at beskrive. Foreksempel med markdriften: Fra iagttagelse af vind og vejr og derudfra bestemme det rette tidspunkt for at slå hø til at gribe telefonen og høre 5-døgns prognoser fra Karup. Eller studere EDB-udskrifter med programmeret markstyring. Eller tilsvarende EDB-foderplaner til køerne, eller brunstsynkronisering hos kvierne ved hjælp af hormoner. Altså et sprog der på alle måder fjerner sig fra hverdagens sprog og forflyttes over til et fagsprog for indviede specialister. Den udearbejdende kone og naboen, der indtil for bare fem år siden drev landbrug, er på forhånd begge afskåret fra deltagelse i samtaler af faglig art.

Landbrugeren er i defensiven kulturelt og politisk.

Landsbyens udvikling viser det. Fra en omfattende selvforsyning med arbejdskraft og tilbud af arbejdspladser, med varer, arbejds- og serviceydelser, med en høj grad af selvforvaltning og et rigt foreningsliv, er den nu blevet til et miniature samfund som mere lever af navn end af gavn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fra arkiver og museer

Sallingsund lokalhistoriske arkiv.
Durupvej 5, Glyngøre, 7870 Roslev.
Tlf. 97 73 19 70.

Arkivet modtog i 1988 ca. 50 afleveringer – lidt flere end i 1987. Antallet af bidragydere til arkivet blev næsten fordoblet til 259. Det var især folk fra Glyngøreegnen, der viste interesse.

Takket være ekstraordinære tilskud på i alt 5000 kr. fra forskellige foreninger og institutioner kunne arkivet få opfyldt et længe næret ønske: et læseapparat til mikrofilm. I 7 måneder havde arkivet en langtidsledig, der gik i gang med billedregistreringen og fik lagt et godt grundlag.

I januar kvartal afholdtes et godt kursus i slægtsforskning og egnshistorie under ledelse af arkivar Knud Erik Jacobsen, Selde. 200-året for stavnsbåndets ophævelse blev markeret med en særudstilling, der åbnede midt i juni.

Sommerudflugten, der samlede mange deltagere, gik til den gamle herregård Eskjær i Østsalling.

I efteråret 1988 meddelte Sallingsund kommune, at den ikke ønskede at forlænge lejemålet for arkivets lokaler i Roslev ved udløbet 1. april 1988. Kommunen foreslog, at arkivet blev indrettet i den tidligere stationsbygning i Glyngøre, som kommunen ejer. Her var der – fra privat side – planer om også at lave et egnsmuseum. Arkivets bestyrelse ønskede ikke at flytte, men når det skulle ske, var det en rimelig løsning at samle egnsmuseum og arkiv i den samme bygning. Fra 1. april 1989 har arkivet altså fået ny adresse: Durupvej 5, Glyngøre – indtil videre på første sal.

Arkivleder: Ib Nikolaisen, Fredensgade 14, 7870 Roslev Tlf. 97 57 13 08.

Åbningstider: 1. september-31. maj 1. og 3. torsdag i hver måned kl. 19-21.30 og 1. torsdag kl. 14-16 samt efter aftale.

Sundsøre lokalhistoriske arkiv.
Selde Ældrehjem, Floutrupvej 7,
7870 Roslev, Tlf. 97 59 61 01.

1988 var et godt år for arkivet. Det modtog 81 afleveringer, som det lykkedes at få registreret i løbet af efteråret ved hjælp af en dygtig langtidsledig. I foråret var arkivet ved at drukne!

Et voldsomt tordenvej medførte oversvømmelse i arkivets lokaler. Heldigvis ødelagdes kun kopimateriale og bøger m.m., som lå på gulvet.

Arkivet indledte et samarbejde med Sundsøre kommune om registrering af de gamle landkommuners arkiver. Fur sognekommune er ordnet, pakket og registreret, mens de øvrige kommuners arkiver ikke nåede at blive færdiggjort, inden bevillingen slap op.

Arkivet udarbejdede en stor udstilling om Lyby sogn, der præsenteredes ved Lyby Borgerforenings 40-års jubilæum i februar. I april deltog arkivet i aftenskolernes forårsudstilling i Jebjerg-Hallen med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bl.a. en udstilling i anledning af stavnsbåndsjubilæet.
Landboreformerne var ligeledes temaet på arkivets årsmøde den 16. maj, hvor Helle Snell, Viborg holdt foredrag og viste to videofilm om emnet, produceret af SLA-amtskredsen og Viborg Amt.
Traditionen tro arrangerede amtskredsen sommerudflugt. 1988 stod arkivet for arrangementet, der lørdag den 28. maj gik til arkivet i Selde, Fur Museum og rundt på Fur.
Lige efter årsskiftet 1988/89 truedes arkivet af kommunale besparelser. Arkivarens lønnede timetal skulle nedsættes fra 4 timer til 2 timer pr. uge.
I første omgang rammes skolerne i Sundsøre af besparelserne, idet arkivets arkivpædagogfunktion ophører pr. 31. december 1989. Hvad der iøvrigt sker efter 1. januar 1990 er helt uafklaret, men indtil videre fortsætter Knud Erik Jacobsen som arkivleder.
Arkivleder: Knud Erik Jacobsen.
Åbningstider: Åbningstiderne er indtil videre suspenderet, men arkivet er åbent efter aftale med arkivlederen (97 59 51 61), næstformanden Niels Kristensen, Breum, (97 57 61 22) eller sognerepræsentanterne.

Æ Fjandboarkiv
Vesterled 3, 7859 Stoholm.

1988/89 har især været præget af de mange pressefotos, som vi har modtaget fra Skive Folkeblad og Viborg Stifts Folkeblad. Det har været dejligt at få så mange billeder, men det har taget mange timer at få dem placeret rigtigt.

På åbningsdagene besøges arkivet af 2-3 gæster hver gang og der har været mange opringninger fra folk, som mangler oplysninger om egnen.
Arkivleder: Aage Stilling, Vesterled 26, 7850 Stoholm. Tlf. 97 54 11 57.
Åbningstider: Tirsdag 15.30-17.30.

Skive byhistoriske Arkiv
Østerbro 9A, 7800 Skive. Tlf. 97 52 81 22.

Stavnsbåndsjubilæet involverede arkivet i en lang række aktiviteter. Til bogen »Stavnsbundet i Salling og Fjends« leverede vi to artikler og sammen med Amtscentralen for Undervisningsmidler og Historisk Samfund udgav vi et hæfte til undervisningsbrug, »Stavnsbåndet i Salling og Fjends. Eksempler på lokalhistorisk undervisningsmateriale«. Vi medvirkede også ved udarbejdelsen af »Husholdningsbog – med opskrifter fra Salling, Fjends og Fuur«, som blev udgivet af Husholdningsforeningen for Salling, Fjends og Fur.

Arkivet medvirkede i opbygningen af sommerudstillingen på Skive Museum om landbruget på Skiveegnen i de sidste 200 år. I forbindelse med forarbejdet til udstillingen holdtes to foredrag (»Andelsbonden« og »Husmandsliv«) på museet. Disse foredrag er gentaget flere andre steder i løbet af året.

I anledning af *400-års jubilæet for Christian den Fjerdes tronbestigelse i 1588* arrangerede arkivet i samarbejde med lærer Jørgen Jensen, Amtscentralen og lektor Helge Stavnsbjerg, Skive Seminarium et kursus for folkeskolens historielærere på Amtscentralen om »Skiveegnen på Christian den Fjerdes tid«. Til kurset

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udarbejdedes en materialesamling med samme titel. Arbejdet med Christian den Fjerde resulterede også i et foredrag med lysbilleder på Skive Museum.

Af andre aktiviteter kan fremhæves *El-Forbundets Skiveafdelings 70-års jubilæum.* I foråret ledede Niels Mortensen en studiekreds med deltagelse af nogle af afdelingens efterlønsmodtagere og pensionister. Studiekredsen indsamlede materiale til et jubilæumsskrift for afdelingen. I efteråret skrev Niels Mortensen manuskriptet til bogen i meget tæt samarbejde med et redaktionsudvalg, nedsat af afdelingen.

Indsamlingen af arkivalier, fotos, bøger og tryksager m.m. foregår løbende. I 1988 indkom der 119 afleveringer (1987: 122, 1986: 115). Pladsmangel er ved at blive en konsekvens af de mange afleveringer. Det konstant høje antal afleveringer kræver magasinplads og den er det efterhånden ved at knibe ganske alvorlig med.

Personalemæssigt har arkivet været udsat for noget af en »revolution«. Arkivets første arkivar (og grundlægger, kan man tilføje) Svend Mortensen er blevet 70 og er derfor fratrådt som arkivar efter 23 år på posten. Men arkivarjobbet er jo blevet i familien, så »revolutionen« er nok ikke så stor, som den kan se ud på papiret!
Arkivleder: Niels Mortensen
Åbningstider: Mandag-fredag 9-16.

Skive Museum
Havnevej 14, 7800 Skive. Tlf. 97 52 10 93

I maj 1988 indgik museet aftale med den selvejende institution »Spøttrup Borgmuseum« om, at Skive Museums faglige leder også skulle varetage ledelsen af borgmuseet. I løbet af de næste tre år skal der opbygges en fast udstilling på borgen, som skal være klar til åbning ved borgens 50 års jubilæum i 1991. I løbet af 1988 har der været afholdt flere udstillinger og koncerter på borgen. I september optog Danmarks Radios TV udsendelse »Hvad er det?« i Riddersalen.

Kunstafdelingen har afholdt 7 udstillinger og der er blevet skrevet manuskript til en bog om afdelingens efterhånden meget store samling.

Museumslovens revision gav en hel del hovedbrud, men modstanden mod at ændre den nuværende tilskudsmodel var så stor at lovens revision til sidst blev udsat til 1989.

Museet har igen haft vrøvl med utætte tage, men i oktober 1988 fik museet ikke alene ny tagbelægning, men også et ekstra lag isolation. Skive kommune installerer i 1989 nyt varme-og ventilationsanlæg og det har givet anledning til et nyt fremstød for museets byggefond. Selvom der kom flere pæne beløb er der stadig langt til de 1.2 mill. kr., der er målet i første omgang.

Den arkæologiske afdeling har foretaget 17 undersøgelser i 1988. Blandt årets udgravninger kan nævnes vintergravningen i forbindelse med opførelsen af TV-2-sendemasten i Sparkjær, hvor to tætliggende sæson-bopladser fra Maglemosekulturen blev undersøgt. Øst for Tastum sø gennemførte museet en mindre undersøgelse af en bosættelse fra Tragtbægerkulturen. Desuden foretoges bl.a. en række undersøgelser som led i beskæftigelsesprojektet »Arkæologiske undersøgelser i Fjends kommune«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Museet har lagt husrum til 11 udstillinger i 1988. To udstillinger, »Arkæologi i Fjends« og »1788-1888-1988« Om landbrugets vilkår i Salling og Fjends igennem 200 år« var lavet af museets ansatte.
Leder: Jens Ole Lefèvre
Åbningstider: Mandag-fredag: 11-17, Weekends og helligdage: 14-17.

Spøttrup lokalhistoriske Arkiv
Spøttrup Bibliotek, Ålbækvej 18, Lihme.
7861 Balling. Tlf. 97 56 00 81

Arkivet har anskaffet et læseapparat til filmruller, så det nu er muligt at læse bl.a. skøde- og panteprotokollerne. Apparatet har været savnet i lang tid og er da også blevet flittigt brugt af arkivets besøgende – både de, der arbejder med slægtshistorie og de, der arbejder med gårdhistorie.
Arkivet modtager fortsat mange arkivalier. Blandt årets afleveringer kan nævnes: Slægts- og gårdhistorie vedrørende gården »Hesthave« i Rødding, herunder Gudiksen-slægten. Arkivalier vedrørende Rødding Valgmenighed og Grundvad Teglværk. Fra fru Anna Mathiasen er modtaget et omfattende materiale, der bl.a. indeholder tegninger og arbejdsbeskrivelser over bygninger, som hendes mand, tømrermester Jens Mathiasen, Brodal, har været med til at opføre gennem de sidste 50-60 år. Vestsallings bygningshistorie gennem disse år kunne udmærket skrives ud fra dette materiale.
Leder: H.F. Eriksen
Åbningstider: 2. og 4. tirsdag i måneden 19-22 undtagen sommermånederne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Historisk samfund 1988-89

Samfundet har rundet de 80, idet foreningen blev stiftet den 11. december 1908. Det, man i første omgang ville samle sig om, var udgivelsen af en årbog med lokalhistoriske artikler og den første udkom i 1909. Vi skulle således kunne opvise en række på 80 bind i år, men det kan vi knapt nok, for i 1953 udkom der uvist af hvilken grund ingen årbog. Det er vist enkelte samlere, der har samtlige årgange, men især de ældste årgange er svære at opdrive. Vi har fremstillet en folder med oversigt over de årgange, der stadig er til salg. Disse årgange kan købs af medlemmerne til en favørpris på 45 kr. ved henvendelse til mig eller Skive byhistoriske Arkiv. Man kan naturligvis også låne samtlige årgange på Biblioteket.

Iøvrigt agter vi at fejre det runde år med en tiltrængt modernisering af Skivebogen. I de forløbne 80 år er der ikke sket ændringer i bogens udseende og format, men årgang 89 vil foreligge i bredere format og tekstsiderne vil blive sat i to spalter. Højden ændres ikke. Det vil betyde en forøgelse af tekstmængden med ca. 40% pr. tekstside, skabe bedre muligheder for illustrationer og lette læsningen. Det skulle betyde en mere indbydende bog, som vi håber vil falde i medlemmernes smag. Men samtidig bliver der brug for en mindre kontingentforhøjelse på 5 kr.

En sekundær opgave i følge vedtægterne er bevaring og fredning af minder fra fortiden. Det har der ikke været gjort alverden ved i foreningens lange liv, men i anledning af Stavnsbåndsjubilæet har vi taget initiativ til at markere to steder, hvor det gamle bondesamfund har sat sig spor i landskabet: Hovvejen til Krabbesholm og Tinghøjen i Bostrup, som Historisk Samfund har fået skøde på.

Nu vi er ved mindesten, kan jeg nævne, at vi også har været aktive omkring bevaringen af forfatterinden Johanne Burchardts gravsted på Skive Kirkegård.

I formidlingsarbejdet er der arbejdet med artikler, foredrag, lysbilleder og film og ekskursioner. Dette arbejde foregår som regel i samarbejde med oplysningsforbundene og Folkeuniversitetet eller Skive Museum. Udbuddet har været bredt: slægtshistorie, arkæologi, kunsthistorie og museumshistorie og tilslutningen har været god. Et godt og nært samarbejde indenfor det lokalhistoriske apparat letter dette formidlingsarbejde.

Også foreningens administrative apparat er moderniseret, så det hele nu køres over Skive Museums EDB-system.

I juli 1989 døde tidl. førstelærer i Lihme, Kaj Enna Jensen. 92 år gammel. Han var bestyrelsens nestor med 34 års ancienitet. For de fleste vil hans indsats gennem et par menneskealdre være velkendt. Utallige gange har han ledet og ført ordet på vore udflugter. At særlige Lihme kirke stod hans hjerte nær, kan ikke undre, men ellers var det især arkæologien, der havde hans store interesse; kendt er således hans samlinger i Lihme skole. Hans vidtgående viden om egnens historie, geologi

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og botanik er bl.a. nedfældet i en ekskursionsvejledning, som han udarbejdede. Hans minde vil leve længe iblandt os!

Den årlige udflugt afholdtes som sædvanlig den sidste søndag i august. I år gik turen til Viborg og Hald. Vi mødtes i Viborg Domkirkes krypt og fik derefter en rundvisning i det gamle kvarter ved Domkirken. Eftermiddagskaffen blev indtaget på Niels Bugges Kro i Hald, hvor generalforsamlingen også blev afholdt. Til bestyrelsen genvalgtes E. Steen Sørensen, Poul Tolstrup og Svend Mortensen. I stedet for K. Enna Jensen nyvalgtes Aksel Jørgensen, Højslev. Efter generalforsamlingen spillede E. Steen Sørensen et par lokale melodier på sin harmonika og Eigil Purup fortalte lidt om de 5 »Hald'er«. Udflugten afsluttedes med en rundtur i udstillingsladen ved Hald Hovedgård.

Svend Mortensen

Afsløring af mindesten ved Bostrup Tinghøj, den 29. oktober 1988. Arkivar Knud Erik Jacobsen, Sundsøre (forklædt som herredsfoged) fortæller, mens bl.a. viceskoleinspektør Poul Tolstrup (bøddel), Rico Sindberg (trommende gardist) og borgmester Karsten Nørgaard, Sundsøre kommune (herremand) lytter.
(Foto: Oluf Cramer, Skive Museum)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

HISTORISK SAMFUND FOR SKIVE OG OMEGN

DRIFTSREGNSKAB for perioden 1/8 1988 - 31/7 1989 (i hele kr.)

Indtægter:

Kontingenter, medlemssalg af årbøger		kr. 26.950,00
Salg af ældre årbøger		kr. 2.256,00
Salg af bøger til ikke-medlemmer		kr.22.128,00
Ialt		kr. 51.334,00

Tilskud:

Afholdsfonden, Skive	kr. 1.500,00	
Skive Sparekasse	kr. 750,00	
Kulturministeriet. D.H.F.	kr. 4.600,00	
Salling Bank	kr. 2.500,00	9.350,00
Renteindtægter		kr. 426,00
Ialt indtægter		kr. 61.110,00

Udgifter:

Trykning m.v. af årbøger		kr. 39.912,00
Porto og distribution		kr. 3.830,00
Kontingenter DHF m.fl.		kr. 700,00
Kontorhold incl. møder		kr. 2.018,00
Historisk Vandring		kr. 1.498,00
Forsikring af årbøger		kr. 135,00
Bostrup Tinghøj:		
Anlægsudgifter	8.927,00	
- Ejendomsværdi	-3.000,00	5.927,00
Driftsudgifter		kr. 386,00
Kørselsudgifter		kr. 1.025,00
Renteudgifter vedr. trykning		kr. 1.176,00
Nedskrivning på lager af bøger		kr. 688,00
		kr. 57.295,00
Overskud		kr. 3.815,00
		kr. 61.110,00

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

STATUS

AKTIVER:

Indestående i pengeinstitutter		kr. 9.349,00
Indestående på postgiro		kr. 3.579,00
Tilgodehavende hos boghandlere		kr. 4.250,00
Beholdning af bøger (skønsmæssig ansat)		kr. 4.000,00
Bostrup Tinghøj, ejendomsværdi		kr. 3.000,00
Ialt aktiver		kr. 24.178,00

PASSIVER:

Gæld til Forlaget Thise		kr. 5.000,00
Egnekapital:		
Saldo pr. 1/8 1988	kr. 23.469,00	
Kapitalbevægelser	kr. -8.106,00	
Årets overskud	kr. 3.815,00	19.178,00
		kr. 24.178,00

Pr. 31/7 1989 udgør medlemstallet 532. En fremgang på 26.

Den 25. august 1989
E. Steen Sørensen, kasserer

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

INDHOLDSFORTEGNELSE

Kampen om skolen 1814-62 5

Henning Linderoth:
Kystbønderne på Salling 1800-60 6

Frits Hedegaard Eriksen:
Den nye bonde og skolen i Rødding-Krejbjerg 1814-51 18

Jens Kolstrup:
Hvad skal bondekarlene lære? 43

Niels Sørensen:
Veteraner fra 64 57

Bodil Hansen:
Kudahl – en slægt og dens gård 69

Hans Otto Jørgensen:
Gammeltid – Nutid 88

Fra arkiver og museer 112

Historisk Samfund 1988-89 116

Regnskab fra Historisk Samfund 118

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ISSN 0107-721X
ISBN 87-88259-35-8

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK